

**Passió, Mort i Resurrecció a Gandia.
La Setmana Santa i la ciutat (1808-1936)**

José Torres Martínez

Passió, Mort i Resurrecció a Gandia
La Setmana Santa i la ciutat
(1808-1936)

Passió, Mort i Resurrecció a Gandia

La Setmana Santa i la ciutat
(1808-1936)

José Torres Martínez

Gandia, 2011

*A Mª Carmen.
A ma mare i, en especial, a mon pare.*

«Nuestra semana santa de antaño no fue pródiga en procesiones. No podemos decir que en Gandia se celebraban esas solemnes procesiones que en la mayor parte de España se celebran.»

SOLER QUILES, J.: «La Semana Santa de antaño»,
dins *Passio*, 1953.

«He ido espigando entre los periódicos de la época –*El Litoral* y *Revista de Gandía*– y, verdaderamente, me parecía extraño que tales semanarios apenas mencionasen las ceremonias de la Pasión. Después he comprendido la causa: aquello no era noticia para el público gandiense, actor y espectador de tales ritos, y el periodista dejó de reseñar una serie de datos que hoy serían altamente interesantes.»

CAMARENA, J.: «Semana Santa entre dos siglos.
Notas para su historia», dins *Passio*, 1959.

ÍNDIX

Agraïments.	
INTRODUCCIÓ	0
Litúrgia i pietat popular	0
Els protagonistes	0
La Setmana Gran	0
LA RELIGIOSITAT POPULAR DEL SEGLE XIII AL XVIII	0
El context teològic i devocional fins al Concili de Trento.....	0
La difusió de la fe	0
Naixement i evolució de les confraries	0
El Concili de Trento (1545-1563)	0
La Il·lustració i la nova mentalitat.....	0
La Setmana Santa de Gandia fins al segle XIX.....	0
El mapa religiós i les devocions.....	0
La Confraria de la Sang i el passos	0
Els actes passioners	0
EL SEGLE XIX	0
Els condicionants polítics, socials i religiosos	0
De la guerra a la desamortització. 1808-1835	0
La ciutat i els canvis.....	0
L'ambient religiós	0
La Setmana Santa gandiana fins al 1835	0
¿De la Confraria de la Sang al Crist de la Palma?	0

Les manifestacions de fe del poble	0
Una època agitada. 1835-1875	0
Monarquia i República a Gandia.....	0
La pietat dels gandians	0
Les celebracions de la Passió de Jesús fins al 1875	0
Acaba una tradició de 300 anys	0
Dels passos a les confraries	0
La festa, el poble i els carrers.....	0
La Restauració política i religiosa. 1875-1900.....	0
La Gandia de la Restauració	0
Religiositat i devocions al canvi de segle	0
L'Edat Daurada de la Setmana Santa	0
Els actes als temples.....	0
Les noves confraries.....	0
La Setmana Gran de la Restauració	0
EL SEGLE XX.....	0
De la Restauració a la Guerra. 1900-1936	0
La renovació litúrgica	0
La religiositat i l'esclat anticlerical.....	0
Gandia fins al 1936	0
Les devocions i la religiositat del segle xx	0
Els anys de confrontació.....	0
La Setmana Santa fins al 1936.....	0
Llums i obscuritats a les celebracions fins al 1929.....	0
El Renaixement. 1929-1931.....	0
La darrera Setmana Santa: 1931	0
Una pèrdua irreparable. 1931-1936.....	0
Religiositat popular en temps difícils.....	0
Després de la desfeta	0
ABREVIATURES EMPRADES I ARXIU CONSULTATS	0
BIBLIOGRAFIA	0

AGRAÏMENTS

La realització d'aquest treball d'investigació ha estat possible gràcies a l'ajuda de diversos amics de sempre i d'altres que s'han afegit al llarg del camí. Cadascun d'ells han fet aportacions importants per a aconseguir el resultat final. He d'agrair, primerament, al CEIC Alfons el Vell i al seu director, Gabriel Garcia Frasquet, la concessió de la present beca per a aprofundir en una part de la història de la nostra ciutat, que ha estat un poc oblidada. També, a tots els treballadors de l'Arxiu Municipal de Gandia, l'ajuda proporcionada. A Jesús Montolio, el fet d'obrir-me de bat a bat les portes de l'arxiu de la Junta Major de Germandats de la Setmana Santa de Gandia. Als germans Fernando Nalda i a José Soler Mataix, la possibilitat de consultar la biblioteca de la comunitat dels jesuïtes. A Andrés Sanchis, que, en el seu moment, m'espentara a organitzar l'arxiu de la Germandat de Sant Pere Apòstol de Gandia i a indagar en la seua història, fet gràcies al qual aquesta investigació ha estat possible. A Joan Costa, a Julio Bellver i a Ana García Sanz, Conservadora del Museu de les Descalces Reials, la documentació proporcionada. A Frederic i Lluís Romaguera, a Isabel Canet i Josep Tarrazó, que m'hagen proporcionat informacions valuoses. A Vicent Bonet, artista de les noves tecnologies i bon amic. A Jesús Alonso pels seus comentaris. Molt especial és la gratitud que manifeste a José Jaime Brosel Gavilà, amic que m'ha proporcionat les investigacions i que ha posat el seu arxiu personal i la seua tesi inèdita a la meua disposició. També

he d'agrair a Enric Ferrer Solivares la pacient correcció de l'esborrany, tots els suggeriments proporcionats i, a més, el fet de facilitar-me la consulta de la valuosa biblioteca de la comunitat de l'Escola Pia. He de recordar també mon pare, sempre present en els meus pensaments, ma mare i tots els familiars i amics. I, per últim, però no per això menys important, la meua ànima bessona, Mª Carmen, pel suport, la paciència i les encertades indicacions després de llegir les primeres pàgines. Gràcies, Mª Carmen. Gràcies a tots.

INTRODUCCIÓ

Quan celebrem les diverses festes del calendari cristià, repetim un seguit de rituals i costums acumulats al llarg del temps. En el cas de la Setmana Santa, a través dels ulls d'un xiquet curiós, em preguntava per què la tristor per la Passió i Mort celebrada a les esglésies tenia el seu contrast festiu al carrer; què és el que espenta la gent a contemplar any rere any amb devoció les mateixes imatges; per què la necessària i ansiejada pluja és rebutjada aquests dies de festa; per què Dijous Sant calia anar a les diverses esglésies de Gandia per a resar al Monument; quin significat tenia el fet d'ocultar part del presbiteri de la Col·legiata amb una tela fosca; per què Divendres Sant era un dia trist, però amb una processó festiva i amb reverències a algunes imatges, per quins motius naixia una confraria nova a Gandia; des de quan els gandians «anem a l'ermita de Santa Anna a berenar la mona...». En principi, resultava un poc contradictori i inexplicable. Amb el temps, aquella contradicció desaparegué. El que era inexplicable perdia aquesta sensació d'incomprensió quan es relacionava amb conceptes com història, litúrgia, folklore, tradició, religiositat popular i, sobretot, quan interacciona amb la fe i la pietat. Hi ha una dualitat festiva: la religiosa i la laica íntimament unides. La conclusió és evident: la fe ha estat des de bon començament el fonament que les uneix i els fidels, els repetidors dels diversos rituals de manera tal volta inconscient. Però, on i com comença tot?

A grans trets, si partim de la base de la fe i hi apliquem un símil amb el llenguatge, podríem dir que un país o regió parla el mateix idioma però que cada lloc aporta al conjunt les particularitats lingüístiques que el diferencien i, al mateix temps, l'enriqueixen dins d'un procés d'intercanvi entre els diversos grups humans. Per tant, cal establir abans un context de segles anteriors que ens permeta relacionar la vida de la ciutat des dels diversos àmbits (religiós, polític i social) amb l'activitat dels diversos protagonistes dels actes (Església, Ajuntament i gremis) com a continuadors de les tradicions religioses medievals que han arribat d'alguna manera fins als nostres dies.

Amb totes aquestes motivacions, em vaig endinsar en l'organització de l'arxiu històric de la Germandat de Sant Pere Apòstol, amb seu al col·legi de l'Escola Pia, a la recerca de les seues arrels històriques. Amb una certa sorpresa començaren a aparèixer dades referents als actes generals de la Setmana Gran gandiana i les diferents manifestacions de la religiositat popular de la ciutat. Però no tot hi són alegries. Notícies aïllades en el temps amb escassa continuïtat històrica i buits relativament grans, juntament amb la pèrdua i la destrucció d'arxius i patrimoni de les confraries i de la mateixa Església dificultaven considerablement la possibilitat de contrastar i enriquir la història de la Setmana Santa de Gandia. No obstant això, el viatge al llarg del temps havia començat, però es tractava d'un viatge a la intrahistòria, aquella protagonitzada per gandians anònims que no figuren en les cròniques però sense l'aportació dels quals aquesta no tindria sentit.

Litúrgia i pietat popular

El cicle de la Setmana Santa no se centra tan sols en la mateixa setmana. De tal manera que, per exemple, la celebració de Carnestoltes no existiria si no existira la Quaresma, i aquesta tampoc no tindria raó de ser si no existira la Setmana Santa. Per tant, totes tres estan relacionades. A més a més, tampoc aquest cicle no ha estat invariable en el temps. La Setmana Santa és una festa religiosa que depén de l'Església i de les seues

disposicions i aquestes aniran en consonància amb l'esperit de cada època. Les decisions polítiques repercutiran tant en la població com en la festa, on les diverses ordenances, lleis i dificultats econòmiques afectaran tant els ciutadans com l'organització de la celebració. No obstant això, convé analitzar breument el desenvolupament de la Setmana Gran segons uns trets generals bàsics i universals que varien escassament, és a dir, celebrar la Passió, Mort i Resurrecció de Jesús per a després analitzar més profundament cada època.

La religiositat popular, nascuda com a expressió de les creences, ha estat marcada i dirigida per l'Església, que establia en la litúrgia les directrius que calia que seguira tota la cristiandat, i també la classe política, en un intent per manifestar les seues posicions dominants. Quan la burgesia, en part organitzada en gremis, augmente la seua importància dins les ciutats medievals, intentarà aconseguir la part de protagonisme que li pertoca participant en els actes polítics i religiosos com un nou poder fermament establert.

La litúrgia de la Setmana Santa, en termes generals, està formada inicialment per una base de textos i cerimònies molt antics i sobris nascuts en les primeres comunitats cristianes. La litúrgia de Roma, entre els segles IV i VIII, estava basada en el seu ritual, encara que des del segle VII va començar a incorporar rituals francogermànics carregats de dramatisme, però originaris d'Orient. Els pelegrins occidentals, com Etèria, van ser els portadors d'aquestes pràctiques al voltant del segle V, i van arribar especialment a la Gàl·lia i a Hispània.

El pontificat de Gregori el Gran (590-604) va estar caracteritzat per la reforma introduïda en l'espiritualitat i la litúrgia. Va renovar la pràctica de les estacions quaresmals a les esglésies romanes, va reformar el cant, des d'aquest moment anomenat gregorià, i va fomentar la pietat, el culte a les relíquies i les devocions populars. Les processons, les estacions i les rogatives aconseguiren una intensa activitat basada en unes estructures que responien a la sensibilitat popular unida a la celebració dels misteris divins.

Després d'imposar-se el ritual romà, la litúrgia s'unificà des del segle XI per a tota la cristiandat amb la darrera addició, que és fruit de la

devoció medieval.¹ Abans, des del segle VII i fins la segona meitat del XV, la litúrgia i la pietat popular se separen a poc a poc fins al punt que s'arriba a crear un dualisme: la litúrgia se celebrava en llatí i la pietat popular del poble s'expressava en llegua vernacla. Són els segles en què comencen a definir-se els estaments de la societat: rei, noblesa, clergat i estat pla. Les separacions entre ells seran cada vegada més grans i evidents. Els religiosos estaven considerats un model de vida per a la resta de la societat. És l'època de l'aparició de germandats i confraries de laics que intenten imitar d'alguna manera el mode de vida dels religiosos. Per a aconseguir-ho, reproduïren elements de la litúrgia en les seues activitats laiques i populars com la creació de capelles per als seus cultes, l'elecció d'un patró, etc. A poc a poc, naixen i es desenvolupen moltes expressions de la pietat popular de les diverses celebracions del calendari litúrgic, en el qual les celebracions de la Setmana Santa tindran una gran importància.

Els segles següents continuaran la senda de la dualitat entre litúrgia i religiositat popular. La reforma del Concili de Trento marcà un abans i un després en les celebracions, amb prohibicions d'unes determinades pràctiques i foment d'unes altres: de tal manera que els bisbes s'enfrontaren a les expressions de la religiositat popular i s'esdevingueren conflictes amb les confraries pel seu control. Els governs il·lustrats reformaren les manifestacions de la pietat popular i els intel·lectuals del segle XVIII, que manifestaven la seua crítica a la falsa pietat, atacaven la fe d'aquells que participaven en processons públiques i fins i tot en dubtaven. Aquesta situació de separació creixent propiciarà que les noves idees del segle XIX troben on abraonar-se fins arribar al desgavell del 1936.

Per tant, i a grans trets, la litúrgia i la finalitat de les confraries de Setmana Santa coincideixen des del segle XI fins al Concili Vaticà II quant a sentiment religiós: el Divendres Sant era un dia de dol rigorós,

---

1. Per a aprofundir en la història litúrgica de la Setmana Santa, consulteu BASURKO, X. (2006: 196-199); MAERTENS, T. (1964: 40-132); SCHUSTER, A. (1942: 8-242).

no se celebrava Eucaristia, es combregava amb allò que s'havia consagrat el Dijous Sant; silenci trencat pel cant de dol dels misereres i motets d'acompanyament del dia més trist de l'any. La seriositat i solemnitat del que se celebrava així ho requeria: Jesús havia mort. Però, com s'ha dit, aquest camí havia començat quaranta dies abans.

L'Església estableix el Misteri Pasqual com l'essència del calendari litúrgic: la Setmana Santa és el centre al voltant del qual gira i s'organitza la resta del calendari. Els primers cristians prompte determinaren commemorar solemnement la Passió de Jesús i, per això, organitzaren una gran celebració anual: la Setmana Santa. Des d'aquesta Pasqua, ja des del segle III, van afegint-se els diversos elements que componen l'Any Litúrgic, tant cap arrere amb la incorporació de la Quaresma, com cap avant amb la Pentecosta. Cap al segle IV, s'organitza un segon *temps fort* amb el Nadal, precedit per l'Advent. La resta dels temps de l'any serà considerat Temps Ordinari.

La Quaresma suposava dur a terme un examen de consciència per a preparar el cos i l'ànima per al temps més fort de l'any. L'home havia de penedir-se dels pecats comesos durant l'any en aquest temps de preparació. Però, abans, hi havia un període en què la gent podia gaudir de tot allò que després ja no podria: el Carnestoltes. L'arribada del Dimecres de Cendra suposava la fi de la festa i el començament de quaranta dies de meditacions, confessions, penitències, dejuni, sacrificis i sermons per tal d'alliberar-se dels pecats i rebre els sants sagraments en una societat on la religió era la raó de ser. Si seguim l'exemple originari de Jerusalem, la Quaresma s'iniciava en l'octava setmana abans de la Pasqua, i, a més, el dejuni començava el dimecres d'aquesta setmana, que posteriorment va rebre el nom de Dimecres de Cendra per aquella que rebien els penitents públics. La primera idea de preparació de la Pasqua com a temps de penitència pareix que s'origina amb la intenció de preparar els nous cristians per mitjà del dejuni i l'oració al baptisme que rebien el dia de Pasqua. Cap al segle IV, els penitents aconseguien l'absolució pública de les seues faltes el Dijous Sant després d'una penitència de quaranta dies, consistent a cenyir-se un cilici amb cendra. La imposició de la cendra es va popularitzar al voltant del segle X, com un signe de penitència dirigit

a tots els fidels. La Quaresma, per tant, estava considerada l'eix de la disciplina catòlica, on els cristians aturaven els quefers quotidians per a refer energies i estar preparats per a l'arribada de Jesús ressuscitat.

Inicialment, durava quaranta hores amb dejuni complet, però, des del Concili de Nicea de l'any 325, el papa Gregori el Gran va establir que la seua duració passara a ser de quaranta dies, amb la particularitat de prescindir de la carn en la dieta alimentària. En tot aquest temps, la gent canviava els seus costums i feia girar encara més la seua vida al voltant de la religió. Els escorxadors oferien la carn justa per a l'aliment dels malalts i només era venuda per prescripció facultativa. El negoci de la venda de carn resultava durant quaranta dies poc beneficiós. No es podia menjar carn pel fet que tenia sang i per aquest motiu es menjava qualsevol animal que no en tinguera. Era el moment de fer negoci amb els caragols i la venda de peix, on el bacallà era com una llepolia que tan sols es menjava els dies de festa.²

La preparació de l'ànima entrava en la recta final. El Diumenge de Rams presenta des de ben prompte el doble vessant de la festivitat celebrada a les esglésies i als carrers. Els textos i rituals d'aquest dia s'originen a Jerusalem i posteriorment s'introdueixen al món occidental. La dramatització de la lectura de la Passió es remunta fins al segle v i cap a l'any 1000 ja era un costum a França, hàbit que a Roma va tardar més temps a arrelar. Del segle XIII i també originària dels monestirs benedictins francesos és la tradició d'interrompre la narració de l'Evangelí en el moment en què Jesús mor a la creu, tradició que fins al final del segle XVI no va ser reconeguda per Roma.

La commemoració de la Passió a la Jerusalem del segle IV trobava un significat més ple en desenvolupar-se als mateixos llocs geogràfics on es representava l'entrada triomfal de Jesús a la ciutat santa. La benedicció de les palmes seguia els models jueus de llegir les Escriptures a les sinagogues i així, quan va formar part dels rituals cristians i va arribar a

---

2. AMADES, J. (1982: 523-532). El terme Carnaval deriva del llatí *carnelevarium*/*carnelevare* ('carns llevades') i Carnestoltes, de *carnes tollendas* ('carns tallades o tretes').

Occident, es realitzà una composició amb els textos recitats abans d'aquella processó per a beneir les palmes que arrelà amb força al centre d'Europa i a la Península Ibèrica. La benedicció no estava destinada a les palmes que duïen els fidels a les mans mentre es llegia l'Evangelí, sinó als mateixos fidels que havien acudit a escoltar la Paraula de Déu. A la benedicció es va afegir la processó abans de la missa, fet que concedia certa importància als actes celebrats. Els primers testimonis d'aquesta processó els proporciona sant Isidor de Sevilla i alguns llibres litúrgics mossàrabs i gal·licans dels segles VII i VIII. Aquesta tradició va arrelar al segle XII a Roma.³ La litúrgia del dilluns, dimarts i dimecres es formaria per mitjà de préstecs dels altres dies, copiant la litúrgia del divendres o allargant la meditació dels darrers dies de Quaresma.

En un principi, el Dijous Sant estava al marge del *Triduum Sacrum* que abastava del Divendres Sant fins al Diumenge de Resurrecció: Jesús crucificat, sepultat i glorificat. La litúrgia d'aquest dia es basava en la preparació dels Sants Olis, de l'aigua baptismal i dels penitents que es reconciliaven, i es deixava tot llest per a l'endemà. Prompte s'incorporà una missa a la vesprada per a recordar el sopar de Jesús amb els seus deixebles, que va adquirir més importància, sobretot quan la vigília pasqual s'avançà al matí del Dissabte Sant. Aquest avançament va incloure el Dijous Sant dins del *Triduum Sacrum*, amb la consegüent preponderància que va adquirir el Misteri Eucarístic.

Antigament se celebraven tres misses en aquest dia: una per la reconciliació dels penitents, una altra per consagrar els Sants Olis i la darrera, a la vesprada, per commemorar la Santa Cena de Jesús. Després dels quaranta dies de penediment, els penitents estaven preparats per a aconseguir el perdó públic. Quan la disciplina dels penitents va ser abandonada, les altres dues celebracions passaren a ser dos rituals integrats dins la missa vespertina. El ritual mossàrab d'aquest dia presentava un aspecte més tràgic que el desenvolupat a Roma, que era més auster i poc escènic. Al principi, es tractava d'autèntics penitents excomunicats,

---

3. En alguns llocs se substituïen les palmes per flors i això va provocar que el Diumenge de Rams es coneguera també amb el nom de *Pasqua florida*.

però amb el temps es va convertir en una absolució general per a tots els fidels. Els Sants Olis consagrats i beneïts el Dijous Sant estaven destinats a la unció dels malalts al llarg de l'any i al baptisme dels penedits i dels nous cristians, i a altres sagraments.⁴

La missa vespertina tradicional era més breu, ja que resultava que era la tercera que se celebrava el mateix dia. Amb el temps, s'hi incorporarien préstecs de la litúrgia dels altres dies, com l'entrada que pertanyia al Dimarts Sant. Un ritual incorporat en aquesta celebració va ser el llavatori dels peus, lectura que també s'havia addicionat provinent del dimarts. Era d'origen jueu i es realitzava en moments solemnes per tal de demostrar hospitalitat i fraternitat. Per primera vegada, es recomana la seua realització al Concili de Toledo del 694, indicació que posteriorment va aparèixer al Concili d'Aquisgrà del segle IX. Però no és fins al segle XII que l'ambient monàstic definitivament impulsa la celebració solemne de la cerimònia com un acte de caritat i ofereix als pobres més hospitalitat i menjar que de costum. Quan la caritat dels monestirs es va institucionalitzar, el llavatori va passar a ser un record del gest de Jesús en el sopar, i es va realitzar només entre els mateixos monjos. Ja a l'edat mitjana era el papa qui realitzava el ritual a dotze subdiaques.

Però, sens dubte, el ritual amb més transcendència ha estat el trasllat del Pa eucarístic al Monument. El seu origen radicava a Jerusalem. Allí, després de la celebració de la vesprada, durant tota la nit els fidels recorrien les esglésies relacionades amb els llocs geogràfics de la Passió mentre realitzaven una sèrie d'oracions. Aquest ritual o cerimònia no es podia dur a terme al món occidental, ja que geogràficament i presencial era impossible. Així, els cristians que no vivien a Jerusalem recreaven els Llocs Sants amb la Reserva o Monument. El sagrari era l'equivalent a una sepultura i, juntament amb les espècies consagrades que es cobrien amb un llenç, es guardava un encenser que simbolitzava els unguents fúnebres, recreant així una escenificació de la Passió, Mort i soterrament de Jesús. Després de la missa realitzada a Roma els primers segles,

---

4. Antigament hi havia interès per mantindre algunes ampolles d'aquest oli com a símbol de conservació de la salut.

les espècies consagrades es retiraven per al dia següent i es guardaven a la sagristia sense cap culte ni simbologia. A l'edat mitjana, el culte al Monument es va convertir en el centre d'una celebració de la Passió.⁵ Amb la presència del papat a Avinyó, després de la missa una processó traslladava les espècies consagrades a una capella dignament engalanada i amb el papa al capdavant. El paral·lelisme i la influència que hi havia entre la celebració original a Jerusalem i la recreació de les esglésies mossàrab i gal·licana es completava amb el recorregut amb visites als temples on hi havia un Monument per a resar i reflexionar durant la nit de Dijous a Divendres Sant. Naixia així el costum de *fer les estacions* recurrent les diverses esglésies, amb llargues meditacions, tan popular i arrelat a la península Ibèrica.

Després de la nit despuntava un nou dia, però no es tractava d'un dia qualsevol. La particularitat del Divendres Sant rau en la profunda tristor i el dol, motiu pel qual és un dia alitúrgic en què no hi ha consagració. La litúrgia a Roma, entre els segles IV i VIII, va viure una època on el seu ritual és tan sols d'ús propi, abans de l'arribada de les influències francogermàniques i la posterior expansió per la cristiandat. La litúrgia del Divendres Sant data del segle VII i ens ha arribat amb caràcter arcaic procedent de dues tradicions diferents: el Sagramentari Gelasià antic i el Sagramentari Gregorià. El gelasià, realitzat pels francs i que tenia la presidència d'un prevere, establí un ofici presbiteral amb adoració de la creu, litúrgia de la paraula i comunió dels presantificats. Per la seua part, el gregorià contempla la litúrgia papal, les lectures bíbliques i la pregària universal amb una vigència durant segles.

A Roma i Centreuropa, des del segle VIII la litúrgia de la Paraula es realitzava pel matí i la resta de l'ofici continuava des de les tres de la vesprada, hora de la mort de Jesús, seguint així la tradició establerta a Jerusalem. Els rituals d'aquest dia, alguns dels quals són de l'edat mitjana, han conservat un caràcter arcaic manifestat amb una entrada silenciosa

---

5. Com l'Església romana tan sols contemplava aquesta Reserva des d'un punt de vista pràctic, ja que era per a la celebració de l'endemà, el lloc últim on es guardava era un *armari*, que des del Concili de Trento va ser substituït per un sagrari damunt de l'altar de la capella o de la mateixa sagristia.

per part dels sacerdots, lectures, homilia i comunió dels presantificats amb allò que s'havia consagrat el dia anterior i que es custodiava al Monument. Quan es van canviar els oficis al matí del divendres, l'absència de fidels va ocasionar que els predicadors realitzaren el Sermó de la Passió el Dijous Sant, i va resultar lluny del seu context i procliu a l'èmfasi i el sentimentalisme desmesurats.

Però tal vegada el fet més destacat pel seu simbolisme és el que atorga protagonisme a l'adoració de la creu. Quan es va descobrir a Jerusalem la Vera Creu al segle IV, el culte es va disparar i va arribar a Constantinoble primer i després a Roma, ja al segle VII, per mitjà del papa oriental Sergi I. Allí, el papa venerava tot sol la creu, seguit pel clergat i la resta de fidels. El ritual, que va ser durant molt de temps la cerimònia principal d'aquest dia, s'incorporà a la litúrgia del Divendres Sant abans de la comunió, seguint el costum francogermànic, en el qual es venerava la creu al mateix temps que els fidels rebien la comunió. L'adoració de la creu va traspasar els límits litúrgics i va arribar als carrers on el poble es manifestava amb exercicis devocionals com el Via Crucis. Originaris de les mateixes terres eren els impropis, que fins al segle IX no arribaren a Roma. Es tractava de les ingratituds que havia rebut Jesús reflectides en un diàleg entre ell mateix, Déu i els jueus, en el qual es lamentava del tracte rebut per part del seu poble.

Seguint el ritual del Divendres, el Dissabte Sant també era un dia alitúrgic. Antigament, el dejuni havia estat rigorós des de la vesprada del divendres fins a l'alba del diumenge. Rememorant Jesús, que en aquest dia estava soterrat al sepulcre, l'Església i els fidels es reclouïen en oració esperant l'arribada del Ressuscitat per a esclatar en la joia i l'alegria continguda des del Dimecres de Cendra.

Els protagonistes

Dins d'aquesta visió general i global de la celebració de la Setmana Santa, cal tenir en compte els protagonistes. L'engranatge festiu tan sols podia funcionar amb la participació dels tres principals poders de la ciutat: el religiós, el civil i el social. Tots tres intervingueren activament en les activitats festives que a les actes municipals rebien el nom de *funciones*:

Corpus, Sant Francesc de Borja i Setmana Santa. També cooperaven en les festivitats de Santa Anna, els Sants de la Pedra, els Terratrèmols o el popular *Beatet* Andrés Hibernón, a les quals cal afegir les dedicades al sant patró del gremi i les processons rogatives en èpoques difícils. Fins al segle XIX, la festivitat del Corpus era la festa principal de la ciutat, seguida per la festa del patró. En aquestes dues és on es concentraven els esforços per a crear més espectacularitat, mentre que les processons de la Setmana Santa quedaven reduïdes al Divendres Sant, però sense perdre la seua importància i esplendor.

El poder religiós, que seguia els preceptes canònics, estava representat pel capítol eclesiàstic de la Col·legiata. Cinc anys després de l'arribada de les tropes de Jaume I a les nostres terres, s'erigia la parròquia de Santa Maria de l'Assumpció, que va quedar vinculada al recentment creat bisbat de València i va ser erigida en Església Col·legial el 1499 per butlla d'Alexandre VI. Els ducs de Gandia i els seus successors n'eren els patrons i presentaven les dignitats i els canonicats a l'arquebisbe, que hi designava la persona idònia. Estaven obligats a mantindre econòmicament el personal eclesiàstic encara que la seua acció protectora abastà molt més del que en principi hi havia dispost, com ara les donacions i obres realitzades a les seues expenses. De l'abat, cabiscol i dels 12 canonges i beneficiats inicials, amb el temps els eclesiàstics augmentaren en nombre fins als 51, que juntament amb l'abundància d'ornaments i objectes litúrgics i la sumptuositat de les celebracions li conferien més aspecte de catedral que de Col·legiata. El 1778, la Col·legiata tenia 40 beneficiats i 9 capellanies.⁶

A mesura que la ciutat acollia nous religiosos, com els jesuïtes, franciscans i escolapis, la participació de l'estament religiós augmentà en quantitat i qualitat. Als ordes residents a la ciutat cal afegir els sacerdots dels pobles dels voltants i de la mateixa València, juntament amb

---

6. HERRERO ALONSO, A. (2002: 34, 218 i 430). Amb el temps, els beneficiats arribaren a ser 39 amb les seues tasques ben definides, com atendre els seus respectius beneficis, encarregar-se de les matines, vetlar el Santíssim en dies concrets i realitzar oficis auxiliars i complementaris. En aquesta publicació, s'hi analitza la història de la Col·legiata i els seus vincles amb la ciutat.

altres ordes com els dominics, que acudien a Gandia cridats pel poder civil per tal de preparar els fidels amb les prèdiques de Quaresma, les confessions i les missions evangèliques. A les seues esglésies i convents nasqueren confraries formades per grups de seglars i religiosos. Les dificultats que patiren al llarg del temps, sobretot des del segle XIX amb les desamortitzacions i exclaustacions, no acabaren amb la seua tasca evangelitzadora, però sí que perjudicaren la vida de les confraries amb la pèrdua del seu patrimoni i fins i tot de la seua canònica.

Encara que la Setmana Santa és una festa religiosa, l'Ajuntament de la ciutat també hi contribuïa econòmicament. El Consell de la ciutat de València participava en l'organització de les festes religioses i en les seues despeses basant-se en la concepció cívica del cristianisme. Les diferents poblacions imitaven València i el que s'hi realitzava, ja que es tractava de la capital política i social del regne: s'imitava tant el vessant polític i social com el religiós. Per tant, no és gens estrany que l'Ajuntament de Gandia col·laborara econòmicament i que concedira més interès a la festivitat dedicada al Sant Duc per ser de caire municipal. Juntament amb la contractació del predicador de Quaresma, les despeses també incloïen la cera per a les processons, les palmes del Diumenge de Rams i tot allò necessari per al lluïment de la festa.⁷

El creixement de les ciutats medievals porta lligat el naixement de la burgesia com a classe social amb aspiracions per entrar dins l'esfera política. Una bona manera de fer present el seu puixant poder era contribuir i organitzar juntament amb les altres dues autoritats ja establertes les festes que es realitzen a la ciutat. Els gremis crearen reglaments on es regulen les normatives pròpies de cadascun d'ells, amb disposicions tant laborals com festives. És aquest l'origen d'algunes confraries amb advocacions concretes tant al sant patró de l'ofici com a aspectes relatius a la Passió i que derivaren amb el temps en les confraries contemporànies.

---

7. Les despeses apareixen en els llibres de Clavaria i del Racional de València i Gandia.

Tradicionalment, és freqüent associar com a sinònims els termes *pas*, *confraria* i *germandat*. El primer es refereix a la imatge que escenifica un passatge de la Passió de Jesús. Potser en algun moment el propietari, un particular, una confraria o els mateixos estaments civil o eclesiàstic, la cedisca a un grup de persones per a fer processons i aquestes se n'encarreguen de les despeses sota la direcció d'un clavari nomenat anualment.

La tendència de l'home a unir-se i associar-se és patent en les confraries. Elles han estat el nexa d'unió entre el món dels laics i el dels religiosos. Les confraries són el lloc on homes i dones comparteixen una mateixa devoció i fe. Tenen sentit, cristianament parlant, si al seu interior hi ha una motivació per apropar-se a Déu i unes pràctiques a un determinat sant que els servisca d'intermediari. Per al seu naixement, pot existir una devoció a un dels passos i que posteriorment s'organitze en confraria. Així, cap a la meitat del segle XIX, alguns dels passos que desfilaven per Gandia es convertiren en confraries o germandats i la imatge passà a ser el pas representatiu de la confraria. En algunes poblacions, una mateixa confraria tenia dos passos. Però també pot nàixer a la inversa, és a dir, des d'una devoció comuna que amb el temps es materialitze en una imatge a la qual resar. La imatge passa a ser l'expressió plàstica col·lectiva d'una mateixa devoció individual. En molts casos, podem trobar un grup de laics fervorosos dirigits o moguts per un religiós. En altres casos, es tracta de la unió dels laics o només dels mateixos religiosos. Les finalitats, siga el cas que siga, no estan gens lluny de les finalitats cristianes més comunes, i que al mateix temps defineixen la seua diversitat: el culte tant als sants com a Maria, a Crist, al Santíssim Sagrament, etc. Com a exemple, es poden citar aquelles que es dediquen a l'acció benèfica-assistencial, el soterrament i el sufragi dels difunts o les confraries de Setmana Santa o de Passió. El naixement d'aquestes últimes apareix lligat originalment als ordes religiosos medievals i és paral·lel al desenvolupament de la vida a les ciutats. La seua organització era molt semblant en tots els llocs, amb un altar o capella propis per a les seues pràctiques religioses i un lloc on celebrar reunions sota la direcció d'un religiós. S'establiren tant a les parròquies i convents dels mendicants com fora d'ells, i s'agru-

paren també en oficis i gremis. Els aspectes pels quals les coneixem actualment comença a establir-se cap als segles xv o xvi, i evolucionen i s'adapten als temps.

La litúrgia, la pietat, els protagonistes, la importància de la celebració, les processons, els calvaris, els sermons, els penitents, tots formen part d'un mode de viure i manifestar la mateixa fe, però tots s'adapten al temps en què viuen; tots aporten alguna particularitat en la seua època i queda enregistrada en la memòria col·lectiva del poble. Aquest va afegint les particularitats acumulades, les transmet de generació en generació i es manté amb més o menys força en aquesta memòria. Potser l'època contemporània siga el resultat d'un sumatori de particularitats anteriors i que inconscientment estem repetint d'alguna manera sense saber-ne exactament l'origen, tot adduint algunes raons com, per exemple, «perquè s'ha fet des d'immemorial». La resposta està en els arxius.

La Setmana Gran

Per arribar a conèixer la història de la Setmana Santa de Gandia cal descriure amb una visió general el seu cicle festiu per a poder després aplicar-hi les particularitats de cada època i el paper dels tres poders: com evolucionen i com afecta aquesta evolució al desenvolupament de la festa. La ciutat adapta les celebracions d'altres llocs, com València o Xàtiva, a les seues necessitats i condicions, i crea així uns trets diferenciadors però no massa distants del que es realitza pertot arreu. No obstant això, la particularitat gandiana ha residit històricament en la preeminència de les celebracions religioses als temples en detriment de les processons. Aquestes existiren a Gandia, però sense arribar a l'esplendor i importància d'altres llocs (Soler Quiles, 1953).

Considerada una festa d'orígens pagans, des del 1750 i fins al 1850 els Carnestoltes consistien en tres dies de màscares públiques on totes les classes socials estaven pràcticament en contacte. Aquesta festa creava la percepció d'un retallament entre les diverses classes pel fet de dur màscares. El seu caràcter popular creava un cert temor pel seu potencial perill i les autoritats vigilaven la festa amb bans que s'adaptaven a les

circumstàncies amb lleugeres variacions per tal d'assegurar l'ordre. Amb el temps, les classes més acomodades preferiren la disfressa refinada i el ball entre iguals, celebraven balls de màscares als salons dels cercles i ateneus recreatius i evitaven el contacte amb les classe baixes.⁸ Aquestes també gaudien de la festa, però al carrer i amb la celebració per part de tota la família de la *cassoleta*, en el nostre cas a l'ermita de Santa Anna, i allargaven la festa més enllà del Dimecres de Cendra fins arribar al Diumenge de l'Olla.⁹

Amb el dia de Cendra tot canviava, fins i tot el repertori musical, per un altre de caire religiós més apropiat (AMADES, 1982: 676), al temps que iniciava la seua tasca el predicador de Quaresma. La seua presència s'allargava fins al segon dia de Pasqua.¹⁰ L'orador solia ser prestigiós i era contractat pel poder civil, representat pels ducs i pel Consell de la ciutat, interessats a fer que el poble rebera la paraula de l'Evangelí i a manifestar el seu domini com a classe dirigent. Les primeres notícies que trobem a Gandia sobre el predicador ens porten al 1405. Juntament amb el predicador també sembla que es contractaven les misses celebrades amb regularitat durant tota la Quaresma (PELLICER I ROCHER, 2003: 72). La tradicional presència del predicador es va conservar fins al segle xx, tot i els entrebancs polítics i socials.

La gent del poble representava des de l'edat mitjana i fins al Concili de Trento peces teatrals referents als misteris de la religió cristiana. Uns es realitzaven dins dels temples, com el *Misteri d'Elx* o el *Cant de la Sibil·la*, altres es representaven durant el Divendres i Dissabte Sant, com la *Visitatio Sepulchri*, i uns altres es realitzaven als carrers. Tant a Gandia com a altres pobles era costum fer el Via Crucis, que representa-

---

8. ARIÑO VILLARROYA, A. (1993: 29, 51 i 53). El 1769, la ciutat de València sol·licita al comte d'Aranda que permeta organitzar balls de màscares seguint l'estil de la Cort i d'altres capitals.

9. *El Litoral (EL)*, 26-II-1882. Les notícies en la premsa es repeteixen pràcticament tots els anys fins al 1935 en les diverses publicacions: *EL, Revista de Gandia (RG)* i *Las Provincias (LP)*.

10. *EL*, 1-IV-1883. Aquesta publicació es fa ressò de la prèdica de l'escolapi P. Salvador Calvo el segon dia de Pasqua.

va el camí de Jesús des del palau d'Herodes fins al Calvari. Es realitzava preferentment els divendres de Quaresma, amb els carrers de Gandia, el Raval i Santa Anna com a decorat de fons d'una activitat que reunia els fidels.

Després dels quaranta dies de preparació del cos i l'ànima, el poble estava disposat per a la Setmana Santa. La festa es desenvolupava fonamentalment a l'interior dels temples. Les esglésies de la ciutat, principalment la Col·legiata, acollien els fidels per a les misses, les prèdiques, els oficis i la lectura de la Passió, que feien els canonges. La pietat, la pompa de les celebracions, la presència de les autoritats, el fervor del poble, conferien als oficis molt d'esplendor, que es va veure augmentat amb la creació de la *Visitatio*.

Però la festa, encara que religiosa, no se centrava únicament als temples. Els carrers eren el lloc on el poble manifestava la seua fe. Les processons no havien estat sempre ben vistes, motiu pel qual les jerarquies eclesiàstica i política disposaren ordres i normatives per a intentar regular-les. Tot i açò, les processons de la Setmana Santa no eren l'únic exemple de devoció al carrer. Les processons de rogatives, com les dedicades a Santa Anna per a acabar amb les sequeres o demanar-li la fi de la pluja, en són un bon exemple que es repeteix al llarg dels segles, com també les processons d'acció de gràcies per tal de lliurar la ciutat de les epidèmies o commemorar un esdeveniment, tot açò a banda del Corpus i la processó de Sant Francesc de Borja.

A diferència d'altres llocs, les processons a Gandia es concentraven en el Diumenge de Rams i Divendres Sant, i concedien més importància als actes en les esglésies. Amb la *Visitatio*, els dies de processó van guanyar en singularitat i esplendor, i les celebracions giraven al voltant seu, i així, fins al segle XIX en què va ser prohibida i, deixant de banda les particularitats de cada època, l'esquema bàsic de la Setmana Gran gandiana no seria massa diferent de l'anomenat al paràgraf següent.

Divendres de Dolors solien celebrar-se a diversos llocs pregàries i processons a la Mare de Déu. El Dissabte de Passió es tapaven els sants amb un vel negre i s'adornaven les parets del temple amb teles que representaven els impropis de la Passió. El Diumenge de Rams hi havia

la benedició de les palmes amb la participació del cos eclesiàstic, polític i la resta del poble en una alegre processó. Com succeïa a altres llocs, hi havia el costum de cremar fulles beneïdes el Diumenge de Rams que s'havien conservat de l'any anterior.¹¹

Al llarg de la setmana se celebrava la salpasa i s'anava preparant el poble per als dies més importants de l'any.¹² Dilluns Sant, des del segle xv es recordava per part de les autoritats la necessitat de dedicar-se a l'oració i d'abandonar qualsevol tipus de joc. Dimarts i Dimecres Sant es preparava el Monument als temples amb les donacions que la gent feia de ciris i palmes beneïdes el diumenge anterior, i es completava amb allò que l'Ajuntament i els gremis hi aportaven. Juntament amb la lluminària i l'ornamentació, era costum deixar una safata amb cinc taronges rogenques que representaven les cinc ferides de Jesús (AMADES, 1982: 730 i 746). Estava també estès el costum de preparar altars a les cases on s'imitava el que es muntava a les esglésies (MORÓDER, 1981: 67).

Dijous Sant era el dia amb més solemnitat de l'any i en el qual es podien transmetre i ensenyar les oracions remeieres. Pel matí, la corporació municipal assistia als oficis i a la processó claustral per tal de dipositar el Santíssim al Monument; a la vesprada, després d'assistir a la Missa Major de la Seu i vestits amb les millors robes, es procedia a visitar les diverses cases particulars i esglésies de la ciutat, on de vegades a la porta hi havia meses petitòries, i a resar davant dels monuments que acollien el Cos de Crist. Si ocorria com a València, aquell dia i el següent segurament no es treballaria i fins al Toc de Glòria hi havia absolut silenci i recolliment amb prohibició de circular amb carruatges i suspensió de les diversions públiques (ARIÑO, 1993: 90 i 91). Era tam-

---

11. AMADES, J. (1982: 670, 681 i 693). Aquest dia a València era tradició que les famílies feren creuetes de fulles de palma per a lluir-les tot el dia penjades en la roba.

12. Aquest acte, que rep diverses denominacions segons el lloc, va ser instituït per Pius V el 1614 per a celebrar el Dissabte de Glòria, encara que en molts pobles tenia lloc el Dimecres Sant. El sacerdot, acompanyat pels acòlits, visitava les cases del poble i concedia la benedició pasqual mitjançant la sal i l'aigua beneïda, elements essencials per a la vida en família.

bé costum a l'Ofici de Tenebres que el poble féra soroll amb matraques i colpejara amb maces de fusta des dels bancs fins als confessoraris, acció coneguda amb el nom de fasos i que apareix anomenada en el *Tirant lo Blanc* com a acte litúrgic propi d'aquests dies (AMADES, 1982: 750 i 806).

Divendres Sant es manifestava amb especial intensitat la relació que hi havia entre la vida religiosa i la civil, és a dir, la importància de les Sagrades Escripures i la seua influència en la vida diària, fins i tot en les competències jurídiques. La narració de l'alliberament d'un presoner per la Pasqua jueva, amb Barrabàs com el més famós de tots, tenia el seu corresponent en la vida real amb els bisbes que, en els segles en què tenien potestat jurídica, concedien el Diumenge de Rams la llibertat a set presos de la seua presó, elegits d'entre aquells que havien fet mèrits segons el penediment que mostraven i la seua bona conducta (AMADES, 1982: 715). Les autoritats reials, que es consideraven garants de l'ordre públic i moral de la societat, havien adoptat la mateixa resolució que els bisbes. Quinze dies abans del Divendres Sant, les causes dels presoners condemnats a mort eren enviades al rei, qui després d'analitzar-les concedia el corresponent indult. Des del 1819, les causes es remetien la primera setmana de Quaresma per a poder analitzar-les amb més deteniment. Les faltes comeses pel condemnat per a poder adherir-se a la gràcia reial no devien ser l'assassinat, el robatori o aquelles indignes de ser perdonades.¹³

Divendres Sant al matí, la gent acudia al Via Crucis i als oficis per a després traslladar el Santíssim Sagrament al monestir de Santa Clara fins al Diumenge de Pasqua. A la vesprada, tenia lloc el sermó de les Set Paraules i, després, la processó general dels passos i penitents, precedida per un grup de soldats romans coneguts amb el nom de *caps de ferro*, i

---

13. AHCG sig. AB-262, carta 12-I-1832; DE LAS HERAS (1983: 116). En aquest estudi s'analitzen diverses causes a Castella fins al 1700. La documentació consultada per a elaborar-lo es localitza a l'Arxiu General de Simancas, secció Càmera de Castella, i abasta del 1531 al 1700. També hi ha documentació localitzada a l'Arxiu Històric Nacional, secció Consells Suprimits, compresa entre el 1640 i el 1834.

amb presència dels tres poders de la ciutat: el religiós, el civil i el social, és a dir, el clergat, l'Ajuntament i els gremis. Les imatges, que estaven guardades tot l'any amb molt de zel, tant a les esglésies com a les cases particulars, eixien Divendres Sant al carrer per tal d'acompanyar Jesús fins al sepulcre. El creixement de les advocacions que es va succeir al llarg del temps tingué el seu efecte en l'augment dels passos i d'escenes de la Passió.

Dissabte Sant estava dedicat a la solemnitat de la Missa de Glòria i, ja a la matinada del Diumenge, a la darrera part de la *Visitatio*. Al Toc de Glòria, que cada vegada se celebrava més prompte, els joves formaven quadrilles i seguien el costum de recórrer els carrers de Gandia colpejant les portes i finestres (*EL*, 25-III-1881), imitant el que es feia a València, malgrat les prohibicions de les autoritats, i enlairant després les milotxes o catxerulos (ARIÑO VILLARROYA, 1993: 92-94). Aquest costum de colpejar també s'estenia per França o Itàlia (AMADES, 1982: 754).

Diumenge de Resurrecció esclatava l'alegria. Les campanes voltegen perquè Jesús ha vençut la mort i és viu entre els morts. La gent de Gandia acudia a l'ermita de Santa Anna a menjar-se la mona, ritual que es repetia per altres pobles com els més propers a València, així ho contava el 1894 Andrés Miralles en un article titulat «La mona de Pasqua», publicat a l'*Almanaque de Las Provincias*. Les famílies buscaven el camp per a fer volar les milotxes, jugar als jocs tradicionals i berenar fins que es feia fosc.

Tot el cicle Pasqual es podia dir que acabava el tercer dia de Pasqua amb el combregar d'impedits, processó que recorria els carrers de la ciutat i visitava l'hospital, la presó i les cases dels malalts. El dia d'abans, el segon dia de Pasqua, el predicador de Quaresma s'havia acomiadat amb un darrer sermó.

LA RELIGIOSITAT POPULAR DEL SEGLE XIII AL XVIII

Les diverses manifestacions de religiositat popular no naixen de la nit al matí ni per art de màgia.¹ Un seguit de circumstàncies polítiques, socials, econòmiques però, fonamentalment, espirituals són les que determinen l'origen d'una devoció i la manera en què el poble la manifesta. Els fidels, en un intent d'apropar-se a Déu, seguiran l'exemple dels sants, vertaders models de vida terrenal per als cristians. Des del moment en què són elevats als altars des de la capital de la cristiandat i, en alguns casos fins i tot abans, rebran la veneració tant des del vessant de la religió oficial com de la popular. El discórrer del temps i la diferenciació geogràfica al final arredoniran aquestes expressions populars de fe i, tot i que es traca de la mateixa advocació, aquests factors li conferiran trets particulars i diferenciadors.

El context teològic i devocional fins al Concili de Trento

La Península Ibèrica al segle XIII estava dins d'un procés de reconquesta del territori als musulmans en un avanç irregular de nord a sud. La si-

---

1. Per tal d'aprofundir en el coneixement de la religiositat popular de València en general, i en aquest període en particular, consulteu BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001: 201-219). Tesis doctoral inèdita, motiu pel qual agraiïsc profundament a l'autor l'oportunitat de gaudir de tan excel·lent treball.

tuació social era conseqüència de la situació política. La població estava formada per cristians, musulmans i jueus amb una coexistència més o menys pacífica. Les diferències entre ells eren grans, tant en costums com en creences religioses, i les influències mútues es notaven en les diverses esferes de la vida. L'Església va haver de realitzar un gran esforç evangelitzador, tant per als nous fidels com per al cristians vells, que presentaven una formació religiosa quasi nul·la. Els conqueridors cristians estaven acompanyats per ordes religiosos, tant per a prendre cura dels esperits dels soldats com per a establir-se a les terres conquerides. La seua tasca, una vegada acomodats, era la d'evangelitzar els musulmans i els mateixos soldats, i la resta de cristians. La seua presència era fonamental per a enfortir la nova cristiandat i evitar contagis ideològics dels pagans.

Uns dels primers en arribar van ser els franciscans i els dominics. Tant ells com els altres ordes vivien en comunitat, seguien les regles d'oració individual i col·lectiva i es dedicaven a les finalitats pròpies de cadascuna d'elles aportant caritat, ensenyament i devocions.² Així, gràcies a les estructures comunitàries i a la continuïtat de les seues institucions, salvaren la cultura cristiana en un territori dominat majoritàriament pels musulmans (CÁRCEL ORTÍ, 1986: 99).

La difusió de la fe

Al segle XIII hi ha un canvi fonamental en la mentalitat. Els segles anteriors contemplaven la humanitat i la divinitat de Jesús tan sols des del vessant diví. No se'n negava la humanitat, però se'n considerava més important la divinitat. Des de sant Francesc d'Assís (1182-1226), hi ha un canvi radical: ell aprofundeix en la seua figura com a home, en aspectes com el naixement, la vida terrenal i el patiment fins a la mort, i, per tant, viure el cristianisme és viure la humanitat de Jesús. Des d'aquest moment, la teologia, la mística i la contemplació se centraren més en Jesús-home que en Jesús-Déu, però sense negar-ne la divinitat.

---

2. Cal recordar que els cistercencs s'instal·len a la Valldigna el 1297 i els jeronis, a Cotalba el 1388.

És d'aquest mode com, en considerar Jesús com a Déu fet home que viu com un home, començà a desenvolupar-se una contemplació a la seua autèntica Passió i Mort (SÁNCHEZ HERRERO, 2004: 330 i 331). Així, la presència dels ordes regulars va resultar important per a la devoció popular, ja que la societat tenia en alta estima la vida religiosa per les seues qualitats i virtuts. De fet, va estar considerada en algun moment la perfecció de la vida cristiana, amb la repercussió que això ocasionava al si de la societat. Per tant, s'augmenta la veneració que hi havia a les relíquies de la Creu i als instruments de la Passió. Els franciscans impulsaren les devocions relacionades amb la Immaculada i la Passió de Jesús, és a dir a la Vera Creu, i els dominics a la Sang de Crist, al Santíssim Sagrament i a la Mare de Déu del Roser.

Als segles xiv i xv es va continuar amb la contemplació dels sofriments de Jesús. Les guerres i epidèmies del període eren un motiu pel qual el poble buscava una mitigació al seu patiment en l'exemple de Jesús, que carregà amb el sofriment i guanyà a la mort. En el segle xiv, la imatge de Crist escarnit i en la creu era motiu de consol per a les persones angoixades per les malalties i la mort, mentre que al segle xv la imatge de Crist era contemplada com el model a imitar i amb el qual identificar-se. En aquest segle es generalitzà la celebració del sermó de les Set Paraules i començaren a nàixer les estacions del Via Crucis, en el moment en què el beat Àlvar de Còrdova, en tornar de Palestina cap al 1420, va descobrir que a Serra Morena hi havia un paratge semblant a Jerusalem i hi va construir capelles. Posteriorment, sant Leonardo de Porto Maurizio li conferiria la forma definitiva i n'exportaria la pràctica per la resta d'Europa.

En aquella època d'analfabetisme, de dificultats per a comunicar-se i amb perills constants, resultava difícil viatjar i arribar als llocs més inaccessibles. Però, com que es tractava de difondre la Paraula de Déu, l'home medieval utilitzava tots els mitjans al seu abast per a transmetre-la, com la predicació en llengua vulgar. Tan sols cal recordar aquells capitells dels monestirs amb escenes destinades a ensenyar gràficament la diferència entre bondat i maldat o les portades de les esglésies amb Crist en majestat representat al centre i envoltat amb

escenes de la seua vida, de la Mare de Déu o dels sants. Els ordes mendicants, com ara franciscans i dominics, eren els que principalment s'encarregaven de predicar per la facilitat d'accés a les capes més baixes i necessitades de la societat. La figura de sant Vicent Ferrer és de gran importància per a la religiositat popular, ja que les seues prèdiques abastaren més enllà de les nostres terres, com Castella, Aragó, Catalunya i alguns països d'Europa. Els seus sermons, plens d'un llenguatge expressiu, amb l'ús d'exemples quotidians que feien fàcil la comprensió, tenien una finalitat pràctica i pretenien iniciar en els seus espectadors un canvi espiritual i de comportament. La Passió i Mort eren el centre en la contemplació i veneració de la humanitat de Crist. L'objectiu era imitar Jesús identificant-se amb el seu dolor: la penitència era part de la conversió interior de l'home i per la flagel·lació es perdonaven els pecats. Per tant, es feia acompanyar d'un grup de disciplinants que eren devots de Crist i de la seua Passió i que es flagel·laven. Duien una imatge de Crist en la creu i un penó amb elements pintats de la Passió, acompanyats pels càntics compostos pel mateix sant. Aquestes pràctiques estaven relacionades amb les confraries de la Vera Creu i la Sang de Crist, que van nàixer a la ciutat de València, com també amb les informacions que hi havia sobre el Dijous Sant del 1394 a la mateixa ciutat, on per un privilegi reial de Joan I els penitents que anaven en processó des de l'hospital dels beguins anaven «açotanse volents affligir ses persones, havent sguard a aquell qui per semblant nit per nosaltres permés esser carnalment affligit».³

A l'edat mitjana es representaven escenes teatrals religioses dins les esglésies com un complement de la litúrgia, conegudes també com *misteris*. La seua finalitat era pedagògica, per a ensenyar el missatge de Jesús a les classes analfabetes; era celebradora, per a commemorar un esdeveniment dins d'una processó o a l'interior dels temples, i també era estètica. Entre les celebracions medievals que ens han arribat destaquen el *Cant de la Sibil·la*, el *Misteri d'Elx* i l'antífona *Quem quaeri-*

---

3. BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001: 205). Aquest autor pren la citació de TEIXIDOR, J. (1895): *Antigüedades de Valencia*, v. II, p. 296.

tis in Sepulchro, de la qual s'originà la *Visitatio Sepulchri*. Relacionada també amb l'efecte teatral, la festivitat del Corpus fou instituïda festa universal pel papa Urbà IV el 1264 i confirmada definitivament el 1317 per Joan XXII. Aquesta processó es va convertir en espill on es reflectiren les altres processons dels pobles de la diòcesi, tant les del Corpus com les patronals i les de Setmana Santa.⁴

Un altre mitjà per a arribar a evangelitzar i difondre les devocions era la literatura. Les nombroses obres escrites en l'època tenien la vida de Jesús com a centre temàtic: la *Vita Christi*. Les informacions que recollien havien estat aportades per la tradició popular i la seua influència fou evident en la vivència popular de la fe i de les manifestacions religioses. Menció especial mereix l'obra de Santiago de la Voràgine titulada *Llegendada daurada*. Aquest dominic va recopilar dels evangelis apòcrifs i de les tradicions del segle XIII els aspectes més importants sobre la vida dels sants. Per als lectors medievals es tractava de gent senzilla amb una vida semblant a la seua, que havia estat elegida per la gràcia divina per a dur una vida pura i a la qual ells també podien accedir, motiu pel qual eren un espill on reflectir-se. La influència del llibre seria important en la fe popular, en la literatura i en la iconografia religiosa, i es convertiria per als pintors i escultors posteriors en un manual de models estilístics.⁵ Della Voràgine no seria l'únic influx a les nostres terres, ja que la pietat popular valenciana s'alimentava, a més, amb els escrits de Francesc d'Eiximenis, sor Isabel de Villena i Joan Roís de Corella.

Naixement i evolució de les confraries

La religió abraçava totes les esferes de la vida diària i això volia dir que Déu estava sempre present. Entre la societat i els monestirs hi havia

---

4. BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001: 211). El 1355, es va celebrar la primera processó a València. En el seu origen tenia representacions teatrals de diversos passatges bíblics que es representaren bé a peu o bé a les roques. Participaven d'una manera ordenada i jerarquitzada tots els estaments de la societat: gremis, noblesa i ordes militars i religiosos.

5. DE LA VORÀGINE, S. (2004: 10-12). D'aquesta obra, n'hi ha exemplars del segle XV a València.

una relació d'influx recíproc en què tots dos resultaven beneficiats. La primera admirava i estimava l'estil de vida dels religiosos, mentre que aquests alimentaven espiritualment les ànimes i consciències dels fidels. La plasmació d'aquesta interacció es va manifestar amb les primeres confraries, que intentaven amb membres seglars fer una síntesi entre els aspectes de la vida laica i la religiosa. Així s'associaren elements com l'ascetisme i els ideals monàstics amb l'esperit de pobresa i caritat en la busca del patiment físic. Per tant, les confraries medievals nasquen com a conseqüència i amb la intenció d'imitar l'ideal religiós, amb un caràcter caritatiu i assistencial. Moltes de les seues obres caritatives conduïen a la construcció d'un hospital o centre benèfic.⁶ En la seua evolució van anar perdent aquesta característica social i caritativa per tal d'esdevenir confraries més devocionals, amb preeminència de l'aspecte cultural, penitencial i processional. Si a l'edat mitjana són els franciscans i els dominics els principals promotors de la creació de confraries, a mesura que avancen els segles seran els gremis i el clergat qui assumiran aquest paper creador.

Algunes confraries pareix que estan relacionades amb els benifets. El benefici o benifet, nascut a l'edat mitjana, era una renda a perpetuïtat que rebia un clergue, amb la qual obtenia un benestar econòmic de per vida i consideració social. El benefici s'instituïa sota una advocació, tal volta per alguna preferència al culte, i en un lloc concret del temple, amb predilecció pels laterals. El beneficiat tenia l'obligació de celebrar les misses que el patró del benifet li encomanava (PELLICER I ROCHER, 2003: 80). La institució dels beneficis a la catedral de València en aquesta època indica una preeminència per la devoció de la humanitat de Crist i la seua Passió. Així, en destaquen els quinze dedicats a la

---

6. CÁRCEL ORTÍ, M. (1986: 114). Un exemple, el podem trobar en Joan Gilabert Jofré (1350-1417). Quan anava a la catedral de València a predicar el primer diumenge de Quaresma del 1409, va contemplar com uns xics apedregaven un malalt mental. Ja al temple, i després de canviar la temàtica de la prèdica, va incitar els presents a fundar un hospital per a aquest tipus de malalts: *l'Hospital d'Ignoscents, Folls e Orats*. Es tractava del naixement de la Confraria de la *Sagrada Mare de Déu Maria dels Ignocents e dels Desemparats*.

Vera Creu i l'Exaltació de la Creu, set al Sepulcre, sis a la Passió, dos a la Corona d'Espines i al Devallament, per tant sols un a la Resurrecció.⁷ Per tant, els beneficis eclesiàstics i les devocions que els originen i els mantenen potser es relacionen amb algunes de les confraries de Setmana Santa que apareixeran amb el temps.

Al segle XIV, les ciutats començaren a experimentar un creixement pel que fa a l'activitat comercial. Malgrat les epidèmies que les van delmar, hi va haver un important ressorgiment de les confraries. Les primeres a aparèixer van ser les gremials i a les disposicions de les seues normatives incloïen, entre les pròpies que regulaven el seu ofici, algunes de caràcter benèfic i assistencial per als mateixos membres del gremi i unes certes obligacions en Setmana Santa, com ara proporcionar la il·luminació del temple. A partir del segle XV, s'originaren confraries de la Vera Creu i la Sang de Crist, que practicaven la disciplina pública a fi d'obtindre el perdó dels pecats, especialment el Dijous i Divendres Sants, i imitaven així Jesús en el seu patiment i s'identificaven amb el seu sofriment.

El segle XVI és el més prolífic en la creació de confraries dedicades a la Passió i Mort de Jesús per tot arreu d'Espanya. La influència dels predicadors, la busca d'un cristianisme més autèntic i el treball reformista de Trento resultaren ser els principals factors per a l'eclosió del moviment passioner. És així com al segle XVII s'assisteix al zenit de les confraries de Passió. El cristianisme de la Contrareforma vivia una època de prosperitat manifestada en l'art i en la religiositat. S'atorgà més importància a l'aspecte devocional i penitencial que al caritatiu. L'impacte fastuós i pompós del barroc afavoria més teatralitat i lluïment en detriment de la contemplació i la imitació de la Passió de Jesús.

A la segona meitat del segle XVIII i el principi del XIX, i com a una suma de diversos factors, les confraries entraren en crisi, fins al punt que n'arribaren a desaparèixer una gran quantitat. L'abandonament de les seues finalitats religioses per les manifestacions més externes, la crítica il·lustrada sobre els abusos comesos per les confraries, els efectes de

---

7. BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001: 211); HERRERO ALONSO, A. (2002: 240).

les invasions napoleòniques i de les desamortitzacions, el sorgiment de grups religiosos que realitzaven la tasca que abans feien les confraries i la conseqüència de la reducció demogràfica sobre elles en són alguns.

El Concili de Trento (1545-1563)

El segle XVI rep el resultat del moviment dels segles anteriors. Les manifestacions nascudes a l'edat mitjana començarien a evolucionar, créixer i desenvolupar-se en el segles posteriors. Ara bé, amb l'arribada de l'Humanisme i del Renaixement, sorgiren a l'Església intents de renovació eclesiàstica i espiritual cristal·litzats a Trento que significarien l'època de màxim esplendor per a la religiositat popular.

El Concili, malgrat que no s'ocupava directament de la religiositat popular, sí que la va tindre en compte pel que fa a la veneració de relíquies i el culte als sants. La seua importància radica en el fet que va determinar les normes que s'havien de seguir des d'aquell moment, fet que creà una sèrie de disposicions que regularien la iconografia religiosa posterior. Les imatges sagrades havien de provocar devoció, amb una finalitat didàctica i exemplar, i no basar-se en creences apòcrifes llunyanes de la història verídica sagrada i hagiogràfica. Aquestes resolucions responien als abusos comesos pels artistes i els fidels i als atacs rebuts dels protestants. A Espanya, el 1564 Felip II va acceptar que la legislació de Trento s'incorporara als seus territoris i va impulsar la celebració de concilis provincials amb la intenció de mantindre una normativa eclesiàstica comuna. La nova Església triomfant nascuda de Trento també veia perjudicial el Carnestoltes, considerat des d'aleshores un paganisme incrustat i resistent dins del cristianisme, motiu pel qual, i com a desgreuge, s'idearen a Itàlia des del 1556 les Quaranta Hores d'Exposició del Santíssim (ARIÑO VILLARROYA, 1993: 73).

Cal incidir ací en la diferència que hi ha entre els concilis provincials del segle XVI. Els anteriors a Trento s'havien dedicat a condemnar el clergat per les seues desviacions morals i abusos mentre que els convocats des del 1560 es dedicaren a reformar les festes i creences del poble. Se separava el que és sagrat del que és profà, ja que la irreverència era

conseqüència que no hi havia una diferenciació clara. Abans de Trento, l'arquebisbe de València sant Tomàs de Villanueva (1544-1555) va començar una reforma a la diòcesi valenciana orientada al culte diví, la conducta dels eclesiàstics i la instrucció del poble per tal d'intentar reconduir la situació d'abandonament i relaxació que hi havia. Després del concili, entre el 1565 i el 1566, l'arquebisbe Martín Pérez de Ayala va convocar un sínode provincial en què es va proposar regular algunes festes, les vigílies i les processons, les confraries i les seues imatges, les danses i algunes restriccions per als disciplinants. Malgrat açò, la disciplina pública va experimentar un augment considerable pel dramatisme que provocava l'escenografia barroca. Sant Joan de Ribera, arquebisbe de València i patriarca d'Antioquia, va convocar set sínodes reformadors entre el 1569 i el 1611. Les manifestacions públiques de les festes resultaven problemàtiques per l'abús que se'n feia. No obstant això, i juntament amb els franciscans caputxins, va promoure la devoció a la Sang de Crist relacionada amb l'advocació al Crist de la Fe per a facilitar així l'evangelització dels moriscos. Important també va ser la tasca continuadora de l'arquebisbe Isidor Aliaga.

Els diversos sínodes provincials celebrats entre els segles XVI i XVII també tractaren la qüestió de les representacions teatrals i les imatges. Les primeres van ser prohibides el 1590 quan es representaven a l'interior dels temples. Anys després, el 1609, l'arquebisbe Ribera va prohibir qualsevol representació de la vida dels sants i de Crist, tant les de Nadal com les de Passió. Tan sols va permetre continuar les escenificacions del Corpus. Pel que fa a les imatges, es considerava que era indigne que les destinades al culte estigueren en cases particulars. Es demanava que les confraries dedicaren més veneració a les imatges dins les esglésies que a les seues cases i que no es dugueren a les cases ni tan sols amb l'excusa de vestir-les. Al sínode del 1657, convocat per l'arquebisbe franciscà Pere d'Urbina, les disposicions abastaven camps com els misteris de la fe, el culte, els oficis eclesiàstics, etc. Però sens dubte, i en aquest cas és rellevant, es va establir que els rectors de les parròquies portaren el tercer dia de Pasqua la comunió als malalts, impedits i presoners que no hagueren complit amb el precepte pasqual. El poble acompanyaria

el rector i engalanaria els carrers, i tot amb el volteig de campanes com a música de fons. Començava així el combregar d'impedits que es va celebrar fins a la Guerra Civil i s'ha recuperat posteriorment.

Una vegada establertes les bases teòriques als sínodes provincials, calia fer-les arribar a totes les capes socials de la població. La dificultat que suposaven les diferències culturals que hi havia entre elles es van difuminar amb un art que arribava a tots i que era capaç d'aplicar de manera plàstica i visual els decrets trentins. És així com el Barroc es convertiria en l'art representatiu de la Contrareforma pels seus ideals estètics i emotius, la grandiositat i la teatralitat, l'aparatositat i l'espectacularitat, tot per aconseguir commoció, tristor, penediment, reflexió, pompa i esplendor en les ànimes del poble. La ciutat semblava un gran escenari. La seua cuidada estètica es manifestava en les processons llargues i lluïdes, on participaven tots els estaments de la ciutat amb les seues imatges. Hi havia una sèrie de festivitats marcades per la litúrgia i la tradició a les quals calia afegir aquelles que responien a un acte circumstancial o particular com decisions pontificies, canonitzacions, festes centenàries, processons rogatives o esdeveniments importants per a la societat. Les processons anaven acompanyades d'oficis religiosos, focs d'artifici, corregudes de bous i lluminàries, segons els casos.

El determinisme era un altre factor de la mentalitat de l'època. Es pensava que els esdeveniments de la vida quotidiana eren conseqüència de la conducta dels hòmens i que Déu premiava o castigava el seu comportament. En aquest context, s'emmarquen les processons rogatives al sant protector que actua com a intercessor dels pecats del poble, processons que dibuixen un esbós de la pietat i religiositat de la Setmana Santa, ja que hi participaven tots els estaments. Els exemples són innumerables al llarg del temps i s'estenen per tota la nostra geografia. Com a mostra se'n poden citar dos dels molts que hi ha documentats a Gandia, amb diferent motivació però amb el mateix resultat. El primer està relacionat amb un fet polític, quan el 5 de juny del 1588, amb motiu de la victòria de l'armada de Felip II front a l'anglesa, se celebrà una processó amb disciplinants, confreres del Roser i les andes de la Soledat. El dia 26 del mateix mes hi hagué una altra processó amb una

imatge de Crist a la Columna i cent cinquanta homes de negre i descalços, que duïen una insígnia de la Passió. El següent exemple és de caire religiós i també és representatiu i repetitiu al llarg del temps: processons de rogatives que demanaven pluja, en aquest cas a Nostra Senyora del Rebollet el 1583 amb presència de la imatge de l'Ecce Homo, penitents i disciplinants.⁸

Com s'hi observa, la religió impregnava totes les esferes de la vida, però prompte arribarien nous vents ideològics crítics amb els elements religiosos i totes les seues manifestacions públiques de fe.

La Il·lustració i la nova mentalitat

El pensament il·lustrat, sobretot a França, accentuà la crítica religiosa i eclesial. Els il·lustrats espanyols es mantingueren dins de l'ortodòxia catòlica. Es podia afirmar que eren creients que no renunciaven a la fe cristiana, però que acceptaven les exigències de la raó: no hi podia haver contradicció entre raó i fe. Eren partidaris d'una espiritualitat interior contrària als actes multitudinaris i miraclers, i s'oposaven a les diverses manifestacions de la religiositat popular anterior, qualificades d'irracionals. Consideraven que l'origen de les supersticions que hi havia darrere de moltes manifestacions es devien a la ignorància del poble i aquesta es combatia amb l'educació. Criticaven la falsa pietat i la confusió entre sagrat i profà i es fixaren en la predicació com a vehicle amb el qual poder reformar la religiositat popular i tot el que desaprovaven.⁹ En realitat, la situació era tota una altra. La pietat i les seues manifestacions eren herència del Barroc i concedien molta importància als elements exteriors que barrejaven els aspectes sagrats i irreverents, i on el que és desconegut i inexplicable continuava tenint un paper important. Les predicacions continuaven sent el nexa d'unió entre els religiosos i la

---

8. HERRERO ALONSO, A. (2002 (b): 134, 136 i 130, respectivament).

9. Per a aproximar-se a la religiositat popular valenciana d'aquest període, consulteu BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001: 236-243); CÁRCEL ORTÍ, V. (1986: 348-351).

societat, però amb formes més barroques i retòriques, és a dir, bastant buides de contingut. Així, i en aquest context hereu dels segles anteriors, hi havia processons de Setmana Santa, del Corpus, del patró de la ciutat, del gremi, per festes, canonitzacions, esdeveniments especials i fenòmens naturals adversos, com, posem per cas, la baixada de Santa Anna el 21 de febrer de 1744 des de l'ermita fins a la Col·legiata per a demanar, en aquest cas, la finalització de les pluges.¹⁰

És així com, dins d'aquest context, la reforma no tardaria a realitzar-se, tant des del vessant religiós com del polític. Entre els bisbes reformistes del segle XVIII, en destaquen dos. L'il·lustrat Andrés Mayoral (1737-1769), a més de les mesures referents a l'educació, la cultura i la renovació pastoral, va prohibir les processons de disciplinants i la representació de comèdies el 1763 amb sancions econòmiques a aquells qui ho incomplien. Francisco Fabián i Fuero (1773-1794) va continuar en la mateixa línia, vetlant per la dignitat de les imatges i prohibint alguns elements de la processó del Corpus. Era antijesuïta, il·lustrat i regalista, reflectia els corrents polítics i filosòfics de l'època i la seua adhesió a la seua apostòlica i al rei va facilitar la intromissió real en assumptes estrictament eclesiàstics. Entre les seues disposicions destaquen aspectes tant de decoració i adequació dels temples com de costums que es duïen a terme al seu interior. Va aplicar les constitucions sinodals i els decrets propis del ritus i va acabar també amb algunes irregularitats relacionades amb els sants olis que els seglars repartien fins aleshores el Dijous Sant.

Però l'ona reformista no era qüestió tan sols de l'Església. Abraçava pràcticament totes les esferes de la vida i els governs il·lustrats, especialment el de Carles III, també eren partidaris de reformar-la. El regalisme governamental considerava que la pobresa material estava lligada a la pobresa de poder i que la seua tasca espiritual la impossibilitava per conservar béns terrenals. Així, les obligacions dictaminades pels

---

10. PELLICER I ROCHER, V. (2007: 103). En aquesta mateixa publicació hi ha un apèndix documental amb notícies sobre les diverses baixades de Santa Anna amb caràcter rogatiu.

diversos governs pretenien mantindre l'ordre públic, controlar festes i diversions, reformar els costums religiosos, elevar el nivell cultural, eliminar les despeses innecessàries i imposar gustos artístics nous. No resulta gens estrany, per tant, el decret del 1777, en què es prohibien les processons de nit perquè provocaven desordres i les pràctiques religioses com els disciplinants i els *empalaos*, ni en Setmana Santa, Creus de Maig o rogatives, ja que servien de diversió per als joves i provocaven por als xiquets i les dones.¹¹ No obstant això, la principal reforma va ser l'Expedient General de Confraries.

Aquesta pretenia abastar tots els camps d'actuació de les confraries: econòmic, polític, estètic, religiós i d'ordre públic. Des del 1763, hi havia propostes per a reformar-les, però amb poc èxit, fins que el bisbe de Ciudad Rodrigo va denunciar el 1768 els abusos que cometien en la seua diòcesi. El 1770, el Comte d'Aranda, president del Consell de Castella, va enviar una circular en què sol·licitava informació sobre les diverses confraries. S'encetava l'Expedient General. Es tractava d'una mostra de l'intervencionisme de l'Estat dins l'Església com un fet més de la política regalista del període. Amb l'Expedient es pretenia, a més, regular-ne la situació jurídica i allunyar-les del control eclesiàstic i de la influència que hi exercien els ordes mendicants, per tal d'aconseguir així que tingueren una funció més espiritual que social, i tot amb el vistiplau de la jerarquia eclesiàstica. Fins el 1783, els diversos corregidors i intendants del regne enviaren la informació al Consell. L'aplicació de la llei va resultar limitada, desigual, lenta i menys dràstica del que es pretenia inicialment. No obstant això, se suprimiren algunes confraries gremials i aquelles que no tingueren autorització reial o eclesiàstica. Des d'aleshores, les que van continuar necessitaven una de les dues autoritzacions, sempre que reformaren els excessos i adaptaren les normatives i estatuts a la llei vigent.

Al final del segle XVIII, el món tradicional i les seues relacions començaren a clivellar-se. El procés tan sols hi havia començat i aquells que eren protagonistes de les manifestacions religioses populars ignoraven que aquest era el millor dels mals venidors.

---

11. ARV Reial Acord, 12-III-1777.

La Setmana Santa de Gandia fins al segle XIX

Quan el 1485 Roderic de Borja va adquirir el ducat de Gandia per al seu fill Pere Lluís, s'iniciava un període d'esplendor política, social i econòmica basada en la canyamel com a font de finançament i els moriscos com a principal mà d'obra. Els diversos membres de la família, principalment Francesc de Borja i la seua àvia Maria Enríquez, afavoriren el seu creixement des de tots els vessants fins al decret d'expulsió dels moriscos el 1609, que va accelerar la decadència per la manca de treballadors per als seus cultius. El 1740, moria l'XI duc de Gandia sense descendència i el 1748, el ducat va passar a formar part de la casa de Benavente per, a posteriorment, acabar integrat dins del patrimoni dels ducs d'Osuna.

Dins d'aquest context, i malgrat tots els avatars històrics del ducat, la fe en Déu dels gandians medievals és la mateixa que la dels del segle XX, però ni la viuen ni la manifesten de la mateixa manera. Cal analitzar els motius que originaren les diverses confraries i l'evolució de la festa, amb la particularitat de la *Visitatio* i la riquesa i diferenciació que hi proporciona respecte a altres llocs.

El mapa religiós i les devocions

La importància de Francesc de Borja i la seua família en la configuració del teixit religiós de la ciutat és evident i no només per la *Visitatio*.¹² El monestir de Santa Clara, la Col·legial, la Universitat i la residència dels jesuïtes, el convent de Sant Roc són els edificis principals on trobem petjades del pas d'aquesta poderosa família. Promogueren el creixement físic dels edificis, però fonamentalment l'espiritual i afavoriren l'arribada dels religiosos que els ocuparen. Aquests s'encarregaren posteriorment de transmetre al poble les devocions i la Paraula de Déu. El mapa religiós de la Gandia dels segles

---

12. PELLICER I ROCHER, V. (2007: 295). El fill de Francesc, Joan de Borja, ambaixador de Felip II, va ser l'encarregat de posar fora del perill que suposaven les guerres religioses les relíquies dels sants i en va dur una nombrosa quantitat a Gandia, on era duc el seu germà Carles. Això va provocar un brot devocional a la ciutat.

vinents, que tenia també les diverses ermites que hi havia, s'estava formant al segle XVI.

La Col·legial, com si d'una germana menuda es tractara, imitava i repetia el cerimonial i els ritus de la seua germana major i matriu: la catedral de València. Les devocions i les manifestacions públiques de fe no devien estar massa allunyades de les que hi havia a altres llocs, amb afinitats entre elles, excepte pel que fa a la *Visitatio*. Com a mostra, tan sols cal que ens fixem en les festes de precepte de la diòcesi valentina del 1320, que coincidien amb les advocacions primitives de la Seu.¹³

Les devocions creixien amb el pas del temps i l'augment de les noves canonitzacions. Santa Anna i la seua ermita havien estat des del principi sota la custòdia de la ciutat, era objecte d'una forta devoció com a protectora de Gandia i s'hi celebraven processons rogatives al llarg dels segles. No obstant això, el patró de la ciutat i dels Borja era sant Miquel,¹⁴ que tenia una capella pròpia i pública al palau. Quan el IV duc va ser beatificat el 1624, s'inicià una devoció entre els gandians que s'accentuà el 1671 amb la seua canonització i es cristal·litzà amb el seu nomenament com a patró de la ciutat el 1765. El temps festiu dedicat a sant Miquel quedava dedicat a sant Francesc i la ciutat preparava tots els anys unes festes esplèndides en el seu honor amb predicadors, bous i una lluïda processó amb representació de tots els sectors socials de Gandia (PELLICER I ROCHER, 2009: 46-65). També va ser important la devoció a fra Andrés Hibernón, franciscà murcià del convent de Sant Roc que va morir a Gandia el 1602. El 1791 va ser beatificat per Pius VI. Des del segle XVIII hi havia devoció a la Mare de Déu dels Dolors.

---

13. HERRERO ALONSO, A. (2002: 195). Van ser establides al sínode convocat per Ramon Gastón i es tractava de sant Vicent Màrtir, sant Blai, la Santa Creu, sant Joan Baptista, sant Pere i sant Pau, i sant Miquel. A més, aquesta publicació recull amb detall totes les diverses devocions que hi havia a l'església major de Gandia.

14. SOLÀ, F. i CERVÓS, J. (2004: 43). La devoció a sant Miquel estava arrelada a la ciutat fins al punt que el rei Jaume II va concedir la celebració de quinze dies de fira dedicades al sant, que posteriorment serien en honor de sant Francesc de Borja.

Encara que era d'origen medieval i estava arrelada a la cristiandat, va ser el 1727 i per mitjà del papa Benet XIII quan es va instituir com a festa el divendres anterior al Diumenge de Rams. A la Col·legial tenia una capella pròpia en la qual s'havia fundat el benefici sota la invocació de la Santa Creu (HERRERO ALONSO, 2002: 210-211). El convent de Sant Roc, el de Santa Clara, la capella de sant Miquel del Palau Ducal i l'església jesuïta de la Universitat també tenien alguna imatge, capella o tapissos on estava d'alguna manera representada, i en alguns casos se celebrava també la festa corresponent. Fins i tot el 1766 es va realitzar a l'ermita de Santa Anna un retaule per a una de les capelles de l'església.¹⁵

Si Francesc de Borja va dur els jesuïtes a Gandia, el seu fill Carles seguiria els passos de son pare acollint el 1588 l'arribada dels franciscans, que entraren al convent de Sant Roc quan acabaren les reformes tres anys després. La seua tasca evangelitzadora els duia a predicar la Quaresma tant a Gandia com als pobles dels voltants. Els franciscans, seguint les disposicions dels diversos testadors, celebraven entre altres la festa de Santa Anna, la de sant Pasqual, la de les Llagues de sant Francesc i la de la Mare de Déu dels Dolors amb sermó.¹⁶ La devoció al beat Andrés Hibernón va propiciar la construcció d'una capella en l'església del convent de Sant Roc a fi de dipositar el seu cos dins d'una urna que el gremi d'argenters tenia pensat destinar en principi al pas del Sepulcre. El panorama fervorós del convent es completava amb l'existència de la devoció popular a una imatge del Natzaré (FUSTER PELLICER, 2002: 257). La comunitat tenia entre els seus papers i documents butles de dispensa per a la Quaresma, un breu d'Urbà VIII pel qual els franciscans precedien als carmelites i agustins a les processons, el patronatge de la capella de la Mare de Déu dels Dolors, la fundació i renovació de la confraria del Cordó amb seu al mateix convent, còpia de l'escriptura

---

15. AHCG sig. AB-1872. Administració de les rendes de Santa Anna, 1733-1792.

16. ARV Clergat, llibre 863. Llibre per les festes, làmpades i aniversaris del convent de Sant Roc, 1759-1830.

del dipòsit de la clau de l'urna del beat i l'escriptura de donació del Sant Sepulcre a favor del convent.¹⁷

Així era la vida dels gandians a les darreries del segle XVIII, quan manifestaven públicament la seua religiositat i devoció amb misses, dobles i desfilades que omplien el calendari en una societat on la fe estava arrelada i sense indicis de canvi, almenys de moment.

La Confraria de la Sang i els passos

Amb l'arribada dels jesuïtes i dels franciscans, aparegueren dos nuclis nous amb les seues advocacions que s'afegien als més antics: la Col·legiata, Santa Clara i l'ermita de Sant Sebastià. Els jesuïtes s'havien instal·lat el 1549 al col·legi que Francesc de Borja havia fundat per a cristianitzar els moriscos, encara que prompte acceptaria també alumnes cristians. El duc manifestava una forta inclinació per la mística franciscana a causa de la tradició familiar d'ingressar les dones al convent de Santa Clara i pels influxos de fra Joan de Texeda. Francesc va acceptar que, a la universitat gandiana, l'espiritualitat jesuïta tinguera aspectes franciscans, línia d'actuació que Ignasi de Loiola no acceptaria (FUSTER, BAIXAULI, 2002: 8).

Fins al 1767 en què van ser expulsats, els jesuïtes van tenir una gran activitat pastoral reflectida a les festes, entre les quals destacaven, i pel que fa a la Setmana Santa, les del diumenge, dilluns i dimarts de Carnestoltes i Nostra Senyora dels Dolors. També se celebraven les festes de sant Francesc Xavier, la Puríssima, la Nit de Nadal, la Nativitat de la Mare de Déu i Sant Francesc de Borja. Els predicadors disposaven de dues bosses de llenç per a dur els sobrepellissos quan predicaven fora del col·legi. A l'església hi havia una urna blanca i estucada amb perfils daurats per a dipositar el Santíssim el Dijous Sant, dues gases negres per a cobrir la Vera Creu i l'Ecce Homo, huit llenços negres i morats

---

17. ARV Clergat 3117; AHN, NOBLEZA, OSUNA, lligall 542, D.7.

per a tapar els nínxols dels altars i un pany negre amb una creu roja per al túmul.¹⁸

Abans de la seua arribada ja existia la confraria de la Sang de Crist, amb seu a l'ermita extramurs del segle XIV dedicada al patró de la pesta, Sant Sebastià, que seria la capella del nou col·legi per la cessió que la ciutat realitzava a canvi que es conservara allí «una piadosa cofradia canonicament instituida baxo la invocacion y honorificencia de la Sangre de Nuestro Señor JesuChristo», i que «permanecio hasta la expulsion de los regulares» i realitzà en aquell lloc els seus actes pietosos.¹⁹

Segons la informació enviada per l'arquebisbat a Roma dins les visites *ad limina*, aquesta confraria tenia una casa, capella, constitucions i era visitada per l'ordinari.²⁰ L'activitat dels confreres de la Sang el Dijous Sant, a més de disciplinar-se públicament i de curar-se les ferides després de la processó, consistia a instal·lar el Monument en una capella del temple.²¹ Des del 1704, tenia permís dels canonges de la Seu per a utilitzar el *Crist de la Roda* a fi de realitzar el Devallament de la Creu el Divendres Sant.²²

---

18. ARV Clergat, lligall 85, caixa 188. *Inventario y distribución de alhajas entre la Colegial y otras parroquias*. 1769.

19. ARV Clergat, lligall 85, caixa 188. *Inventario y distribución de alhajas entre la Colegial y otras parroquias*. 1769; SERRA DESFILIS (1999: 52).

20. CÁRCEL ORTÍ, M. (1989). Cada cinc anys, els bisbes estaven obligats a informar el papa de la situació material i espiritual de cada diòcesi. Pau VI va definir la visita *ad limina Apostolarum Petri et Pauli* indicant els tres moments que la integren: visitar els sepulcres de Pere i Pau a Roma, visitar el papa com a successor de Pere i informar sobre l'estat de la diòcesi. Aquest costum antiquíssim va anar perdent-se amb el temps. Així, i amb períodes de temps cada vegada més llargs, en la relació enviada per l'arquebisbe de València la informació sobre els béns materials de la confraria de la Sang es repeteix els anys 1617, 1622, 1654, 1660, 1663, 1675 i 1732, i no n'hi ha cap notícia els anys 1637, 1643, 1646, 1683, 1689, 1694, 1699, 1741, 1778, 1819, 1827, 1852 i 1857.

21. AHCG sig. BE-2/7. Apunts sobre la història de la Universitat de Gandia. Apunts mecanografiats i anònims.

22. HERRERO, A. (2002: 218 i 477). El *Crist de la Roda* era un crucifix donat per Pedro de Roda, motiu pel qual era conegut popularment amb aquest nom.

El 1769, s'informava de l'estat de les possessions dels jesuïtes arran de l'expulsió i es declaraven els béns de les confraries que allí hi havia, i s'afirmava que en:

[...] dicho colegio se hallava instituida una congregacion de seculares, baxo el titulo de la Purisima Concepcion, que en calidad de dos censos y dos cartas de gracia posehia en capitales trescientas cinco libras, con renta de doce libras doce sueldos[...] parecen deven concederse aplicados al nuevo seminario o casa de pension, y aunque tambien havia fundadas otra igual congregacion por los Estudiantes y Personas de Escuela y una muy antigua cofradia con titulo de la Purisima Sangre de Nuestro Señor JesuChristo que despues se establecio en dicho colegio enseguida de su fundacion no posehian bienes algunos.²³

En aquesta confraria fundada i formada per estudiants potser es trobe algun tipus de reminiscència d'alguna advocació posterior.

La confraria de la Sang de Crist desaparegué quan els jesuïtes van ser expulsats de l'edifici, com també deixà de celebrar-se la processó del Divendres que organitzava fins el 1772, moment en què es tornà a celebrar però canviant l'eixida de l'església jesuïta pel convent franciscà.²⁴ Així, havia estat l'única confraria de Setmana Santa instituïda com a tal. Les imatges que l'acompanyaven per Gandia eren passos, i no confraries, que un determinat grup social acordava preparar per al lluïment del Divendres Sant, i açò serà així fins a la creació més o menys definitiva de les confraries gremials instituïdes als voltants de la meitat del segle XIX.

Però hi havia una altra confraria a la universitat sota l'advocació de la Puríssima Concepció fundada per estudiants el 1599 i que era paral·lela a la dels seculars.²⁵ La documentació elaborada arran de l'expulsió dels jesuïtes ens proporciona informació valuosa sobre el funcionament de les confraries que allí hi havia. A la capella de la universitat existia una imatge de la Immaculada i dos penons, l'un de color negre per al

---

23. ARV Clergat, lligall 85, caixa 188. *Inventario y distribución de alhajas entre la Colegial y otras parroquias*. 1769.

24. AHCG sig. AB-205, carta 12-IV-1773.

25. FUSTER, F. i BAIXAULI, A. (2002: 29). Concretament, la confraria es va fundar el 8 de desembre d'aquell any, dia de la Immaculada.

soterrament dels difunts congregants i l'altre de color blanc per a les funcions públiques.²⁶ El seu caràcter assistencial es manifestava en les dotacions que rebien les òrfenes de la ciutat, com la realitzada el 1690 per l'escopeter Francesc Pegós al seu testament, on establia que «la demás hacienda mia vacha a la congregació dels seculars del col·legi de Sant Francisco de Borja y Sent Sebastia de Gandia y es fassa un carregament de censal y la pensió servixca pera cassar hòrfenes elegidores per la dita congregació».²⁷ El prefecte Batista Abargues manifestava el 1752 que tenia dos censos per al seu funcionament, mentre que el 1769 s'afirmava que el seu secretari era Baltasar Tamarit i els congregants malalts rebien dos sous diaris.²⁸ Cal que recordem que, des del segle XIV, hi havia a València una confraria per a maridar òrfenes i donzelles i que, des de la segona meitat del segle XVI i al llarg del XVII, nasqueren nombroses obres pies que seguien els principis de la Contrareforma.²⁹

Despeses de les festes del sant patró del gremi i per Setmana Santa que declaren els clavaris en l'Expedient General de Confraries			
Gremi	Clavari	Festa	Despeses totals en lliures (incloses les de la cera del Monument)
Fusters	Carlos Burguera	Sant Josep	17

26. ARV Clergat, lligall 59, exp. 260. *Inventario general de las alhajas de la iglesia y sacristía del ex colegio de los jesuitas de Gandia*. 1767.

27. ARV Clergat, lligall 56; GARCIA RUIZ (1970: 142). També Francesc Tavera deixa un cens per a dotar cada quatre anys una òrfena pobra de la ciutat, juntament amb les visites que els seus membres feien a l'hospital i la presó per a alliberar presoners.

28. ARV Bailia, lletra A exp. 855; Clergat, lligall 85, caixa 188. *Inventario y distribución de alhajas entre la Colegial y otras parroquias*. 1769.

29. FUSTER, F. i BAIXAULI, A. (1999: 102). Aquests principis consistien a defensar l'honra de les dones més desfavorides i salvar l'ànima de la persona fundadora de l'obra pia. En aquest cas, va ser Joana de Borja qui la va fundar el 1671 i va dotar cada any una òrfena de Gandia amb 24 lliures. Com els jesuïtes eren fermes defensors de la Contrareforma, no és estrany que ells en resultaren els administradors.

Sabaters	Ramon Hernandes	Sants Crespí i Crespinià	20
Soguers	Serafin Estruch		7
Assaonadors	Gaspar Sala	Sant Sebastià Mare de Déu del Carme	7
Sastres	Miguel Sorita		18
Ferrers	Joseph Cucart	Sant Eloi	8
Obrers	Joseph Martinez		8
Espardenyers	Francisco Espi	Sant Cosme Sant Damià	5
Texedors	Mateo Melis	Santa Anna Sant Antoni	8
FONT: AHCG sig. AB-203 rodet 47 anys 1769-1770 núm. 27, carta del 17-X-1770.			

Però l'activitat associativa de la nostra ciutat no se cenyia tan sols a la confraria que hem analitzat. De les que hi havia el 1610 a Gandia, les dedicades al Santíssim Sagrament, Nostra Senyora del Roser, Nostra Senyora de la Seu, sants Abdó i Senén, sant Nicolau i Santa Llúcia eren de caràcter devocional, la dedicada a la Mare de Déu dels Desemparats era benèfica i també hi havia la ja anomenada de la Sang de Crist (BROSEL GAVILÀ, 2001: 233). Totes aquestes es corresponen amb les dades aportades per les visites *ad limina*.

L'Expedient General de Confraries no és generós en la informació sobre Gandia. Altres poblacions presenten una relació detallada de l'activitat, finalitats, comptes i altres aspectes molt valuosos per a conèixer el patrimoni, les fonts de finançament i la pietat dels seus membres. La resposta de les autoritats de la ciutat ens priva d'aquesta informació i es va limitar tan sols a una breu informació sobre l'activitat dels gremis, que coincideix amb les ordenances aprovades entre el 1777 i el 1778.

Estaven obligats a realitzar tres ciris grossos de cera per a il·luminar el Monument de la Col·legiata Dijous i Divendres Sants. Quan la ciutat

convidava els gremis a participar en les processons, els mestres havien d'arreplegar el clavari a sa casa i després acompanyar-lo de tornada. A més, havien de rellevar-se a fi de dur els ciris i l'estendard i portar-lo al combregar d'impedits i a administrar el viàtic als membres del gremi. La seua activitat i presència pública es completaven amb les processons de Sant Francesc de Borja i del Corpus,³⁰ que el 1619 havia canviat l'ordre de la processó vigent des del 1551.³¹

En l'Expedient tan sols figuren unes dades succintes sobre la resta. Hi havia una germandat que gastava en les festivitats 10 rals, sis confraries que hi invertien 221 rals i les nou festes dels gremis que hi importaven 144 rals, tot plegat resultava un total de 375 rals. Aquestes quantitats es corresponen amb les festes dels gremis i amb les confraries de les visites *ad limina*, encara que es desconega quina de totes elles és l'esmentada germandat. A més d'açò, no n'hi havia cap que necessitara el Reial Consentiment per a funcionar, cinc en tenien l'aprovació de l'ordinari i onze ni una cosa ni l'altra.³² Una altra informació es desprén de l'Expedient. Si comparem les dades amb les huit confraries que hi havia en les diverses visites *ad limina*, observem que es corresponen amb les que tenien l'aprovació de l'ordinari, encara que pareix ser que tres ja no rebien la visita d'aquest. De les altres, com la del Cordó dels franciscans, tan sols es pot pensar que realitzaren una funció semblant a les de la Puríssima i la dels estudiants de la universitat. Pel que fa a la relació amb la Setmana Santa, tan sols hi ha constància de la ja esmentada confraria de la Sang instituïda com a tal.

La nova situació ocasionada amb l'expulsió deixava les imatges que hi havia a l'església dels jesuïtes sota l'autoritat de l'abat de la Col·legial,

---

30. ARV Reial Acord, any 1776. Ordenances del gremi de soguers, ídem del gremi de ferrers, manyans i guanters, ídem del gremi de sabaters; Reial Acord, any 1778. Ordenances del gremi d'esparters i espartenyers; Reial Acord, any 1783. Ordenances del gremi de sastres de Gandia.

31. AHCG sig AB-1863. Memoria de la orde mana sa señoria cotinga i guarde en la profeso del dia del corpus en los officis.

32. AHN Consejos, lligall 7105. Agraïsc profundament a José Jaime Brosel Gavilà les dades corresponents a l'Expedient General de Confraries.

fet que obligava la corporació municipal a sol·licitar-li permís per a traure-les el Divendres Sant, com també calia el proporcionat pel duc per a les que restaven al Palau Ducal. Per tant, les altres imatges que anaven en processó pels carrers gandians ho feien com a passos: el Sant Sepulcre, la Soledat, el Crist de la Palma i l'Ecce Homo. Deixarem aquests dos últims per a parlar-ne més avant i ens centrarem ara en els dos primers.

Fins al final del segle XVIII, la processó del divendres seguia un ordre cronològic dels passos del Via Crucis i també estamental. La participació dels gremis i oficis procedia com sempre i augmentava en importància en la mateixa mesura que ho feia el seu puixant poder econòmic, amb la qual cosa s'equiparava socialment als poders civil i eclesiàstic. Així, el 1783, els comerciants demanaren formar part com a grup social en la processó del Divendres amb el pas del Sepulcre, que segons la cronologia de la Passió anava darrere del Crist de la Palma i era el propi de la ciutat. Els comerciants volien mantindre l'ordre cronològic i jeràrquic motiu pel qual, i per no alterar-lo:

[...] suplicava dicho cuerpo de comercio se sirviera la Ylustre ciudad ceder a su favor el paso del Sto Christo, con la obligacion de mantenerle con la decencia correspondiente en los años sucesivos. Y por quanto queda muy corto el tiempo desde este día hasta el Viernes Santo de este año, en el que no puede construirse el nuevo paso y andas del Santo Sepulcro, ofrecia dicho comercio hacerlo a sus costas para el año que viene y darle a la ciudad para su uso en lugar del de el Santo Christo, que esperaba se les concediese [...].³³

Com l'Ajuntament s'encarregava d'aquest pas, del de la Soledat i de les despeses en la cera que els seus convidats feien en la processó, el 1785 uns prohoms aconseguiren que la corporació triara dos clavaris entre els cavallers i insaculats perquè s'encarregaren del pas del Sepulcre. Amb la cessió del pas, l'Ajuntament tan sols s'encarregava del de la Soledat i aconseguia evitar una despesa prou considerable en la cera, ja que els clavaris nomenarien convidats *a los sujetos de primer clase y*

---

33. AHCG, AB-41, acta del 8-IV-1783.

*distinción que les paresca, corriendo de cuenta de estos el gasto de la sera, y demás que ocurra.*³⁴ El 1789 es tancava el litigi obert entre l'Ajuntament i els comerciants per aquesta qüestió, tot i que eixe any no va haver processó per estar pendent la resolució.³⁵ El problema s'havia produït perquè cronològicament el Sepulcre anava entre el Crist de la Palma i la Soledat, és a dir, entre el representant de la ciutat i el del duc, que havia estat a càrrec del capítol de la Seu quasi tot el segle fins a uns anys abans. L'acceptació cronològica suposava trencar amb l'ordre estamental, fet de gran importància en una època i societat amb els grups socials molt definits i tancats. La solució adoptada de cedir als comerciants el Pas de la Palma no es va correspondre amb el compromís d'aquests de realitzar una imatge i andes noves per al Sepulcre. Els comerciants tenien fetes ja les andes, però com que no compliren amb la realització de la imatge de Jesús, l'Ajuntament continuava amb llibertat de cedir el lluïment del pas a les persones que així ho considerara.³⁶ Finalment, les andes acolliren el cos del *Beatet*.

La imatge de la Soledat que el poble contemplava el Divendres Sant es conservava a l'oratori del Palau Ducal i havia estat manada fer pel duc Pasqual de Borja. Com que era propietat del duc de Gandia, aquest l'acompanyava a la processó del Divendres fins que es retirava a la cort, «dexandola entonces recomendada para el mismo fin al Ilte. Cabildo de esta Colegial Yglesia, quien aceptó muy gustoso el encargo». I així va ser des del 1702 fins al 1773, en què el capítol de la Col·legiata decidí no acudir a la processó i la ciutat aconseguí que el duc deixara sota el seu càrrec la imatge de la Soledat. Des d'aquest moment, es convertia en el pas representatiu de la ciutat, amb l'encàrrec de preparar-lo i acompanyar-lo amb solemnitat als actes passioners on figuraven els principals

---

34. AHCG sig. AB-42, memorial del 22-III-1785. Joaquin Roda i Josep Garcia Abargues, dos prohoms de la ciutat, presentaren el memorial i aconseguiren aquest fet, i el mateix Roda i Pasqual Aguilar foren els primers nomenats per a aquell mateix any.

35. AHCG sig. AB-467.

36. AHCG sig. AB-43, acta del 21-IV-1789; sig. AB-43, memorial del 21-IV-1789.

personatges de la vida diària de Gandia: cavallers, insaculats i membres de la corporació municipal.³⁷

En l'Antic Règim, aquestes picabaralles eren bàsicament pròpies dels que conviuen però sense intencions de trencar les arrelades estructures polítiques i socials. I així va romandre fins a ben entrat el segle XIX, però adaptant-se als nous esdeveniments.

Els actes passioners

Alacatedral de València ja s'instal·lava el Monument el 1432. El Consell de Gandia, com a patró, era qui mantenia la capella del Sant Sepulcre de la Col·legiata en condicions per a poder instal·lar-hi el Monument del Dijous Sant, realitzat amb materials preciosos i talles de fusta noble cobertes de pa d'or. L'Ajuntament gandià s'encarregava de les despeses d'instal·lació i triava les persones insaculades que participaven en la processó claustral. Els bisbes reformistes, com Martí Pérez d'Ayala o sant Joan de Ribera, exigien moderació i modèstia en la construcció del Monument, com també ho sol·licitava l'arquebisbe Aliaga. Des de l'any 1718, el trobem instal·lat a la capella del Cor de Jesús, de manera que abandonava el seu antic emplaçament a la capella de la Immaculada, on també estava el benifet del Sant Sepulcre.³⁸

Per la informació referent al dispendi realitzat es pot deduir com eren les celebracions a Gandia. Des del 1405 en què n'hi ha constància, l'Ajuntament contractava un predicador per a la Quaresma i les misses de migdia que en aquest temps de reflexió es realitzaven, servei i costum pels quals l'església rebia una quantitat i els fidels se'n beneficiaven espiritualment. El predicador pertanyia als ordes mendicants, en especial les dels convents de Sant Domènec i Sant Francesc de Xàtiva, fins a

---

37. AHCG sig. AB-205, carta del 12-IV-1773; sig. AB-204, carta 15-IV-1772; PELLICER I ROCHER, V. (2009: 110).

38. HERRERO ALONSO, A. (2002: 207-208); PELLICER I ROCHER (2003: 80-85). L'arquebisbe Aliaga va fer una visita pastoral a la Seu gandiana el 1620 i quan va inspeccionar la capella del Sant Sepulcre va fer llevar les figures que rodejaven el sepulcre que feia de Monument.

l'arribada dels jesuïtes i franciscans a Gandia. Un element important era la il·luminació de l'església. Ciris, encens, cera i olis eren fonamentals a fi de crear un ambient adient per a meditar i rememorar la Passió. Aquestes despeses anaven a càrrec de l'Ajuntament, juntament amb les ocasionades en la composició del pal·li per al Dijous Sant i la quantitat que rebien els vicaris de la Col·legial per resar els *passios* que protegien les collites.³⁹ També a càrrec de la ciutat quedava la manutenció de les dones de moral dubtosa que quedaven recollides al llarg de la Setmana Santa, malgrat les queixes d'alguns veïns (PONS FUSTER, 2005: 244).

Al segle XVI va haver un canvi fonamental a les celebracions. La Setmana Gran gandiana va rebre una creació que la va fer diferent, tant per l'obra en si, com per la seua duració en el temps, com pel moment en què naix. Des d'ara, i fins al segle XIX, les celebracions de Gandia estan relacionades i marcades per la *Visitatio*.⁴⁰

El 1544, Francesc de Borja, a l'any següent d'arribar a Gandia per a ocupar-se del ducat gandià després la mort de son pare, ja s'havia manifestat en qüestions de caràcter d'ordre públic i moral, com prohibir els carnestoltes i avançar set dies el tradicional costum de recloure les prostitutes durant la Setmana Santa. Abans d'ingressar als jesuïtes el 1550, havia deixat fundades obres pies a la Col·legiata i al convent de Santa Clara. Perquè el duc poguera representar l'obra, i posteriorment els seus descendents, va assignar unes quantitats i obligacions al capítol de la Col·legiata i es va servir d'un privilegi pontifici d'Alexandre VI, perdut per una cuinera del monestir que probablement el va cremar.⁴¹ Les bones relacions que tenia Francesc de Borja amb el Vaticà perme-

---

39. PONS FUSTER, F. (2005: 241); PELLICER I ROCHER, V. (2003: 71 i 86). Altres despeses de l'Ajuntament eren les dobles a sant Francesc de Borja, Nostra Senyora dels Àngels, sant Roc, sant Ponç i els sants Terratrèmols segons l'ordre del Consell del 1770.

40. Sobre la *Visitatio*, consulteu LA PARRA, S.; VIVES, J. M. i QUIRANTE, L. (1998: 9-53).

41. AHCG sig. DH-4. Llibre de la col·lecta de la Seu. 1806-1809. La mateixa Mariana de Borja, néta del Sant Duc, deixava en el seu testament cinc lliures perquè la representació seguira «con la mayor decencia».

teren, tot i les restriccions de Trento, la seua representació fins al 1865, quan l'arquebisbe Mariano Barrio la va prohibir. Basant-se en l'antífona medieval *Quem quaeritis in Sepulchro* nascuda als monestirs benedictins, Francesc de Borja va establir una cerimònia nova quan aquestes representacions estaven a punt de desaparèixer des de Trento. La representació començava el Divendres Sant després dels oficis de la Col·legiata. Els membres del clergat anaven en processó amb el Santíssim davall pal·li mentre es cantaven a mitja veu peces musicals compostes pel duc fins arribar a Santa Clara, on dipositaven el Santíssim al Monument fins al Diumenge de Resurrecció. A la matinada, una processó arribava a les portes del monestir i es representava la part final de l'obra, on les Maries descobrien el sepulcre buit i amb la presència d'un àngel que per tres vegades cantava *Surrexit Christus*, al qual el clergat responia *Deo gratias*. Després, el Santíssim es tornava a dur novament en processó fins a la Col·legiata.⁴²

A la Gandia de meitat del segle XVIII hi havia més de vint processons en què col·laboraven els dos capítols, l'eclesiàstic i el civil.⁴³ De fet, la documentació dels segles posteriors parla de cooperació, d'assistència als actes amb lloc reservat al temple per a la corporació municipal i d'elecció dels membres per a preparar i col·laborar en les celebracions.⁴⁴ Però també parla de les reformes dutes a terme pels il·lustrats i dels enfrontaments entre els dos capítols. Renúncies a assistir als actes, disputes amb el predicador quaresmal o per acom-

---

42. LA PARRA, S.; VIVES, J. M. i QUIRANTE, L. (1998: 13). Com s'afirma en el pròleg, pàg. 9, hi ha algunes contradiccions en la descripció de l'obra pels diversos autors com Josep Llopis, Guzmán, Ripollés o Mariano Baixauli. Aquesta descripció de la *Visitatio* del segle XIX està en el mateix llibre i es deu a RUIZ DE LIHORY, Baró d'Alcalalí (1903): *La música en València. Diccionario biográfico y crítico*, València, pàgs. 192-195.

43. HERRERO ALONSO, A. (2002: 411). Les principals eren el Corpus, el Santíssim Sagrament, el Roser, la Immaculada, sant Josep, sant Miquel, sant Francesc de Borja, sant Valentí i els Sants de la Pedra, entre d'altres.

44. AHCG sig. AB-204, carta del 15-IV-1772. Els convidats per l'Ajuntament eren els regidors, els insaculats i aquells que havien estat en possessió d'un càrrec a la corporació.

panyar algun pas el Divendres, o inclús pel lloc d'inici de la processó del Divendres Sant són i seran constants. De vegades, les discussions es produïen entre els mateixos membres de l'Ajuntament. El 1772, es va reprendre la processó del Divendres Sant després del comentat parèntesi de cinc anys. Un decret del Reial Acord de València establia la quantitat màxima que es podia gastar l'Ajuntament provinent del fons de despeses extraordinàries dels Propis i Arbitris, cosa que va ocasionar disputes entre alguns insaculats i la corporació, perquè aquesta no els convidava a formar-ne part, tot adduint que no hi havia prou cera per a tots.⁴⁵ De vegades, hi havia un cert descontrol en la gestió de la Junta de Propis que propiciava l'aparició de deutes acumulats durant anys, com va ocórrer el 1779. Els guanys de l'herbatge entre el 1760 i el 1771 havien desaparegut, inclosos els dels cinc anys en què la processó del Divendres Sant no havia eixit després de l'expulsió dels jesuïtes. Els governants d'aquells anys, Jeroni Calduf, Francesc Cebrián, Francesc Marquesta, Antoni Castillo, Joan Antoni Pallarés, Josep Mora Ferrer, Josep Mora Nadal, Francesc Gallart, Lluís Mora, Vicente Pallarés, Josep Doménech i Claudi Forrat van comparèixer per a defensar el seu honor i reputació. Marquesta va declarar que no recordava la quantitat recollida quan era Síndic, però que una porció la va gastar en dos atxes per als combregars de pobres, amb el consentiment dels membres de l'Ajuntament i seguint l'exemple que ell mateix havia vist en darreres ocasions. En termes semblants es van manifestar Pallarés i Lluís Mora, que gastaren una certa quantitat en la baixada en rogatives de Santa Anna i en el convit pel seu sant a l'arquebisbe Mayoral, que es trobava de visita a Gandia en aquell dia.⁴⁶

Però els casos més freqüents tenien com a protagonistes els dos poders principals de la ciutat. Algun fet degué ocórrer en la processó del 1772, ja que l'any següent l'autoritat eclesiàstica intentava evitar els

---

45. AHCG sig. FA-6 AB-38, acta del 14-IV-1772; sig. AB-204, carta del 15-IV-1772.

46. AHCG sig AB-435. Llibre d'acords de la Junta de Propis. *Expediente sobre cierto rehintegro mandado por el Señor Yntendente desde 1760 hasta 1771*. Año 1779.

abusos advertint la corporació que calia concloure els actes abans de la nit, amb el rostre cobert i sense un altre vestit «más que el natural».⁴⁷ Més impediments hi hagué el 1774, quan l'arquebisbe Fabián i Fuero es manifestava en els següents termes motivat pels abusos que es cometien en un acte tan pietós:

[...] por cuanto hallándonos informados de las irreverencias en la procesión que se hace en Gandia en el Viernes Santo en que salen diferentes pasos que acompañan muchas personas cubiertos los rostros y con cucuruchos en las cabezas de más de una vara de altos, vestidas con trajes ridículos que lejos de mover a devoción excitan a risa, sucediendo también que algunos van comiendo en la procesión y salen fuera de ella con las achas en la mano a beber, [...] aumentándose el desorden, las disenciones y pecados conforme va entrando la noche, [...] prohibimos [...] el que se haga la referida procesión [...].⁴⁸

La processó es va poder celebrar però finalitzant abans de la nit i a cara descoberta.⁴⁹ El 1777, i com ja s'ha comentat, un decret prohibia la participació dels penitents en les processons. Tot i les disposicions per a evitar les irreverències, aquestes continuaven produint-se en la processó del divendres. Els fets ocorreguts el 1794, que es desconeixen, ocasionaren que l'any següent l'abat de la Col·legial advertira a l'Ajuntament per tal d'evitar que es repetiren els abusos. També afirmava que pensava introduir una variació que es reduïa tan sols al fet que «lleven la cara descubierta quantos vayan en ella». Ell no imposava l'ordre, tan sols seguia les disposicions de l'autoritat eclesiàstica, afegint que «solo asi la han consentido los prelados, quienes han dado repetidas ordenes prohibiendo severamente el llevar los rostros cubiertos». Ell mateix ho comprenia així com a l'únic mitjà d'evitar els desordres que produïen escàndol entre els fidels pietosos, ja que hi havia molts «que asisten a ella más conducidos por la diversión que por la devoción, fiados en que no son conocidos se apartan de las filas, y hacen lo que VS habrá

---

47. AHCG sig. AB-206, carta del 8-IV-1773.

48. AHCG sig. AB-206, carta del 28-II-1774.

49. AHCG sig. AB-206, carta del 29-III-1774.

visto muchas veces». Així, la seua autoritat recolzava en les disposicions del 1777 i en una ordre del 1776, la qual estava obligat a complir i que no apareixia en l'arxiu municipal. Per la seua part, l'Ajuntament inicialment desconeixia els canvis que pretenia l'abat i pensava que tal volta una variació notable dels antiquíssims costums provocara «alguna revolució popular».⁵⁰ A la fi, i després d'haver-s'hi ocasionat un nou episodi d'enfrontament entre els poders de la ciutat, la processó del 1795 va seguir el costum tradicional.⁵¹ Ja en el segle vinent, el 1811, el capítol eclesiàstic i el civil protagonitzaren un nou episodi de desavinences quan el síndic de la Col·legial va trencar el costum d'entregar a cada membre de la corporació un escut de cera i un ciri, fet que motivà un cert malestar.⁵²

Les discussions arribaren motivades per qüestions d'autoritat. Així va resultar el 1799, quan l'Ajuntament i l'abat Mugaburu protagonitzaren un nou episodi de discòrdia arran del lloc d'inici. Com els darrers anys, la corporació nomenava dos clavaris per al pas del Crist de la Palma i sol·licitava de l'abat les imatges que hi havia a l'església de la universitat i un vicari per a presidir la processó. Al mateix temps, li comunicava la decisió d'eixir de la Col·legial, seguint els exemples de València i Xàtiva que començaven des de l'església principal. S'abandonava així l'inici des del convent franciscà vigent des del 1772. La resposta de l'abat depenia del que deien els decrets de la Sagrada Congregació de Ritus, que disposaven que qualsevol processó estava obligada a tindre l'aprovació de l'ordinari de la diòcesi i que, en aquest cas, hi donava el vistiplau. Afirmava també que, si ell personalment no assistia, ho faria un vicari amb capa pluvial i que les imatges estaven a disposició de la corporació. Aquesta resposta no va agradar al consistori perquè deduïa que l'abat s'adjudicava el dret d'autoritzar la processó. L'Ajuntament responia que no demanava permís per a realitzar la processó, sinó que tan sols es permetera ordenar-la i formar-la a la Col·legial, i recordava

---

50. AHCG sig. AB-219, carta del 21-III-1795.

51. AHCG sig. FA-7, acta del 22-III-1796; PELLICER I ROCHER (2009: 113-115).

52. AHCG sig. FA-8 AB-51, acta del 19-IV-1811.

també que als franciscans se'ls demanava el mateix permís i que podien acceptar-ho o no, basant-se per exemple en el soroll que es provocava en un dia de tant de recolliment. També recordava que, quan expulsaren els jesuïtes, el canvi es va realitzar des de la seua església fins a la de Sant Roc i que el Guardià del convent no s'hi oposà. La motivació inicial dels regidors en l'intent d'aconseguir més lluïment va desembocar en una agra disputa sobre els drets d'uns i d'altres d'organitzar i manar des d'on començava, amb discussions sobre si l'Ajuntament s'havia de desprendre d'altres drets com el de cedir al capítol de la Seu el pas de la Soledat. La decisió final de la disputa resultà ser un tant estranya pel mode en què es va decidir. En la darrera reunió dels capitulars de l'Ajuntament, amb l'absència de l'alcalde major per malaltia, i després d'exposar que els acords no es podien revocar sense la concurrència de tots els que ho acordaren, el síndic procurador general va ser cridat pel seu germà i abandonà la reunió afirmant «que el Ayuntamiento delibere lo que tuviere por oportuno en el particular, ratificando quanto tenia dicho». A la fi, i després de la intervenció dels advocats, la processó no va modificar les seues tradicions.⁵³

Així, amb conflictes i discussions propis de l'Antic Règim, els actes passioners s'apropaven al segle XIX. Potser els nostres avantpassats pensaven que amb el nou segle les relacions entre els poders de la ciutat serien fluides, cordials i respectuoses i que el món en què vivien seguiria pel mateix camí. El més evident de tot és que no sabien que mentre discutien l'ordre de la processó, el 1789, més enllà dels Pirineus s'estava iniciant un procés que afectaria la política, l'economia, la societat, la religió i principalment la mentalitat, molt més del que pogueren imaginar.

---

53. AHCG sig. FA-7, actes dels dies 8, 13, 17, 19 i 20-III-1799; sig. AB-222, memorials dels dies 17, 18 i 19-III-1799; HERRERO ALONSO, A. (2008: 38-42); PELLICER I ROCHER, V. (2009: 115-120).

EL SEGLE XIX

Condicionants polítics, socials i religiosos

Les estructures de l'Antic Règim es trencaren a mesura que es construïa l'Estat liberal. Allò que fins a aquell moment s'havia considerat inamovible i sagrat, l'Altar i el Tron, seria modificat per la burgesia liberal (conservadora i progressista) en el marc d'una societat de classes basada en la riquesa i l'economia capitalista i amb nous valors culturals i socials. La inestabilitat política es va manifestar al llarg de tot el segle en la lluita entre els conservadors i els liberals. A grans trets, es tracta d'una alternança política entre les dues ideologies, on a mesura que els anys avancen es distancien i radicalitzen les actituds i les idees, i tot amb efectes i conseqüències que d'alguna manera han perdurat fins a pràcticament els nostres dies. Socialment, la burgesia es consolida com a classe i amb les mateixes pretensions que els grups tradicionalment privilegiats, culminant així la tendència iniciada els darrers segles, i amb la intenció d'abastar el poder polític per tal de legislar d'acord amb el seus interessos. I en tots aquests esdeveniments, l'Església n'era part molt implicada i, en conseqüència, la religiositat popular també en patia els efectes.¹

---

1. Per a aprofundir en la història de l'Església en el primer terç del segle, consultiu GARCÍA VILLOSLADA, R. (1979: 8-113).

Les idees nascudes amb la Revolució del 1789 amenaçaven de trencar les antigues i dèbils estructures feudals que havien intentat reformar els il·lustrats. Tot i els esforços de la monarquia per aïllar els nous pensaments liberals de la resta de la societat, l'entrada dels exèrcits francesos facilità el corrent d'idees i publicacions revolucionàries.² La posterior absència de poder central va propiciar la creació de Juntes de seguretat encapçalades pels prohoms de les ciutats i les negatives a pagar les rendes feudals. Les necessitats de la guerra obligaren a adoptar una sèrie de mesures econòmiques que afectaven l'Església, com la reducció de convents i la confiscació de l'or i la plata. El resultat més immediat va suposar, en alguns casos, la desaparició de la seu canònica d'algunes confraries, del seu guia espiritual o del seu patrimoni.

Les Corts de Cadis obriren les portes legals al liberalisme. Començaren acceptant la religió catòlica tradicional amb una total intolerància enfront d'uns altres cultes. Entre altres aspectes, es consideraven capacitades per a disposar dels béns eclesiàstics i organitzar les processons i les rogatives. Els diputats que redactaren la Constitució del 1812, en la qual hi ha aspectes democràtics i conservadors, pretenien una nova Església lliure d'efectes seculars, estaven convençuts de la necessitat de la religió per a aconseguir una societat justa i consideraven, per tant, que la religió catòlica era la millor per a un govern il·lustrat.³

---

2. AHCG sig. AB-215, carta del 10-XII-1789. Des de la Reial Audiència de València, el seu president, Pedro Escolano de Arrieta es manifestava així el 1789: «Entre los impresos que se han dado al público con motivo de las actuales novedades de la Francia hay dos muy perniciosos titulados el uno *La France Libre* y el otro *Des droits et devoirs de l'homme*, y hallándose informado el consejo por noticias muy autorizadas de haverse introducido en este Reyno algunos ejemplares de dichos impresos, del primero en Menorca, deseando evitar los inconvenientes que producirán al servicio de Dios y el Rey la extensión y lectura de semejantes impresos, se ha servido prohibir la introducción de tan perversos escritos [...]».

3. De fet, l'article que tractava de la religió es manifestava així: «La religión de la nación española es y será perpetuamente la católica, apostólica, romana, única verdadera. La nación la protege por leyes sabias y justas y prohíbe el ejercicio de cualquiera otra».

El retorn de Ferran VII restaurava l'aliança tradicional entre el Tron i l'Altar. Per a una majoria d'eclesiàstics el món modern era inacceptable i calia mantindre la unió dels dos poders. Les ferides ocasionades a l'Església en els anys de guerra contra els francesos eren motiu suficient perquè el rei s'acomodara a les seues necessitats en un intent d'aconseguir suport polític contra les doctrines liberals. La necessària reforma de l'Església va consistir a derogar les innovacions dels darrers anys i revertir l'estament eclesiàstic a la situació anterior a la guerra. Així, per una banda, les autoritats civils i religioses pretenien solucionar la relaxació de costums en la qual es vivia, encara que, i malgrat els esforços pastorals, la pèrdua de respecte a la religió era un indicatiu dels primers clivellaments de la moral tradicional i de la concepció religiosa de la vida, símptoma en el qual s'aprofundirà al llarg del segle. Per contra, a ulls del poble, la religiositat tradicional havia retornat amb rogatives pel retorn del rei celebrades amb solemnes tedèums, les novenes, els tríduums, les confraries, les processons i les quaranta hores.

En el Trienni Liberal va ser aplicada per primera vegada la Constitució, encara que, a Gandia i altres poblacions, ja ho havia estat entre el 1813 i el 1814 (ALONSO LÓPEZ, 2009: 38). Els religiosos liberals la consideraven un text sagrat mentre que els absolutistes afirmaven que el mateix dimoni n'era l'autor. L'origen d'aquesta diferent visió es localitzava en les reformes que consistien en la reorganització i l'expurgació del clergat regular i la desamortització de les seues propietats. Tot i el breu període, les decisions polítiques afectaren considerablement l'Església.

De nou Ferran VII va retornar al tron i va iniciar una dècada absolutista i repressiva en els primers anys.⁴ Quan va finalitzar el seu regnat, l'Església era una institució anquilosada i envellida que no s'havia adaptat als reptes dels nous temps. El resultat era una religió fortament arrelada al poble, però dèbil en el seu interior i compromesa políticament

---

4. ALONSO BARQUER, M. (1989: 20). Per tota Espanya s'organitzaren batallons de Voluntaris Reialistes, que reunien l'herència de l'esperit guerriller reactivat amb el Trienni Liberal i que es basava en la tradició monàrquica més pura.

amb l'absolutisme. Ni els liberals aconseguiren separar-se del regalisme del segle XVIII, ni els absolutistes, de la tradició. Així, la successió al tron no va suposar tan sols un canvi polític: amb les armes pel mig també s'enfrontaren les ideologies com a rerefons, ja que els liberals i tots els que volien reformes eren partidaris d'Isabel II, mentre que Carles Maria Isidro de Borbón aglutinava els elements més absolutistes i tradicionals.

L'actitud dels arquebisbes valencians de l'època va ser important en uns anys tan problemàtics.⁵ A València, l'actitud de l'arquebisbe Joaquim Company Soler⁶ (1800-1813) va resultar beneficiosa per a la religiositat popular, tot i les crítiques que va despertar entre els seus contemporanis. Si en un principi era contrari als francesos i animava el poble a la lluita, des del 1812 en què València va caure en les mans del mariscal Suchet, va col·laborar amb ells. Aquesta amistat no era compartida per tots els sacerdots, motiu pel qual alguns abandonaren les seues parròquies i l'acusaren d'afrancesat. Alguns van secundar l'exemple de l'arquebisbe mentre que uns altres decidiren lluitar al costat del poble a les guerrilles. El resultat de la seua tasca va permetre que la vida religiosa de València es desenvolupara amb normalitat, que els religiosos no foren traslladats a França i que se celebraren amb la solemnitat habitual les processons, les festivitats i els actes de culte.

L'arquebisbe Veremudo Arias Teixeira (1815-1824), elegit per Ferran VII, tenia la tasca de restaurar l'ordre d'un clergat dividit per l'ocupació francesa. Els sacerdots secularitzats resultaren ser un problema perquè feien vida laica en assistir a esdeveniments i llocs impensables per a un religiós. Alguns oficiaven la litúrgia d'un mode irreverent, com les misses celebrades en un quart d'hora i la supressió de part de la lectura de la Passió el Diumenge de Rams. Va defensar els drets de l'Església durant el Trienni Liberal, enfront de decrets com el del 1820,

---

5. Per a aprofundir en l'activitat dels arquebisbes, consulteu CÀRCEL ORTÍ, V. (1986: 508-544).

6. Va nàixer a Penàguila el 1732, i va passar prompte a estudiar en el col·legi dels jesuïtes de Gandia, on tenia família. Els atacs que rebia per col·laborar amb els francesos eren contestats pel prelat, recordant la paràbola del pastor que no abandona el seu ramat quan hi ha perill. El 1813 va morir a València.

que suprimia nombroses comunitats monàstiques i religioses de València, entre ells els cistercencs del monestir de la Valldigna, al temps que denunciava la ideologia liberal i defensava la monarquia. Va prohibir als sacerdots la lectura de la Constitució del 1812 en el púlpit, però, al mateix temps, els obligava a comentar-la per tal d'indicar les contradiccions que hi havia amb l'Evangeli.

L'arquebisbe Simón López y García (1824-1831) també va ser elegit per Ferran VII, ja que també era un ferm defensor de la causa monàrquica. A fi de reprimir els excessos creà una junta de fe que perseguia els delictes contra la religió i la monarquia, amb mètodes propis de la Inquisició.⁷ Aquesta havia estat suprimida el 1820, però, encara que el rei no la va restaurar, sí que va tolerar l'existència d'aquestes juntes. Va promoure la formació dels sacerdots i va establir normes sobre la religiositat popular i la celebració de processons arran dels desordres produïts a la processó de sant Pasqual Bailon, motiu pel qual va recordar les ordres reguladores del 1777 i les va reforçar amb la prohibició el 1827 de les representacions en viu de la passió de Jesús, que van ser permeses de nou uns vint anys després pel governador eclesiàstic.⁸

El breu període de temps en què l'arquebisbe Joaquín López Sicilia (1832-1835) va estar al front de l'Església valenciana va estar marcat per l'inici de les guerres carlines i, amb la seua mort, s'iniciava un període de tretze anys sense arquebisbe. El liberalisme es va refermar en alguns ambients eclesiàstics valencians.

---

7. El 1826, va ser ajusticiat a València l'última víctima de la «Inquisició», el mestre Gaietà Ripoll, per motius religiosos.

8. ARV Reial Acord, any 1831 n. 126; CASTELLANOS DE LOSADA, B. S. (1847: 64). Aquest es manifestava sobre la prohibició així: «A pesar de que creemos que no deben atacarse repentinamente las costumbres de un pueblo por ridículas que sean, sino ir las menoscabando poco a poco y sin violencia cuando convenga al bien de la moral y de la religión, nos parece en este punto más conforme la providencia del obispo que la del gobernador, máxime cuando el pueblo se había conformado a no ver prácticas, que por mucha devoción que de corazón pongan los que se dediquen a ellas, no dejan de ofrecer ocasiones de poner en ridículo los actos más solemnes del cristianismo».

Important també va resultar la situació dels religiosos i de la religiositat popular.⁹ A Espanya no es convocaren concilis provincials ni sínodes des del segle XVII. De fet, fins al Concili Vaticà I, celebrat entre el 1869 i el 1870, els bisbes no s'havien reunit. Si afegim també els canvis constants de diòcesi dels bisbes per desig propi o per pressions polítiques, el resultat era el desprestigi davant del poble i del mateix clergat. De vegades, el mateix nou bisbe desfeia la tasca del seu antecessor. No ajudava en excés que els prelats mostraren falta d'unitat i diversos punts de vista sobre qüestions polítiques que repercutien en la vida eclesial: ells eren individualistes, com ho era el context religiós de l'època. És així com s'explica que el clergat perdera crèdit entre les esferes intel·lectuals i el poble. La mediocritat dels sacerdots en la formació teològica es completava amb sermons barroquitzants, exageracions i dramatisme que provocaven entre els fidels més riures que formació religiosa.¹⁰ De fet, es predicava temàtica política carregada de retòrica. L'exemple poc edificant dels sacerdots ajudava al fet que els fidels s'anaren apartant de l'Església. En algunes parròquies, ni tan sols es complia amb el precepte pasqual. Es tractava d'una relaxació de costums barrejada amb una ambició desmesurada.

Tots aquests fets eren aprofitats pels liberals per tal d'atacar i radicalitzar les postures contra l'Església, paral·lelament amb l'evolució ideològica: a grans trets, si al principi del segle trobem lleis per a reduir el poder terrenal de l'Església, cap al final d'aquest trobem postulats comunistes i socialistes juntament amb mentalitats atees i anticlericals. Amb les diverses mesures, lleis i actituds, l'Estat anava secularitzant-se i separant-se de l'Església, arraconant la religió catòlica a l'esfera privada i recloent-la dins dels temples (ARIÑO VILLARROYA, 1993: 25). Aquesta confrontació entre institucions i ideologies tindria continuïtat en el segle XX i desembocaria en el conflicte bèl·lic del 1936.

---

9. Per a aprofundir en ambdós temes, consulteu GARCÍA VILLOSLADA, R. (1979: 400-415), CÁRCCEL ORTÍ, V. (1986: 612-614) i BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001: 246-252).

10. Sobre el tema, consulteu BALMES, J.: *Obras Completas*, t. V, BAC III, 1959, p. 834-835 i «La instrucció del clero», dins *La Sociedad*, 1-III-1844.

Els governs del segle intervingueren en les manifestacions religioses del poble amb la intenció de reduir-ne les despeses econòmiques dins d'uns moments difícils, amb una pretesa dignificació cultural i realitzant una instrumentalització política de la festa religiosa. La burgesia, necessitada de mà d'obra disciplinada i permanent, era l'estrat social més interessat, ja que la quantitat de festes que hi havia en el calendari perjudicava els seus interessos d'augment de producció i riquesa. Així, entre el 1800 i el 1932, i per les pressions de la burgesia en el poder sobre les institucions públiques i eclesiàstiques, el temps dedicat a la festa es retallà passant de 91 a 60 festius (ARIÑO VILLARROYA, 1993: 15-17).

Des d'un punt de vista prou global i general, a la primera part del segle el calendari, el temps i l'espai mostren una tradició amerada per una religiositat popular en què la pietat estava impregnada d'un romanticisme caracteritzat per l'exaltació religiosa, l'individualisme i el sentimentalisme. Les vivències religioses populars barrejaven costums pagans amb ritus sagrats i es convertiren en celebracions amb formes intimistes on es valoraven més els aspectes personals que els comunitaris. L'element científic era substituït per la sensibleria, les formes estètiques buides de contingut i un excés d'emocions. La pietat era pobra de doctrina, amb escàs contingut bíblic però molt devocional i activa, mentre que el culte diví era tradicionalment folkloric i amb constants abusos que els bisbes no s'atrevien a tallar pel temor a la reacció popular. Per contra, amb el temps va evolucionar cap a un sentit més comunitari que individual, i es va concretar aquest fet en el sorgiment d'associacions seglars, l'augment de les manifestacions públiques i l'assistència als actes parroquials. Els entrebancs polítics i socials amb què es van trobar els laics els serviria per a plantejar-se viure un catolicisme més conscient i responsable, manifestat en la defensa de les seues creences, i on la caritat va anar quedant principalment en mans de les dones.

Així, tot i les dificultats, no s'impedí que dins d'una nova espiritualitat sorgiren noves congregacions religioses, associacions de laics i devocions, especialment a la Immaculada, la Soledat o la Dolorosa, que van cobrar una gran importància juntament amb el rés del rosari o la creació de la Congregació de les Filles de Maria. També va destacar la

devoció al Santíssim Sagrament amb la creació d'una gran quantitat d'associacions devocionals sense oblidar la propagació de la devoció al Cor de Jesús. Important va resultar també la tasca evangelitzadora i pietosa de l'Adoració Nocturna, nascuda a París el 1848, i que va arribar el 1880 a València. Onze anys més tard ja tenia trenta-un torns, cosa que permetia que es realitzara totes les nits de l'any la corresponent adoració. No obstant això, l'advocació que va tal vegada més va créixer tenia a Jesús en la Creu com a protagonista principal, ja que estava considerat protector de les malalties en una època castigada per les epidèmies.¹¹

Els il·lustrats havien intentat separar la superstició i el determinisme per una banda i la religió i la pietat per una altra sense aconseguir l'efecte volgut. Algunes creences estaven arrelades entre els ciutadans del XIX, sobretot entre les classes més baixes. Com a complement o com a suplement del món religiós, segons el costat des del qual es mire, es buscava la intercessió de sants i beats per a resoldre els problemes, es transmetien oracions miraculoses en dies assenyalats, com la destinada a trencar l'enfit el Dijous Sant, o inclús es pensava que, si un xiquet naixia Divendres Sant, en Nadal o en Sant Joan, tindria poders especials per a curar.¹²

Aquest era el panorama futur de com es presentava el segle XIX als nostres avantpassats. Un segle en el qual, des de tots els punts de vista i vessants, la paraula inestabilitat és la millor per a definir-lo, i acabava de començar amb tot per viure.

De la guerra a la desamortització. 1808-1835

Gandia era al principi del segle XIX una ciutat depenent de l'agricultura però on hi havia diversificació professional. Dels quasi sis mil veïns, la majoria eren llauradors i artesans. Entre aquests es trobaven els gremis

---

11. Cal recordar que del 1803 al 1805 va haver-hi una epidèmia de pesta, entre el 1834 i el 1890 va ser el còlera el que va afectar per sis vegades la població, amb especial virulència el 1885 amb la pèrdua d'aproximadament vint i una mil persones només a la província de València.

12. Sobre el tema, consulteu FRESQUET i altres (2006).

de pelleters, soguers, espadenyers i sastres. Hi havia també més d'un centenar de veïns amb un ofici liberal, com advocats, escrivans, comerciants o funcionaris. Important també era la quantitat d'eclesiàstics. Hi havia un grup reduït que formava una elit oligàrquica que defensava els seus privilegis i la seua posició social, l'accés a la qual estava reservat a aquells burgesos enriquits i als propietaris importants.¹³

La ciutat tenia la Col·legial, la vicaria de Sant Josep del Raval, la capella de Sant Miquel del Palau Ducal, els convents de Santa Clara i Sant Roc i les diverses ermites com a llocs destinats per al culte i les devocions. L'expulsió dels jesuïtes havia deixat l'edifici tancat al culte. Els gandians treballaven pel lluïment de les seues esglésies, capelles i ermites. Resultava normal trobar tota la ciutat col·laborant amb les obres de la capella de Sant Roc iniciades el 1791 i destinades a acollir el cos del popular *Beatet*, canonitzat aquell any. La unió dels poders religiós i municipal, quan no discutien, era constructiva, com quan s'acordà instal·lar en el lloc principal de l'Ajuntament l'altar dels Sants Joans que hi havia a l'ermita del castell de Bayrén i sol·licitar llicència per a dir missa o quan treballaren el 1806 en el projecte de remodelació de la Col·legial.¹⁴ L'Ajuntament afavoria també que la religió cristiana arribara a tots el ciutadans.¹⁵ Al cap i a la fi, el seu paper en l'engranatge que unia l'Altar i el Tron era fonamental com a garant de la llei i la religió, els dos pilars de la societat.

La ciutat i els canvis

La proximitat dels francesos va aconseguir unir tots els estaments de la ciutat front a l'enemic comú amb la creació d'una Junta de Seguretat

---

13. GONGA I COLOMINA, J. E. (2000: 22-23). De les famílies que formaven part d'aquest grup oligàrquic es poden citar, per exemple, els Castillo, els marquesos de Jura-real, els Moran, els Vallier, els Fourrat, els Merle o els Rignon.

14. AHCG sig. FA-8, acta del 29-XII-1800; HERRERO ALONSO, A. (2002: 411).

15. AHCG sig. FA-8, acta del 9-I-1807. Així, el 1807 es proposa per part de la corporació que els vaixells de la platja aporten un ral de plata per patent, perquè els veïns del Grau no es quedaren sense missa els festius a l'ermita de Sant Nicolau, ja que la seua situació econòmica no els ho permetia.

integrada per l'alcalde ordinari, els altres membres de la corporació, els representants de les diverses esglésies i ordes de la ciutat i pels artesans, clavaris dels gremis i llauradors. Com s'hi aprecia, estaven representats tots els estaments seguint els costums ancestrals: malgrat els esdeveniments, la consciència col·lectiva romanía inalterable. De fet, i seguint les tradicions quan els successos eren perjudicials, se celebraren rogatives tant pel rei Ferran VII com pels èxits de les armes front a l'enemic.¹⁶ Però l'ajuda divina s'acompanyava dels cossos de milícies formats pels principals militars i prohoms de la ciutat, que actuaven i actuaran com a clavaris del pas de la Palma.¹⁷ Així, l'Ajuntament va acordar que «por quantos medios sea loable invirtiesen fondos de cofradías, hermandades, personas pudientes para que sin cesar se continúe dicha fabrica de chuzos y lanzas». Els gremis havien de suspendre les despeses ocasionades per les festes i processons i destinar-les a l'elaboració de piques i llances de 10 peus d'alçària per al cos de llancers. A més, formarien nou brigades i alguns membres s'incorporarien com a guerrillers.¹⁸ La guerra va ocasionar la busca de noves fonts d'ingressos i les mirades es dirigiren cap a l'Església. Per aquest motiu, es realitzaren informes amb la intenció d'alienar la sèptima part dels béns de la Col·legial. També el clergat es va veure obligat a entregar les joies innecessàries segons les reials ordres, i a més se'ls autoritzava a dur armes de foc per a defensa personal (HERRERO ALONSO, 2002: 43 i 419). Alguns, com el canonge Cayetano Machaco, estaven autoritzats a formar partides de guerrillers a peu i a cavall.¹⁹

---

16. AHCG sig. FA-8 AB-50, actes del 22-IV-1808 i del 14-III-1810; sig. FA-8 AB-51, acta del 30-IV-1811; sig. AB-218 carta de l'11-VIII-1794. El rei Carles IV també ho havia manat «para implorar el auxilio divino y la felicidad de mis armas en las actuales circunstancias de la guerra contra los franceses».

17. AHCG sig. FA-8 AB-50, acta del 20-II-1809. Hi figuraven, entre altres, el cavaller de Montesa i capità retirat Luis Castillo, el tinent retirat Josep Izco de Quincoces, o els tinents i capitans retirats dels cossos dels Voluntaris Honrats Salvador Abargues, Josep de Arremendería, Antoni Moran, Dimas Ducos o Francisco Marquesta.

18. AHCG sig. FA-8 AB-50, actes dels dies 1 i 11-I-1810.

19. AHCG sig. FA-8 AB-50, acta del 20-II-1809.

Però no s'evità que Gandia caiguera en mans enemigues el 1812. La Junta de Seguretat acordà rebre l'exèrcit francès i que es publicara un ban perquè els veïns no insultaren els francesos. Aquests protegrien i conservarien les persones i les propietats si rebien un bon acolliment per part del poble. No obstant això, el general francès, baró d'Aríspe, en la seua reunió amb l'abat Mugaburu i el diputat Bertomeu Avargues, recomanava que les religioses es quedaren dins del convent, on hi hauria guàrdia de l'exèrcit, i que els religiosos romangueren a casa amb el seu hàbit.²⁰

Des d'aquest moment, i seguint l'exemple de la resta de la societat valenciana i espanyola, el descontent de part del poble estava alimentat per la col·laboració de l'oligarquia amb l'exèrcit invasor, malgrat que els ducs de Gandia quedaren amb els béns i les rendes confiscades. L'abolició de la jurisdicció senyorial el 1811 va ser ràpidament aprofitada per l'Ajuntament, ja que aquell mateix any acordava enderrocar un símbol d'aquella autoritat: dos pilars i una forca de la muntanya de Santa Anna. Dos anys més tard, es decretava la desaparició de qualsevol signe de vassallatge.²¹ Ja amb els liberals al govern, els escuts d'armes de la ciutat van ser llevats dels bancs de la Col·legial a petició del síndic Rafael Nieulant.²²

Quan el 1813 l'exèrcit francès abandonà Espanya, ja res seria el mateix. La Constitució de Cadis va arribar a Gandia el juliol de l'any següent i va provocar un esclat d'alegria a tots els nivells de la ciutat reflectit a les solemnitats amb les quals se celebrà l'esdeveniment. Es van preparar tres nits de lluminàries i en un cadafal construït a propòsit en la plaça Major, es va llegir tota la Constitució, amb la façana de l'Ajuntament coberta per una tela de domàs i un retrat del rei enmig. Tres dies després es repetia l'acte però dins de la Col·legial i amb la presència

---

20. AHCG sig. AB-1592/2. Junta de seguretat. Acords des del 31-XII-1811 fins el 16-I-1812.

21. AHCG sig. FA-8 AB-51, acta del 23-XII-1811; HERRERO ALONSO, A. (2002: 419).

22. AHCG sig. FA-9 AB-54, acta del 5-VII-1823.

del Santíssim, missa solemne d'acció de gràcies, explicació d'aquesta per part de l'abat Mugaburu i jurament per part dels assistents: capítol eclesiàstic, Ajuntament, gremis i la resta del poble.²³ Les celebracions de caràcter polític s'afegien a la vida de la ciutat com una nova concepció de les festivitats.

Però la tornada de Ferran VII no va servir per a restituir la situació anterior a la guerra. Les regalies dels senyors feudals havien passat en alguns casos als Ajuntaments, com les del peix fresc i el vi, i es van iniciar disputes pel dret de restitució d'aquestes. Per exemple, la sal havia estat un producte del pagament del qual el clergat havia estat exempt. El 1815, l'Ajuntament exigia al capítol de la Seu el pagament de l'impost corresponent al segon semestre de l'any anterior, acció que repetiria anys després sense arribar a una concòrdia (HERRERO ALONSO, 2002: 43 i 417). No en seria l'única disputa pel dret de cises. La situació va variar considerablement amb el pronunciament liberal del 1820. Aquest era el moment esperat per tal de propagar les bondats i meravelles de la Constitució, però resultà un fracàs en part per determinades postures radicals dels mateixos liberals. Utilitzaren tots els mitjans de què disposaven com la predicació als temples, encara que no tingueren la col·laboració dels religiosos, ja que «hace unos dos meses que los párrocos no explican la Constitución y que cuando se explicaba se hacía por la tarde y a una hora que apenas concurría la gente. Sólo se explica en el colegio de escolapios excepto en los días de vacaciones». De fet, el mateix canonge Seoane es va negar en repetides vegades a predicar-la, fet que va motivar que els liberals arribaren a tancar-lo a la presó.²⁴

Però aquells escuts dels bancs de la Col·legial, símbols de l'absolutisme, prompte van tornar a ser instal·lats en el seu lloc original després de ser netejats. Havia retornat Ferran VII i també ho feia la monarquia absoluta. La vida quotidiana intentava regressar a la situació d'abans

---

23. AHCG sig. FA-8 AB-51, actes del 23, 24 i 25-VII-1813.

24. AHCG sig. AB-247, carta del 6-VIII-1821; sig. FA-9 AB-54, acta del 18-XI-1823.

de la guerra i la primera persona interessada era la duquessa. Pretenia recuperar els seus privilegis, sobretot econòmics, i inicià una croada legislativa contra l'Ajuntament, i aquest arribà inclús a demanar-li les escriptures del 1504 on constaven les obligacions senyoriales amb les seues possessions.²⁵

L'ambient religiós

L'activitat religiosa de la ciutat romanien com els anys previs a la invasió francesa. No obstant això, alguns indicis presagiaven la fi d'un cicle i l'adaptació als nous temps. Els ducs d'Osuna manifestaren una certa preferència pels degans forans com el madrileny Pedro Antonio Mugaburu y la Encina. Des del 1793, era la màxima autoritat religiosa després de ser presentat per la duquessa, ja que aquesta aprofitava els drets de patronatge que tenia sobre la Col·legial. Després de la seua mort el 1823, el nou abat fins al 1834 va ser Valentín Seoane Fernández, nascut també a Madrid. El 1827, va rebre la visita pastoral de l'arquebisbe. Aquell any, la Col·legial tenia un abat, un xantre, dotze canonges, tres vicaris i deu beneficiats. La presència dels ducs lluny de les nostres terres es manifestava en una certa descurança cap a la Col·legial. Tot i la distància, continuaven conservant els beneficis i capellanies que tenien com a propis. Romanien les mateixes advocacions i imatges dels darrers temps, augmentades amb les noves, com ara la donació testamentària d'una imatge de la Mare de Déu dels Desemparats que el canonge Pistón realitzà el 1818.²⁶ Un altre canonge, Juan Iborra, deixava 100 lliures per a la custòdia que es pensava realitzar per al Santíssim.²⁷

---

25. AHCG sig. FA-9 AB-54, acta del 3-II-1824; sig. FA-9 AB-54, acta del 5-VII-1823.

26. HERRERO ALONSO, A. (2002: 387, 425 i 483). El 1830 mantenia els beneficis de l'Assumpció, sant Martí, Esperit Sant, sant Blai, sant Lluç, sant Jaume, les Onze Mil Verges i santa Catalina.

27. AHCG sig. DA-992, protocol del 3-III-1817.

El 1807, un any abans del començament de la guerra, la ciutat no canviaria físicament, però sí que s'iniciava un canvi basat en la pietat i les lletres dels seus habitants amb repercussions fins als nostres dies. La influència dels nouvinguts escolapis tan sols es pot comparar amb la que en el seu moment van exercir els jesuïtes. La seua pedagogia religiosa es basava en l'ensenyament i l'explicació del catecisme i els abundants actes de pietat. La litúrgia se centrava en la missa i en la comunió. Es potenciava la devoció a Maria, la Mare de Déu i a Sant Josep de Calassanç, que va esdevenir dia festiu per als alumnes. Des del principi, es van integrar ràpidament dins de la dinàmica de la societat gandiana i la van ajudar a créixer en tots els aspectes, especialment pel que fa a la formació acadèmica i religiosa dels seus habitants, en aportar les confraries de Sant Pere, la Creu i Santa Teresa. Després de l'expulsió jesuïta, l'edifici havia estat destinat a Casa de Misericòrdia i una gran part dels objectes litúrgics i aixovar de l'església s'havien repartit entre algunes parròquies. Una vegada realitzades les gestions pertinents, al final del 1806, una reial ordre autoritzava els escolapis a establir-se a l'edifici, l'església i l'hort amb la dotació de les rendes de les ermites de Sant Antoni i Santa Bàrbara, proposades per l'Ajuntament, fet que comportava algun canvi a l'hora de celebrar la festa d'aquests sants.²⁸ Es va crear una comissió municipal formada per l'alcalde major, Andreu Rodríguez de Valenzuela, i el síndic personer, Joan Baptista Vallier, per a rebre els nous residents de l'edifici i el 17 de març del 1807 el P. Braulio Caveró hi prenia possessió.²⁹ L'ermita de Santa Anna també va ser concedida en usdefruit perpetu el

---

28. AHCG sig. FA-8, acta del 16-I-1807. «[...] para que se continue la devoción a san Antonio y santa Barbera aunque falten las rentas de su hermita, resolvieron que se nombren dos maiores de entre los vecinos de esta ciudad, para que en el dia de san Antonio, hagan una fiesta en su hermita, conforme les dicte su devoción, y para el inmediato año mil ochocientos ocho, nombraron por mayores a Dn Luis Castillo y Dn Francisco Valcarcel.»

29. AHCG sig. AB-3394/23. Llibre d'acords sobre l'establiment dels escolapis, 18-I-1807. La societat estamental tancada es posa de manifest quan es convida la població als actes de presa de possessió: el president i el síndic personer conviden el cos eclesiàstic de la Col·legial; el regidor Joan Pastor, el

1809 per a completar la seua dotació econòmica, on s'inclouïen terres d'oliveres, garrofes i l'ermiteta de la Magdalena, a mitjan camí de la pujada a l'ermita. També reberen la consignació que hi havia per als mestres de gramàtica i primeres lletres i les temporalitats no alienades dels jesuïtes. A canvi, ensenyarien primeres lletres, aritmètica i llatí (GARCIA FRASQUET, 1994: 25 i 26). Amb l'ocupació francesa, el culte a l'església dels escolapis va quedar en l'aire. Després, el col·legi va ser ocupat per l'Acadèmia Militar de Mallorca fins al 1817, mentre que, en una altra part de l'edifici, els xiquets feien escola. Quan el papa Pius VII restaurà l'orde del jesuïtes i Ferran VII els autoritzà la presència, l'Ajuntament i altres estaments sol·licitaren el seu retorn a Gandia, conflicte que s'allargà fins al 1829.

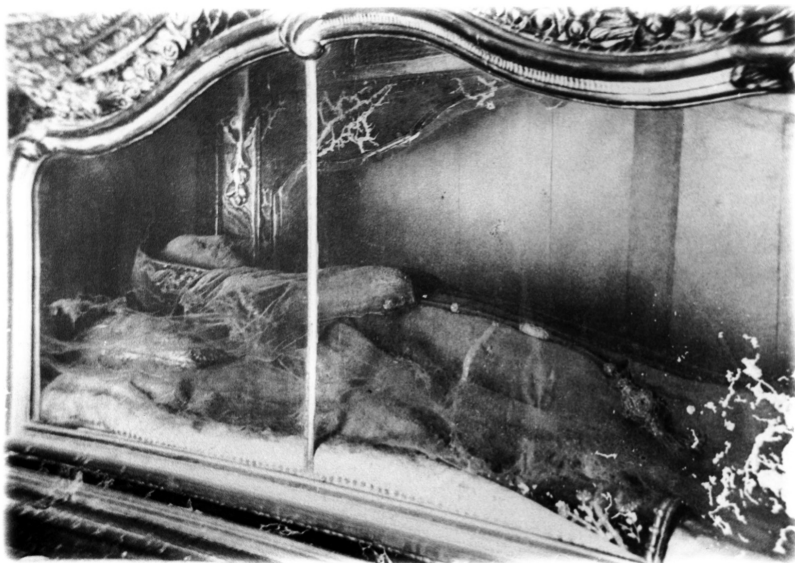
La supressió dels edificis religiosos decretada pels francesos va afectar els franciscans establerts a Sant Roc. No obstant això, i a la vista de les peticions del poble gandià, l'església del convent i les ermites de Sant Antoni, Puríssima, dels Dolors, Sant Nicolau i Loreto quedaren sota el patronatge de l'Ajuntament i es va poder continuar amb el culte, però amb la particularitat que els frares estaven obligats a pernoctar a casa. L'abastiment de recursos per a concloure la capella del *Beatet* va ser encarregada a Josep Gregori, exclaustat, però així i tot els religiosos hagueren d'abandonar la ciutat, on, per llicència del mariscal Suchet, tan sols van quedar cinc vicaris, i Francesc Polit es va encarregar de l'església de Sant Miquel del Palau Ducal.³⁰ Una vegada els francesos marxaren, els franciscans tornaren i l'obra de la nova capella del beat Andrés Hibernón va concloure el 1816 amb unes festes de trasllat de les relíquies en les quals van participar el veïnat, els

---

clergat; el vicari més antic de Sant Roc i el confessor de Santa Clara; el síndic general convida el procurador patrimonial de la duquessa i, per ban, la resta del poble.

30. AHCG sig. FA-8 AB-51, actes del 21-II, 9-V i 13-VII-1812; sig. AB-236, carta del 6-VIII-1812. Els cinc religiosos estaven inclosos en la classe de jornalers i havien d'anar vestits com a tals.

gremis i l'Ajuntament, i les dipositaren en aquella urna destinada en principi al pas del Sepulcre.³¹

En el nicho del altar mayor hay una urna de madera y talla dorada con cristales que contiene el armazón de las reliquias del cuerpo del beato, vestido de hábito de terciopelo con guarniciones bordadas de oro fino: colchón, almohada y sandalias de alama de plata bordadas de hilo y lentejuela de oro.³²

La pietat dels gandians també es manifestava en un moment tan transcendent per a l'ànima de l'home com és el descans etern. Gandia no tenia cementiri municipal; de fet, no n'hi hauria fins ben entrat el segle. Així és com, seguint les tradicions i creences, les esglésies de la ciutat eren les encarregades d'acollir els cossos dins dels fossars. Si analitzem les darreres voluntats dels veïns, s'hi observen les preferències i devocions per a descansar eternament, i tot en consonància amb la religiositat i mentalitat de l'època. Com a exemple, el 1796 atorgaven

---

31. AHCG sig. FA-8 AB-53, acta del 8-VII-1817.

32. AHCG sig. AB-1874. Entitats religioses. Exconvent de Sant Roc. Inventari del convent de Sant Roc de l'any 1835; sig. DE-16/2. Inventari de l'exconvent de Sant Roc de l'any 1850 aproximadament.

testament l'espardenyer Francesc Pérez i la seua dona Ignàsia Borrull. Ell establia que volia ser soterrat amb l'hàbit dels franciscans de Sant Roc i ella, amb el de les clarisses, els dos a la sepultura dels confreres del Roser de la Col·legial. En altres testaments, com el de Margarita Ascó, se sol·licitava l'hàbit de Nostra Senyora dels Dolors.³³ Pocs són els que trien un vestit propi com a indumentària eterna, fet que indica el pes de la religió en la mentalitat dels gandians de l'època.

Al principi del segle, les principals festes de la ciutat eren el Corpus, la Setmana Santa i Sant Francesc de Borja. Les autoritats civils i eclesiàstiques presidien les celebracions on els predicadors contractats justificaven amb la seua presència i sermons l'ordre polític i social establert. Les manifestacions populars de fe estaven tolerades i controlades pels poders mentre que els gremis es comportaven com a nexa d'unió entre els poders i la resta del poble amb la plasmació de les mostres de religiositat.

Les processons de rogatives se celebraven de la mateixa manera que en els darrers segles i les pregàries del poble es realitzaven tant per a evitar epidèmies com a fi de commemorar esdeveniments polítics. Però cal pensar que, en una societat pràcticament depenent dels productes del camp, qualsevol contratemps meteorològic esdevenia un gran problema. Així, els episodis de sequeres i pluges prolongades, tan comuns i imprevistos a les nostres terres, ocasionaven una collita escassa i una manca d'aliments perjudicials per a la població. Aquesta, seguint les tradicions ancestrals, realitzava pregàries i processons als sants, especialment als Sants Terratrèmols i a Santa Anna. La festa de Sant Abdó i Sant Senén tenia dos majorals elegits anualment que organitzaven la processó d'acord amb l'Ajuntament i el capítol eclesiàstic.³⁴ Els majorals que acabaven la seua tasca proposaven quatre o sis candidats per tal d'organitzar la festa de l'any següent i la corporació municipal n'elegia

---

33. AHCG sig. FC-151. Els testaments van ser atorgats el 25-VI i el 27-III-1796, respectivament.

34. AHCG sig. FA-8 AB-48, acta del 30-VII-1802. Segons l'acord de la corporació municipal, els síndics d'ambdues institucions acordaren seguir la processó amb el mateix itinerari que s'efectuava amb la Mare de Déu dels Desemparats.

els dos que se n'encarregarien. Fins al 1807, es poden trobar prohoms de la societat, com ara Andreu Izco de Quincoces, Joan Antoni Pallarés, Josep de Roda, Maurici Merle o Lluís Vallier.³⁵ No era l'única festa perquè Sant Roc i l'Àngel Custodi també en tenien la pròpia.³⁶

La devoció a Santa Anna venia de feia temps. Els diversos administradors de l'ermita s'encarregaven de la gestió i millora dels béns de l'edifici, així com d'organitzar el dia de la festa de la santa i la seua baixada a la Col·legial quan hi havia rogatives. Qualsevol esdeveniment podia resultar de fatal conseqüència i és així com es repeteixen prou sovint i sempre segons les necessitats dels veïns, com el 1802:

En atención a las muchas enfermedades que se están experimentando en esta, y que por ello sus vecinos están pidiendo y clamando por la gloriosa Santa Ana que se baxe de su hermita a la Colegial según costumbre para las rogativas para alcanzar misericordia de Dios nuestro Señor por interseccion de la Santa, lo que lo pareció muy bien al Ayuntamiento, a cuyo fin por el sindico y el secretario pase el correspondiente oficio al Yltre. cabildo eclesiástico de esta ciudad por medio de su sindico para la baxada de la gloriosa Santa Ana, y se sirviese disponer el dia y ora para ello, y que en el dia de mañana dense principio a las rogativas secretas [...].³⁷

De molta importància resultava la festa de Sant Francesc de Borja per a la ciutat. L'Ajuntament triava un orador prestigiós a fi d'exaltar les glòries del patró a la Col·legial. També participaven en els actes del temple el mestre de capella i els altres músics. La festa es completava amb una fira instal·lada als porxes de la plaça Major, lluminàries, vaque-

---

35. AHCG sig. FA-8 AB-48, acta del 15-VII-1803; sig. FA-8 AB-49, acta del 22-VII-1806; sig. FA-8 AB-50, acta del 20-VII-1807; sig. AB-228, cartes i ordres any 1805.

36. AHCG sig. FA-8 AB-47, acta del 24-VI-1800. En aquest any, en la festa de l'Àngel Custodi es va prohibir l'abús en les despeses de menjar i beure, ja que «distraen de la verdadera devoción y son motivo de empobrecer a las mismas casas en que se executan las fiestas».

37. AHCG sig. FA-8, acta del 9-IX-1802. Segons les actes municipals del període comprés entre el 1800 i el 1805, la imatge de Santa Anna va baixar a la ciutat fins a cinc vegades.

tes i la processó.³⁸ De vegades, coincidia aquesta amb la presència a la Seu de la imatge de Santa Anna, com el 1802, en què ambdues imatges desfilaren pels carrers demanant salut per a la població.³⁹

Durant la guerra, la festa de Sant Francesc de Borja s'havia suprimit, però continuava la presència del predicador i es mantenia el Corpus.⁴⁰ En general, els gremis hi participaran cada vegada menys com a corporació laboral, però continuaran participant-hi com a capa social mantenint la seua organització gremial en els festejos. No obstant això, les dificultats, entre el 1808 i el 1821, tret del període comprés entre el 1814 i el 1817 i entre el 1825 i el 1832, les despeses de la festa de Sant Francesc, del Corpus, de les dobles i dels *passios* als vicaris no havien variat.⁴¹

Les devocions i festivitats religioses augmentaren amb la presència dels escolapis. L'alegria popular per la seua arribada contrastava amb la carestia material i espiritual en què es trobava el temple. Pel que fa a la material, s'aconseguí que s'entregaren els béns de la sagristia que estaven en possessió del capítol eclesiàstic amb les càrregues corresponents, i que havien estat propietat dels jesuïtes i no s'havien distribuït entre altres esglésies.⁴² Pel que fa a l'espiritual, després de tres dècades sense pràcticament activitat litúrgica, calia dur de nou el Santíssim Sagrament amb tot l'esplendor possible per tal d'encetar una etapa nova. La processó de trasllat fins al temple dels escolapis el 1807 és important per diversos motius. D'una banda, reflecteix la relació entre l'Ajuntament, l'església i els gremis, amb la probabilitat que tal vegada les processons, especialment les de Setmana Santa, es viurien amb la mateixa implicació de

---

38. AHCG sig. FA-8, acta del 9-X-1807. L'itinerari de la processó passava per davant de l'església de la antiga universitat i, segons la tradició, se n'obrien les portes quan arribava.

39. AHCG sig. FA-8, acta del 9-IX-1802.

40. AHCG sig. FA-9 AB-56, acta del 16-VI-1829. De fet, en aquesta processó, juntament amb la presència del Voluntaris Reialistes, els convidats per l'Ajuntament portaven el pal·li i la duquessa cedia l'àguila.

41. AHCG sig. AB-439.

42. AHCG sig. AB-3394/23. Llibre d'acords sobre l'establiment dels escolapis, 18-I-1807.

la societat.⁴³ D'altra banda, per com podrien ser aquelles celebracions. La processó del dia 25 de juliol tenia l'orgue i les catifes deixades pel procurador patrimonial de la duquessa, els huit franciscans que duïen la custòdia i el pal·li que les monges de Santa Clara tenien preparat per a l'entrada del Santíssim, i tot sufragat amb els beneficis produïts per les festes realitzades amb tres dies de vaquetes i dos amb el Ball de Torrent. La prèdica de després, realitzada pel rector dels escolapis, anava a càrrec del capítol eclesiàstic i la ciutat disposava l'assistència dels gremis i allò que n'afavorira el lluïment, com ara la música. Per últim, pels preparatius sabem de l'existència de les picabaralles entre els poders. Uns dies abans, l'Església va fer una proposta un poc sorprenent, ja que pretenia costejar els actes religiosos a parts iguals amb l'Ajuntament però deixant de banda els gremis, i tot «por mantener la más íntima unión con el Ilustre Ayuntamiento». La corporació va aconseguir que el capítol eclesiàstic acceptara la col·laboració de la ciutat a fi d'evitar ressentiments i se'n ressentira el lluïment, ja que:

[...] no hay cosa mas justa y decorosa que la reunion de todo el pueblo, en desaogo de su piedad y júbilo [...]. Celebrandose la fiesta en el colegio no es indecoroso [...] hace una bella sensación que todo el pueblo por el interes comun contribuya a su mayor lucimiento [...].⁴⁴

---

43. AHCG sig. AB-3394/23. Llibre d'acords sobre l'establiment dels escolapis, 6-VII-1807. Els clavaris dels gremis foren convocats per a participar i aconseguir el màxim lluïment d'aquesta processó, que se celebraria el 25 de juliol. El gremi dels obrers representaria les Onze Mil Verges, Sant Joan Baptista i Judith; els sabaters farien una dansa de xiquetes i un torneig; els sastres acompanyarien amb banderes, andes, llums i alguns àngels; els espartenyers representarien les quatre parts del món; els soguers farien una dansa. Els ferrers i els teixidors no havien reunit els seus membres i encara no estaven avisats els tallants, els de la seda, els comerciants, els mossos de l'Àngel Custodi i els llauradors.

44. AHCG sig. AB-3394/23. Llibre d'acords sobre l'establiment dels escolapis, de l'11 al 20-VII-1807; sig. FA-8 AB-50, acta del 20-VII-1807; sig. AB-132, carta del 22-IX-1807.

Predicadors de Sant Borja. 1808-1833	Any
Fra Manuel Parejo, observants de Xàtiva	1800
Josep Calduf, del convent de la Valldigna i confessor de la Saïdia	1801
Josep Arnau, lector jubilat en el convent de Sant Joan de la Ribera	1802
Pere Todo, rector de Rugat	1803
Salvador Company, gandià i canonge de València	1804
P. Josep Guzman, guardià del Convent de Sant Francesc en Sueca	1805
Fra Pasqual Flores, del convent de Santa Bàrbara dels religiosos observants d'Alzira	1806
Valentí Seoane, canonge de la Col·legial	1807
Fra Francisco Pérez, del convent de Sant Roc de Gandia	1808
Mossén Francisco Ferrer, beneficiat de la Col·legial	1809
Fra Vicent Facund Lavaig, rector del col·legi de San Fulgencio, agustins de València	1810
P. Gonçal de la Mare de Déu del Carme, escolapi	1811
Ramon Martínez, prevere de Gandia	1812
Valentín Antonio Seoane per renúncia de Mariano Simó, canonge de la Col·legial	1813
Josep Martínez	1814
Rafael de l'Àngel Custodi, rector de l'Escola Pia de València	1815
Pere Camps, canonge	1816
Buenaventura Prats, jesuïta	1817
Fra Jaume Villanueva, predicador franciscà	1818
Josep Guzman, guardià del convent de València	1819
Valentí Seoane, canonge de la Col·legial	1823
Fra Cristóbal, de València	1824
Josep Melis, canonge de la Col·legial	1825
Francesc del Hom, dominic i vicari de Llombai	1826
Miquel Cantó, canonge de la Col·legial de Xàtiva	1827
Pasqual Flores, franciscà	1828
Josep Melis, síndic de la Col·legial	1829
Ramon Garcia, lector de Sant Miquel del Reis	1830
Joan Bautista Garcia, d'Oliva	1831
Jacint Cervera, procurador del Monestir de la Valldigna	1832
Jaume Vicent de Sant Llorenç, escolapi de València	1833
FONT: La llista està elaborada a partir de les actes municipals dels anys 1808 al 1833.	

Per la seua part, i fins a la desamortització de Mendizábal, l'església dels franciscans feia festes al llarg de l'any a les diverses devocions: Santa Anna, Sant Pasqual, el Rei dels Fruits, Sant Josep, l'Assumpció, etc. Algunes festivitats del segle anterior es devien tant als testaments com als benefactors devots que deixaven establertes les quantitats i les disposicions que regulaven la festa d'un sant determinat.⁴⁵ El mes de març o abril, segons el moviment del calendari, se celebrava la festivitat dels Dolors amb sermó i pa blanc per als religiosos de Sant Roc. Aquesta dada és significativa, ja que el pa blanc era un aliment car i escàs, i era més comú el pa amb llavors, raó per la qual es pot considerar important aquesta festivitat. Al final del segle XVIII, el canonge Pablo Francés duia de sa casa fins al convent la imatge de la Soledat i pagava 5 lliures per aquesta festivitat, quantitat abonada fins al 1829 per Josep Francés i Antoni Morant, i per Francesc Morant entre el 1830 i el 1835 a raó de 8 lliures l'any. Tant amb la guerra contra els francesos com amb el govern liberal la festa no deixà de celebrar-se, però amb lleugeres variacions en les quantitats.⁴⁶ Les lleis liberals afectaren el convent fins al punt que es va acumular un retard, en concret des del 1817 fins al 1825, en el pagament per part de l'Ajuntament de la dotació econòmica destinada a la festa de Sant Roc.⁴⁷ Alguna festa, com la de Sant Pere d'Alcàntara,

---

45. ARV Clergat, llibre 863. Llibre per les festes, làmpares i aniversaris del convent de Sant Roc, 1759-1830. Era costum la missa, el sermó i algun àgape als convidats. «Fiesta de San Pasqual. El Dr. Luis Pastor en su ultimo testamento mando que en este convento al otro día de Sn. Pasqual se celebrasse todos los años una fiesta a la memoria de haver el Santo adornado al SS Sacramentado desde el feretro [...]. Manda se den seis libras cada año por dicha fiesta. Da la limosna Bautista Avargues y se empezó a celebrar año 1764. El día de Sn Pasqual se convida al Síndico de la Ciudad, al Procurador de su Excia. y se piden las campanas al Sr. Dean. Lo mismo se hace para la fiesta del Corpus del Convento y ai refresco mientras se dicen los maitines. El día de nuestro padre, por la fiesta de los Duques, también ai lo mismo, y se convidan a todos los dichos.»

46. ARV Clergat, llibre 863. Llibre per les festes, làmpares i aniversaris del convent de Sant Roc, 1759-1830; Clergat, llibre 818. Llibre d'obres pies del convent de Sant Roc, 1830.

47. AHCG sig. AB-276, memorials del 6-VI-1825.

tenia sermó i processó, però no era de celebració obligatòria, per això calia avisar en cas de dur-la a terme. Altres festes, com la del Rei dels Fruits, estava pagada fins al 1830, però les clàusules testamentàries que les establien s'havien perdut amb les revoltes, mentre que altres festivitats, com la de la Sang, també tenien la col·laboració de corporacions com els manyans.⁴⁸

Hi havia un altre tipus de celebracions més allunyades del caràcter religiós en què la ciutat també seguia les tradicions ancestrals, hi celebrava les visites il·lustres, els esdeveniments més luctuosos i els triomfs polítics de cadascuna de les dues ideologies. En el primer cas, el 1827 l'arquebisbe Simón López i García va visitar Gandia. Qualsevol fet diferent dels quotidians trencava la monotonia de la població agrària i la seua arribada fins a les portes de la Col·legial va estar acompanyada per la música durant el temps que l'arquebisbe així ho volguera. Les campanes voltejaren en el moment en què se'l va divisar i l'Ajuntament va eixir a dur les vares del pal·li per tal de cobrir-lo fins que entrara a la Seu, i tot amb l'acompanyament dels Voluntaris Reialistes.⁴⁹ El segon cas va ocórrer dos anys després. L'Ajuntament rebia una notificació del capítol de la Seu en què s'informava de les exèquies del papa Lleó XII i la celebració d'una missa rogativa per l'elecció d'un successor digne.⁵⁰

Amb el tercer cas, trobem com les festivitats dels gandians es veieren augmentades amb una nova modalitat festívola que va prendre importància al llarg del segle: la política. Tant els tradicionalistes com els liberals celebraven cadascun dels seus triomfs amb tedèums, lluminàries nocturnes i desfilades (ALONSO LÓPEZ, 1998: 173). Amb el retorn del rei el 1823, la situació es va revertir en favor dels monàrquics, i, com no podia ser d'una altra manera, es va celebrar «la definitiva libertad del rey» amb lluminàries, tocs de campanes, música i una processó en acció de gràcies a la Mare de Déu dels Desemparats.⁵¹ Les commemoracions

---

48. RV Clergat, llibre 818. Llibre d'obres pies del convent de Sant Roc, 1830.

49. AHCG sig. FA-9 AB-55, acta del 25-VI-1827.

50. AHCG sig. FA-9 AB-56, acta del 24-III-1829.

51. AHCG sig. FA-9 AB-54, actes del 8 i 31-X-1823.

pel retorn de la monarquia i per l'aniversari del rei seran constants fins a la fi del seu regnat, moment en què es realitzaren solemnes funcions amb tedèums per haver estat jurada Isabel II com a reina el 1833 pels principals dignataris del regne o amb motiu de la publicació de l'Estatut Reial de l'any següent.⁵²

La Setmana Gran gandiana fins el 1835

Les dificultats que hi havia en la vida civil no eren impediment per als gandians a l'hora de manifestar la seua fe en la Setmana Gran. Sacerdots, freres i monges guiaven espiritualment les agitades vides dels ciutadans en el seu camí fins arribar a Déu. Però, com aquests també formaven part del món civil, el seu mode de vida seria arrossegat per les noves ideologies. En aquests anys, les celebracions de la Setmana Santa les viurien d'una manera que ja no es tornaria a repetir. Com era, però, la vida diària dels religiosos els dies de Passió?

Si ens fixem en els ingressos i les despeses dels dos convents de Gandia, podem realitzar un paral·lelisme amb els altres religiosos de la ciutat i utilitzar-los com a model representatiu de l'estil de vida de la resta de l'estament eclesiàstic. Com les xifres abasten tot l'any i diverses activitats, tan sols ens centrarem en aquelles relacionades amb la Setmana Santa. Entre el 1828 i el 1835, l'activitat del convent de Sant Roc resultava molt animada. Així, en aquests anys els franciscans reberen per realitzar la seua tasca evangèlica un total de 9.485 rals, que incloïen la missa diària i l'assistència a la capella de Sant Miquel del Palau Ducal el Dijous i Divendres Sants, l'almoïna del Monument i de les Quaranta Hores de carnestoltes, els sermons de Passió i de les Set Paraules i les prèdiques a la Col·legial, el Raval, Almoïnes, el Real de Gandia, Xeresa,

---

52. AHCG sig. FA-10 AB-57, actes del 25-VI-1831 i del 2 i 13-V-1834. De fet, la corporació municipal havia decidit col·locar en l'arc central de l'Ajuntament una làpida amb la inscripció següent: «A la primogénita de Fernando Septimo y Maria Cristina de Borbon, Da Ysabel Segunda Reyna de las Españas. La Ciudad de Gandia. En la publicación del Estatuto Real quince de mayo de 1834».

Xeraco, Benirredrà, Ondara, Almussafes, Potries, Miramar, Beniopa, Vilallonga o Bellreguard.⁵³

Comptes totals en rals del convent de Sant Roc per a la Setmana Santa entre el 1828 i el 1835.		
Anys	Ingressos	Despeses
1828	1.265	608
1829	247	235
1830	1.116	908
1831	1.966	358
1832	1.106	372
1833	1.200	496
1834	1.582	564
1835	1.003	1.020
Total	9.485	4.561

FONT: ARV Clergat, llibre 192. Llibre d'obres pies de Sant Roc, 1827-1835. Les dades estan tretes segons la relació dels ingressos i de les despeses que realitzen els religiosos en aspectes relacionats amb la Setmana Santa.

Si les quantitats rebudes pels franciscans resulten interessants, les despeses no ho són menys. Mitjançant aquestes ens podem apropar a la vida diària de la comunitat en els dies més importants de l'any litúrgic i, per extensió, a la vida de la resta del clergat gandià. L'alimentació de la Quaresma era diferent de la resta de l'any i aquest fet comportava que la dieta dels religiosos també variara. El peix, l'abadejo, la tonyina per a les empanades del Dijous Sant, el vi, la xocolata i el torró entraven amb força dins la cuina en aquestes dates en què, gràcies a la butlla de la dispensa quaresmal que tenien en el seu arxiu, els frares igualment menjaven carn, sobretot els que estaven malalts. La cera i les gratificacions als predicadors de la Mare de Déu dels Dolors completaven les despeses de la comunitat.⁵⁴

53. ARV Clergat, llibre 192. Llibre d'obres pies de Sant Roc, 1827-1835; ARCINIEGA, L. (2001: 200).

54. ARV Clergat, llibre 192. Llibre d'obres pies de Sant Roc, 1827-1835.

La vida de les religioses de Santa Clara no distava molt de la dels franciscans. A la dieta que seguïen els frares, les monges afegien, entre altres aliments, el sucre, els ous, la mel, l'oli o les ametles, ingredients indispensables per a la rebosteria monàstica. Entre el 1823 i el 1827 aconseguïren entre 21 i 25 butles d'indulgència per a menjar carn en el temps quaresmal i passioner. Les despeses d'aquests anys incloïen també les palmes del Diumenge de Rams, l'encens i la cera per a crear l'ambient adient al monestir, i la fusta i el llenç per a construir el Monument, lloc on quedaria dipositat el Santíssim de la Col·legial com a part de la *Visitatio*.⁵⁵

Les festivitats de la ciutat estaven consignades en la Junta de Propis i Arbitris.⁵⁶ Així, dels Propis es pagaven despeses com la cera, els gegants i nanos i tot aquell qui contribuïa al Corpus i a Sant Francesc de Borja, les cinc dobles anuals, l'almoïna al convent de Sant Roc i els *passios* resats pels vicaris. També s'hi incloïen la cera rogenca per a la Candelària, les de la baixada de Santa Anna o les dels Sants Terratrèmols. Les de la Setmana Santa des de meitat del XVIII i fins principi del XIX no eren cap excepció. A tall d'exemple, i seguint els comptes de clavaria, entre 1744 i 1753 s'adquiria cera per al Ciri Pasqual, entre 72 i 80 veles per al Monument de la Col·legiata i 3 per al de Sant Josep i el de l'ermita de Loreto, entre 26 i 33 atxes per a la processó, una per al síndic, 10 per als vicaris i entre 6 i 10 per al matí de Pasqua. Aquesta relació es completava amb el que rebien alguns gandians pel seu treball per a aconseguir el millor lluïment. Juan Patens s'encarregava d'agranar la plaça i enramar-la juntament amb Josep Chova, recollir fusta per al monument amb Francesc Rubio, traslladar els bancs de l'Ajuntament

---

55. ARV Clergat, llibre 2335.

56. AHCG sig. AB- 439. *Colección de los Reales Decretos, Instrucciones y órdenes de S. M. para el establecimiento de la Contaduría General de Propios y Arbitrios del Reino, su administración, gobierno y distribución bajo la dirección del Consejo y de las providencias dadas para su observancia y cumplimiento. Año 1773*. Els comptes de Propis i Arbitris havien estat creats per Carles III el 1760 per tal d'administrar les entrades i les eixides dels diners dels pobles i ciutats amb l'obligació d'aquests de presentar-los anualment.

davant d'aquest i lligar-los junt amb Pasqual Tercero. Aquest i Ignacio Landete realitzaven un ofertori en l'Adoració de la Creu. El sagristà proporcionava l'encens per al Ciri Pasqual i el síndic de l'Ajuntament o el canonge Ignasi Frígola proporcionaven les palmes.⁵⁷ També es tenien en compte aquelles despeses extraordinàries que el manobrer considerava oportú gastar en favor del lluïment.⁵⁸

Despeses del Fons de Propis 1791-1836	Import en rals
Sant Borja	1.054,4
Corpus	301,6
Dobles al capítol eclesiàstic	451,26
Almoina al convent de Sant Roc	150,20
Passios als vicaris	128
Cera del monument i Ciri Pasqual	624,32
Cera del Divendres Sant i combregars	287,21
Palmes	30,4
Total de despeses en festivitats	3.027,39
FONT: AHCG sig. AB-439. Les dades originals estan expressades en rals i en lliures, però s'ha mantingut el criteri d'expressar les quantitats en rals, ja que es tracta del mateix valor al canvi de moneda. La taula mostra les despeses excepte en els períodes 1815-1817 i 1822-1824.	

Fins a les guerres carlines, la Setmana Santa gandiana no experimentà canvis pel que fa al seu finançament. La Junta de Propis i Arbitris arrendava les cises⁵⁹ d'activitats com l'abastiment del vi, del peix fresc, de l'herbatge, de l'oli o de la neu i fixava la quantitat exacta de les des-

57. AHCG sig. AB-465 i AB-466.

58. AHCG sig. AB-439. Una despesa extraordinària dels Propis era, per exemple, les 18 lliures i 3 sous que l'obrer Florenci Tébar va rebre per derivar dos arcs de les portes del Varó i del Tossal per poder passar la processó de canonització del Beatet del 1791 i després tornar-los a reconstruir.

59. Les cises eren impostos indirectes que els diversos ajuntaments aplicaven sobre alguns productes i de les quals els eclesiàstics estaven exempts.

peses de la ciutat, on estaven incloses les de caràcter religiós, com ja s'ha vist. El pagament del predicador quaresmal estava consignat com una almoina voluntària dels Propis juntament amb les celebracions de misses, l'ensenyament públic i altres actes pietosos a comunitats regulars.⁶⁰ Però la realitat era un poc diferent.

Segons les obligacions senyorials del 1504, els ducs proporcionaven el predicador quaresmal als seus súbdits. La seua tasca evangèlica i la cera de l'octava del Corpus es pagaven del producte de les cises del peix fresc i el vi que rebia la casa ducal. Amb l'abolició dels drets senyorials, els ducs deixaren de rebre les cises corresponents i, com havien passat a ser gestionades per l'Ajuntament, encetaren un llarg període de disputes per aquestes i arribaren inclús a sol·licitar que la casa ducal presentara les escriptures d'aquell any on constaven les seues obligacions.⁶¹ Evidentment, les disputes afectaren la vida religiosa i el 1814 els ducs es negaren a pagar la cera del Corpus adduint que no rebien la cisa, mentre que per la seua part la corporació municipal afirmava que no tenia fons per a costejar-la.⁶² El 1819, el procurador de la duquessa afirmava «que por estar suspensa la percepció de la cisa del vino y pescado fresco, por la que estaba obligada SE a proveer de predicador quaresmal, cesa por ahora esta obligación», motiu pel qual deixava en mans del capítol de la Col·legial la provisió i contractació del predicador.⁶³ Mentre s'esperava el desenllaç sobre el litigi de les cises, al final l'almoina del predicador es va abonar de la contribució de Propis, tot i que el mateix Ajuntament no tenia ni ingressos ni diners per a les despeses de la Setmana Santa del 1822, però feia l'esforç pel temor a la possible resposta d'una població privada dels sermons quaresmals.⁶⁴ El 1836, després de la supressió dels drets de cisa, l'Ajuntament considerava incloure el salari del predicador

---

60. AHCG sig. AB-203, carta del 17-X-1770.

61. AHCG sig. FA-9 AB-54, acta del 3-II-1824.

62. AHCG sig. FA-9 AB-52, acta del 8-VI-1814.

63. AHCG sig. AB-244, memorial del 3-II-1819.

64. AHCG sig. FA-9 AB-53, acta del 3-II-1819; sig. AB-250, memorial del 25-III-1822.

dins dels pressupostos municipals. Però s'hi necessitava l'aprovació del governador civil. Els raonaments econòmics pels quals una despesa que abans no corresponia als Propis, ja que era una almoina voluntària, i que des d'aquell moment formaria part dels pressupostos, calia buscar-los en el fet que en el seu origen aquesta cisa havia estat un arbitri municipal.⁶⁵ Hi havia altres motivacions que més endavant analitzarem. Així, com el governador no ho va permetre, els mateixos membres de la corporació pagaren el predicador del 1836 per l'esmentat temor i, com a l'any següent no volien trobar-se en la mateixa situació, acordaren que l'abat predicara «según siempre se ha hecho bajo su dirección».⁶⁶

Per tant, pareix que el capítol de la Col·legial s'encarregaria de proporcionar i pagar els sermons mentre duraren els plets i fins a la definitiva inclusió de les despeses dins dels pressupostos municipals. Potser s'encarregara l'abat de predicar, amb l'única intenció d'alimentar les ànimes dels gandians i no tant per cobrar a més la quantitat tradicional o potser contractant i pagant ell mateix l'orador, motiu pel qual no se'n coneixen els noms. Quant a açò és ben significativa la petició que el 1850 fa el canonge Joan Batista Garcia Domènech, qui afirmà que amb el feudalisme el duc abonava al predicador una quantitat anual, però que al final va desaparèixer: «aquella gabela, sucedió la Guerra Civil y con ella el desconcierto en todos los ramos y el que hacía de cabeza de la Iglesia de su propio pecunio sufragaba aquel gasto».⁶⁷ No obstant això, encara tardaria uns quants anys a figurar en els pressupostos.

Abans de la Guerra Civil, esmentada pel canonge Garcia Domènech, el Trienni Liberal i la seua política influïren en els sermons quarismals. Encara que no hi ha excessives notícies sobre l'activitat dels predicadors del període, aquesta no s'havia aturat però el poder polític maldava per adaptar-la a les seues intencions i ideologies ja que l'orador

---

65. AHCG sig. FA-194 AB-281, memorial del 20-VI-1836.

66. AHCG sig. FA-10 AB-58, acta de l'11-I-1837.

67. AHCG sig. AB-655. Hisenda Municipal. Expedients administratius 1814-1903, 3-IX-1850.

quaresmal estava obligat a explicar la Constitució a les troncs.⁶⁸ Predicar podia resultar una activitat d'alt risc, com les amenaces que rebia el canonge Seoane el 1823 quan va proclamar la paraula de Déu les dues darreres vesprades de Carnestoltes, centrant-se en els aspectes religiosos i no en els polítics que li exigien els liberals.⁶⁹

Predicadors de Quaresma. 1807-1824	Any
Valentí Seoane, canonge de la Col·legial	1807
Isidre Ribera, guardià de Sant Roc	1814
Guardià de Sant Roc	1819
Pere Todolí, canonge de la Col·legial	1820
Fra Francesc Pau, del convent franciscà de Llúria, per renúncia de Pedro Antonio Mugaburu	1821
Fra José Crespo	1822
Valentí Seoane, canonge de la Col·legial	1823
Cristòfol de Valmesa, guardià dels caputxins de l'Olleria, per malaltia del franciscà fra Joaquim Garcia	1824
FONT: La llista està elaborada a partir de les actes municipals del 1807 al 1824.	

Les despeses de les palmes del Diumenge de Rams, de la processó del Divendres Sant, dels combregars, de la cera del Monument i del Ciri Pasqual no havien variat respecte als darrers anys. De fet, l'import resultaria ser el mateix fins a l'any 1836, amb els buits del període de guerra i els anys del trienni liberal i amb la particularitat del 1829 en què es pagaren algunes demores del 1823 i del 1827.⁷⁰

¿De la confraria de la Sang al Crist de la Palma?

Malauradament, no hi ha moltes més notícies sobre la confraria de la Sang de Gandia. No obstant això, la nostra no era l'única ciutat on hi

68. AHCG sig. AB-250, vereda del 28-II-1822.

69. AHCG sig. FA-9 AB-54, acta del 18-XI-1823.

70. AHCG sig. AB-439.

havia una confraria sota aquesta advocació. València, Alcoi, Cullera i Xàtiva també en tenien una i, de totes elles, ens fixarem en la que hi ha a la capital de la Costera perquè s'assembla a la nostra ciutat en diversos aspectes. A la importància política pel que fa als pobles dels voltants, s'afegien l'origen de la família Borja i els vincles establerts pels ciutadans i les famílies de nobles que els acompanyaren fins a Gandia per estar al seu servei o que es traslladaren els segles posteriors per la puixança econòmica de les nostres terres. Però les semblances també s'observen en les confraries del segle XIX, que coincideixen en devocions, i en el model de celebracions passioneres, que els gandians pretenien, d'alguna manera, imitar.

La confraria de la Sang de Xàtiva tenia la seu canònica al convent de Sant Francesc, aquell que proporcionava a la nostra ciutat els predicadors quaresmals.⁷¹ Al seu interior hi havia capelles dedicades, entre altres, a la Mare de Déu dels Dolors, a l'Ecce Homo i a la Soledat. N'hi ha notícies de meitat del segle XVI amb el nom de Pressiosísima Sangre de Nuestro Señor Jesucristo y Nuestra Señora de la Soledad, però pareix que el seu origen és anterior. Exercia una funció assistencial als reus i desemparats i una altra de religiosa. Els seus membres, integrants de l'estament noble, estaven obligats a tres dies de comunió obligatòria que coincidien amb festes relacionades amb el vessament espiritual i físic de la sang de Jesús: Circumcisió, Dijous Sant i la Puríssima Sang. Aquesta confraria que feia la processó el Dijous Sant acompanyada per «un crucifijo con un velo encima y una tela negra a las espaldas, con sus cordones». La vesprada del Diumenge de Rams, el clavari de l'any anterior col·locava una palma de la processó del matí en aquesta imatge del Crist i així desfilava fins a la casa del nou clavari. Aquest fet en principi anecdòtic és important, ja que la imatge va adquirir el nom del Crist de la Palma.

---

71. Per a aprofundir en la història de la confraria de la Sang de Xàtiva, consulteu BELLVER BLASCO, J. (2000: 57-132). La cita textual es troba en la pàgina 66.

Crist de la Palma de Xàtiva, fotografiat per Sarthou Carreres. FONT: BELLVER BLASCO (2000: 66).

L'Ajuntament de Xàtiva no organitzava la processó del soterrament perquè era convidada per la confraria a assistir-hi. Fins al final del segle XVII, aquesta era l'única que feia la processó però amb tres imatges: el Crist de la Sang o de la Palma, la Soledat i l'Ecce Homo. La primera imatge estava a casa del clavari tot l'any fins a la vesprada del dia de Rams, imatge i tradició que hui en dia encara es conserven; la de la Soledat pertanyia al convent de Sant Miquel i els frares la cedien tots els anys per escriptura des del Dimecres fins al Divendres Sant; i l'Ecce Homo era propietat de la confraria i estava al convent de Sant Francesc. Després d'uns problemes interns, els càrrecs d'elecció per a preparar la Soledat quedaren vinculats als nobles seguint el model de València, on aquest estament formava la confraria sota aquesta advocació. Els problemes derivats de la guerra de Successió del segle XVIII afectaren la ciutat i l'estat noble, principal integrant de la confraria, i la Col·legial de Xàtiva en va passar a ser la nova seu canònica. Es va constituir una confraria sota l'advocació de l'Ecce Homo al convent de Sant Miquel que se cedia per escriptura per als actes passioners, com succeïa amb la Soledat. En aquest segle, l'ordre dels passos el Divendres Sant era

el següent: l'Hort, Crist a la Columna, Ecce Homo, Natzaré, Crist de la Palma, Sepulcre i Soledat. Poc després, s'hi afegiria el Devallament davant del Sepulcre. Els canvis del segle XIX propiciaren l'acceptació d'uns altres estaments amb la finalitat d'aconseguir nous clavaris per a sufragar les despeses, entre elles el convit a les persones que havien col·laborat i participat en les processons. Com havia succeït en el seu moment a Gandia, a Xàtiva hi hagué discussions per la presidència de la processó entre els clavaris i l'Ajuntament, perquè aquests decidiren no participar sempre que els primers no se situaren davant la corporació, s'inicià així un litigi entre les dues parts que a la fi tingué un resultat infructuós per a l'Ajuntament.

El cas de Gandia és diferent, però presenta similituds, motiu pel qual cal analitzar-lo a banda. Hi ha paral·lelismes entre les dues ciutats, però també, diferències. La confraria de la Sang gandiana estava fundada quan arribaren els jesuïtes, però pareix que aquests s'impregnaren de l'espiritualitat franciscana. És de suposar aquesta influència ja que els franciscans de Xàtiva predicaven a Gandia i incidien en els aspectes que imiten la passió de Jesús per mitjà de la disciplina. Aquesta pràctica no figura a Xàtiva, tal vegada per la seua vinculació amb l'estament nobiliari, però sí que la trobem a Gandia, ciutat i voltants amb presència majoritària de pobladors moriscos.⁷² També s'observa que, partint del nucli originari de la confraria de la Sang xativina, naix una confraria sota l'advocació de l'Ecce Homo i amb una evident relació històrica: les dues ens parlen de la sang i les ferides de Jesús, i tal vegada potser a Gandia la relació també s'hi trobe.

Els nostres protagonistes coincideixen amb els de Xàtiva: l'Ecce Homo, el Crist de la Palma i la Soledat. L'existència de la imatge de l'Ecce Homo ens resulta familiar, ja que en la ja comentada processó rogativa del 1583 per a demanar aigua participava «lo Ecce-Homo del col·legi [...] molts disciplinants [...] los uns descalssos». Així, potser

---

72. GARCIA TROBAT, P. (1989: 10). Quan Francesc de Borja hi arriba el 1543, hi havia 80 famílies d'ascendència espanyola i 947 cristians nous, situació que el motiva per a fomentar l'ensenyament religiós als seus súbdits.

els elements es vinculen. Per una banda, aquesta informació puntual per a nosaltres tal vegada resultara una acció comuna en l'època i, si es realitzava sota el govern de Francesc de Borja tant a les processons rogatives com a les de Setmana Santa, es relacionarien la pietat franciscana tan estimada pel duc amb les manifestacions de disciplina pública per a aproximar la figura humana de Jesús als fidels. D'altra banda, els actes de la confraria de la Sang tindrien cabuda en aquest model i, de retruc, les intencions evangèliques que l'arquebisbe Ribera tenia pel que fa als moriscos i a l'ús que realitzava de la imatge de l'Ecce Homo, vertadera expressió plàstica de les intencions del prelat en els llocs habitats majoritàriament per moriscos.⁷³ Així com a Xàtiva l'estament noble integrava la confraria, a Gandia es desconeix. Tal vegada, la nostra, pel que s'acaba d'exposar, tinguera una finalitat més penitencial i es compoguera de personatges penedits i nous cristians com els moriscos, en una processó presidida per les autoritats civils i religioses. De ser així, en algun moment els penitents ja no participaren i els estaments més poderosos degueren seguir l'exemple de Xàtiva, amb la qual cosa es va iniciar un vincle entre la confraria i la presidència de la processó. El darrer element que hi cal afegir és el paper de la confraria de la Sang dins la Setmana Santa, els actes de la qual s'encarregà d'organitzar fins al 1767, com ja s'ha comentat.

La darrera informació sobre ella la proporcionen els inventaris realitzats en aquella data i dos anys després quan es distribuïren els objectes litúrgics del temple entre altres esglésies necessitades. No hi figura cap imatge com a titular de la confraria, però al temple hi havia el ja conegut Ecce Homo vinculat amb la Passió de Jesús i, per extensió, amb la Setmana Santa, localitzat en un altar propi:

---

73. CORTELL, C. i HERRERO, A. (1997: 76); BROSEL GAVILÀ (2001: 222-228). En la predicació dels moriscos s'insistia a centralitzar la fe en la figura humana de Jesús. Per tant, no era estrany que l'arquebisbe Ribera predicara amb l'ajuda d'una imatge del Crucificat o de l'Ecce Homo i que en regalara a poblacions amb presència important de moriscos com Oliva, Alcalalí o Benimeli. El mateix arquebisbe va promoure la creació de nombroses confraries de la Sang de Crist amb finalitat devocional i contemplativa de la Passió.

[...] y en su nicho principal, su santa imagen de masonería, como de seis palmos, y en sus hombros una capa de ropa de seda de raso seti, guarnecida a los dos lados con dos galones de oro, atado al cuello con un cordón de oro, por delante una gasa colorada que cubre todo el nicho.⁷⁴

Cal recordar que l'abat de la Col·legial havia quedat responsable del temple i des del 1772 l'Ajuntament li demanava el permís corresponent per a traure en la processó l'Ecce Homo, permís que també concedien el procurador dels ducs i l'abadessa de les clarisses per a cedir les imatges respectives, és a dir, la Soledat custodiada a l'oratori del palau i les imatges de la congregació de la *Escuela de Cristo*.⁷⁵ Per tant, quan l'abat cedia la imatge en realitat estava cedint una talla antiquíssima relacionada amb el vessament de la Sang de Crist i amb la Passió.

L'altre personatge d'aquesta història és el Crist de la Palma. D'aquest pas, no n'hi ha notícies sobre l'origen ni cap vinculació a cap església. Tan sols se sap que estava format pels convidats per l'Ajuntament seguint els costums iniciats al final del segle XIX. La corporació convidava els clavaris i membres més distingits de la ciutat per a preparar i lluir el pas, motiu pel qual «se deben nombrar dos sujetos distinguidos de los de primera graduación de esta ciudad en calidad de mayordomos o comisionados, que estos vayan a combidar aquellos sujetos que estimen para dicha asistencia de la procesión».⁷⁶ Pel que fa a aquest fet, el Diumenge de Rams del 1847 desfilava a Xàtiva la confraria de la Preciosa Sang de Crist «la cual hace la traslacion del Santísimo Cristo de la Palma, el que es recibido en el templo por el clavarario de año, que invita para que le acompañen a las personas mas notables de la poblacion» (CASTELLANOS DE LOSADA, 1847: 61). Si seguim les informacions de les actes municipals de Gandia, trobem que l'aparició del Crist de la

---

74. ARV Clergat, lligall 59, exp. 260. Inventario general de las alhajas de la iglesia y sacristía del ex colegio de los jesuitas de Gandia. 1767.

75. HERRERO ALONSO, A. (2008: 42); PELLICER I ROCHER, V. (2003: 89). Segons afirma aquest autor, al convent de Santa Clara hi havia una imatge de l'Ecce Homo que formava part de la processó amb el consentiment de l'abadessa.

76. AHCG sig. FA-7 AB-44, acta del 27-III-1792.

Palma coincideix en el temps aproximadament uns anys després de l'expulsió dels jesuïtes el 1767. Com no hi ha constància de l'existència d'una imatge sota aquesta advocació en els anys anteriors, tal vegada ens trobem amb un cas semblant a l'analitzat a Xàtiva, és a dir, que el pas de la Palma formara part juntament amb l'Ecce Homo de l'extingida confraria de la Sang de Crist que hi ha a l'antiga universitat. De ser així, el Crist podia residir tot l'any a casa del clavari de torn, fet que explica l'absència de la imatge als inventaris de l'església jesuïta. Deu existir coincidència entre el que succeeix a Xàtiva i el que s'ha comentat referent a Gandia: la vinculació entre la confraria de la Sang, els personatges més notables de la ciutat i el pas del Crist de la Palma.

Clavaris del Crist de la Palma. 1792-1833	Any
Lluís Castillo Joaquim de Roda Ferrer	1792
Joan Nepomuceno Cebrián abans Ferrer, Baró de Mislata Antoni Morant	1793
Joan Nepomuceno Cebrián abans Ferrer, Baró de Mislata Antoni Morant	1794
Josep Arremendia Jeroni Osca	1795
Josep Marquesta Francesc Ferrer Avargues	1800
Francesc Valcárcel Josep Ciscar	1803
Josep Arremendia Joaquim Company	1804
Francesc de Paula Marquesta Dimas Ducos	1805
Francesc Rodríguez de Valcárcel Josep Calduf	1806
Josep Figueres Dimas Durà	1808
Carles Garcia Josep Izco de Quincoces	1810
Francesc Marquesta Joan Baptista Lloret	1815

Bertomeu Averages Manuel Averages Cebrián	1816
Joan Polo, capità retirat Joaquín Sanchiz, tinent de fragata de l'Armada	1817
Josep Gutiérrez Josep Ferrer Ducos	1818
Joan Polo, capità retirat	1821
Santiago Sáenz de Juano Joan Valcárcel	1824
Bertomeu Averages Pasqual Vivanco	1825
Bertomeu Averages Maximiano Morales Fernández, Administrador de les Reials Rendes	1826
Josep Castillo Francesc Moran	1827
Francesc Moran Maximiano Morales Fernández, Administrador de les Reials Rendes	1828
Josep Just Josep Pastor	1829
Joaquim Company Maurici Rignon	1830
D. Vicent Pasqual, Cavaller Maestrant fra D. Joaquim Sanchis Berenguer de l'Orde de Montesa	1831
Joaquim Company Francesc Rodríguez de Valcárcel	1832
Pasqual Castillo Josep Ferrer Ducos	1833
FONT: La llista està elaborada a partir de les actes municipals del 1792 al 1833.	

La imatge del Crist es desconeix quan va ser realitzada i l'autor, però aquesta no és l'Ecce Homo. De fet, el 1882 aquesta imatge eixia en processó al capvespre des de l'Escola Pia. Del Crist no en sabem més tret d'un suggeriment per a traslladar-lo el mateix any des del mateix temple fins al convent de Sant Roc (*EL*, 26-II-1882). Així, de totes les imatges i passos que eixiren en processó per Gandia, tal vegada el Jesús Crucificat que s'anomena el 1930 es tracte de l'advocació més semblant al Crist de la Palma de Xàtiva, que comparteix protagonisme amb l'Ecce Homo i se'n diferencia.

El pas de la Soledat havia estat en principi sota els ducs per a després passar a càrrec de la ciutat, ser cedit al capítol eclesiàstic i tornar de nou a la ciutat, però conservant la seu al palau. Com que l'organització de la processó havia estat en mans de la confraria de la Sang i aquesta ja no existia, el buit presidencial havia de ser ocupat per algú. Així, quan la corporació demanava el permís a l'abat per a traure les imatges, al mateix temps sol·licitava d'ell la presència d'un vicari «para que este vista y asista con capa al paso de la Soledad que es el que asiste la Yltre Ciudad».⁷⁷ El 1799, l'any de la discòrdia per l'inici de la processó, l'abat nomenava «un sacerdote que haga las veces de preste, que hacía el prior de la cofradía de la Sangre», ja que el capítol eclesiàstic havia acceptat fer-se càrrec de la Soledat com abans, és a dir, amb la presidència.⁷⁸ Com els religiosos no estaven obligats a presidir el pas, el que demanaven els regidors a canvi de la nova cessió era que els eclesiàstics s'obligaren a acompanyar la Soledat tots els anys, i si no hi acudien tots, almenys la majoria, encara que en aquest any en concret el pas no va ser cedit.⁷⁹ Per tant, açò ens indica que la confraria de la Sang ja no existia, perquè algun religiós havia d'ocupar el lloc del prior d'aquesta i que a la processó del Divendres Sant li faltava l'organitzador d'altres temps.

Com s'ha vist, la ciutat també participava en els actes. Els gremis tenien l'obligació d'acudir a la processó del Divendres Sant i de pagar la cera per al Monument de la Col·legial, ja que així ho havien estipulat en les seues ordenances aprovades el segle XVIII. La seua vinculació a una determinada imatge o advocació per a la Setmana Santa no està massa clara documentalment parlant, almenys en aquesta època. Al respecte, tan sols es pot indicar la relació que els comerciants i els argenters establiren amb el pas del Sepulcre, i el lluïment que buscava l'Ajuntament per al pas de la Palma amb la participació de veïns distingits.

---

77. AHCG sig. FA-7 AB-44, acta del 27-III-1792.

78. AHCG sig. AB-222, memorials del 16 i 18-III-1799.

79. AHCG sig. FA-7 AB-46, acta el 19-III-1799.

Malgrat els esdeveniments i allò que en principi es poguera pensar, és a dir que la Setmana Santa i la Quaresma entraren en decadència, pareix ser que malvisqueren però sense arribar a aquesta situació, com es desprén de l'anàlisi de les despeses.⁸⁰ Notícies al respecte no en falten, però, com succeeix amb tota la història de la Setmana Santa gandiana en general, resulten escasses, puntuals i poc investigades. Amb els fets del 1810, en què els diners de les confraries i germandats es dedicaren a la fabricació de llances, els actes passioners es ressentiren fins al punt de celebrar la processó d'aquell any amb quatre clavaris per al pas de la Sang. Calia convidar aquells amb cert poder econòmic que desfilaven els anys d'abans i que mostraren devoció i voluntat d'eixir en processó, i que abonaren «*aquel corto gasto que ocurra*». Les dificultats econòmiques del moment impedièn acudir amb les vestes tradicionals i, per tant, s'eixiria en processó aquell any «*con capa o a lo militar, como se pueda proporcionar*».⁸¹ Aquesta informació és la darrera on figura el pas de la Sang i novament es tornen a relacionar els prohoms importants de la ciutat amb ell i no amb la desapareguda confraria de la Sang.

Les manifestacions de fe del poble

Si la pietat i religiositat dels gandians era continuïsta, les celebracions de la Passió i Mort de Jesús del principi de segle també ho serien, deixant de banda les discussions puntuals, com ja s'ha vist. Les autoritats vigilaven les festes i els actes que pogueren ser font de potencials perills, sobretot els Carnestoltes. Així, des del final del segle XVIII estava prohibit l'ús de pals, garrots i que els joves formaren quadrilles, obligacions que s'afegien a les que regulaven i prohibien el vol de milotxes,

---

80. ALONSO LÓPEZ, J. (1998: 173); AMADES, J. (1982: 706). De fet, per a lluitar contra els francesos, les confraries van haver de donar l'argent de les seues imatges per a fer-ne moneda i van perdre riquesa i categoria.

81. AHCG sig. FA-8 AB-50, acta del 6-IV-1810; AMADES, J. (1982: 708). Era costum en molts llocs com Xàtiva que els prohoms i els representants dels organismes que havien participat com a clavaris convidaren els que els havien acompanyat a un refresc a base de coca, torrons de Quaresma, galetes, vins i licors.

disfresses, màscares i rifes.⁸² El 1807, per exemple, es prohibia el vol de milotxes a fi d'evitar les desgràcies i disturbis que solien ocasionar-se. No obstant això, on més s'incidia era als Carnestoltes:

[...] Y por quanto está prevenido en las leyes del reino y en diferentes providencias que se han publicado no se permitan disfraces y máscaras en tiempo alguno del año señaladamente en el carnaval. Se manda: que ninguna persona de cualquier estado y condición que sea se disfrace y cubra el rostro, así en las calles como en las casas particulares con ningún pretexto ni motivo, de forma que solo se permita vailar en las casas y tener cualquiera otra diversión sin ningún disfraz que oculte la cara [...].⁸³

El rei estava assabentat de l'existència de balls de màscares i la notícia li resultava desagradable, motiu pel qual repetia la mateixa prohibició per a ser aplicada als seus dominis excepte a Catalunya.⁸⁴

Els dies abans del Dimecres de Cendra s'havien celebrat aquestes festes profanes que conviuen amb les de caràcter més religiós. Així ho confirmen els pagaments a la Col·legial que feren Ignasi Crespo i els hereus de Baptista Abargues pel diumenge, dilluns i dimarts de Carnestoltes, pagaments i festes que també s'havien realitzat en el seu moment a l'església dels jesuïtes, com s'ha vist.⁸⁵ Dimecres iniciava l'evangelització el predicador de Quaresma amb un sermó a la Col·legial. Com es tractava del primer, assistien els membres de la corporació municipal i els eclesiàstics per tal de concedir-li la importància que requeria el moment. El predicador eixia juntament amb el capítol eclesiàstic des de la sagristia cap a la trona amb música d'orgue de fons (PELLICER I ROCHER, 2003: 74). Des d'aquest moment el consum de carn descendia bruscament fins després de la Pasqua. Com a exemple,

---

82. ARIÑO VILLARROYA, A. (1993: 53); AHCG sig. AB-47, acta del 10 de gener del 1800; (*EL*, 26-II-1882). Reial Acord dels anys 1808-1835. Les dues ordres es repeteixen de manera discontinua al llarg del primer quart de segle.

83. ARV Reial Acord, 4-II-1807.

84. AHCG sig. FA-158 AB-231, carta del 20-II-1807.

85. AHCG sig. DH-4. Llibre de la col·lecta de la Seu, 1806-1809.

l'any 1801 el consum setmanal de carn passà de 13 i 16 lliures en gener i febrer fins a 2 lliures en dates pròximes a la Setmana Santa, per a després disparar-se novament a 14 i establitzar-se finalment entre 9 i 10 lliures.⁸⁶

Tot i els entrebancs del Trienni Liberal, la Setmana Santa gandiana no deixà de celebrar-se, aportant fins i tot informació nova i interessant. Després de la guerra napoleònica, les creus gravades de pedra que hi havia a l'ermita de les Ànimes havien quedat en terra, d'una manera un tant irreverent, fet que motivà el seu trasllat al camí del nou Via Crucis.⁸⁷ El 1821, uns veïns de Gandia sol·licitaren l'autorització de l'Ajuntament per a continuar una tradició: el calvari del Divendres Sant, permís probablement necessari en moments en què hi ha canvis polítics. El fet de sol·licitar-lo en aquell any no indica que ni abans ni després no se celebrara. Més bé al contrari. La notícia és puntual, com moltes de les vegades en què n'apareix alguna referent a la Setmana Santa de Gandia, però en molts casos es tracta d'una informació aïllada d'una celebració contínua que es realitza des de temps *immemorial* i que perdura dins de l'engranatge de la festa gandiana, com més avant s'observarà. Així, aquell any en concret, i seguint el costum d'altres poblacions, el matí del Divendres Sant, un grup de dèsset gandians encapçalats per uns veïns, en aquest cas Salvador Fernández, Josep Serra, Josep Hernández i Francesc Aparisi:

[...] habiéndose acostumbrado a hacer en algunos años personalmente los pasos del calvario de la mañana del viernes Santo, y hacer la Guardia al Ecce-Homo, o Señor a la Columna en la Procesión de la tarde del mismo día deseaban los exponentes el practicar personalmente en el presente año los indicados Pasos, con vestidos correspondientes, pero siempre con el mayor orden, y con aquella honestidad y circunspección que son debidas a la dignidad del objeto, y que en nada desdigan a la religión y gravedad de los misterios que se preten-

---

86. AHCG sig. 559. Comptes administració de la carn, 1801-1815. Compte setmanal de la carn per anys.

87. AHCG sig. FA-9 AB-53, acta del 18-I-1817.

den recordar, el modo y en los términos en que se verifica en la villa de Alcira, Grao de Valencia, y otras poblaciones de la Provincia [...].⁸⁸

Com s'aprecia, hi havia el costum de representar el calvari amb la presència de la imatge de l'Ecce Homo, tal vegada la mateixa que es treia en rogativa el 1588. Cal anar amb compte de no confondre aquest Ecce Homo amb el Crist a la Columna, ja que aquesta imatge és posterior. Al calvari del matí els veïns encarnaven els jueus, ho repetien després també a la processó de la vesprada i seguien així un costum immemorial. Com que calia demanar permís per a la representació, aprofitaven a més l'aprovació per a evitar-se o no «la molestia de buscar las ropas necesarias para el insinuado fin».⁸⁹

Del mateix 1821, trobem referències més concretes de la processó vespertina del Sant Soterrar amb la participació dels gremis, presència que ja estava constatada en les seues ordenances, i que hi apareix descrita amb més detall. Van ser convocats a la casa consistorial els sabaters, sastres, soguers, espardenyers, fusters, obrers i ferrers per a «tratar el modo de satisfacer los gastos que de costumbre se ocasionan en la procesión del Viernes Santo para acompañar al Divino Señor Nazareno». Els set oficis van sortejar a qui li corresponia acompanyar el Natzaré i dur els penons a la processó per un import de set duros, i desfilaven les parelles dels gremis que ho feien habitualment tots els anys. Els vestits dels nazarens que estigueren trencats havien de canviar-se per uns en millor estat pertanyents a uns altres oficis. La finalitat de la societat, i exemples no en falten, era aconseguir el màxim lluïment. El resultat final del sorteig va establir que:

[...] por el orden que vayan saliendo se entienda que deven hacer la función en los años sucesivos. Y habiendose sorteado salió el oficio de alpargateros en primer lugar, en segundo salieron los herreros, cerrageros y curtidores. En ter-

---

88. AHCG sig. FA-217 AB-354, memorial del 20-III-1821.

89. AHCG sig. AB-276, memorial del 5-III-1822.

cero sogueros. En cuarto carpinteros. En quinto zapateros. En sexto albañiles y cordoneros. Y en sexto [en seté lloc] sastres.[...].⁹⁰

L'existència en aquest moment d'una imatge del Natzaré no és nova perquè des meitat del segle XVIII n'hi havia devoció popular al convent de Sant Roc, com ja s'ha comentat i, per tant, es degué unir a les imatges que desfilaven al principi del segle. Així, l'activitat d'aquests veïns i la descripció més detallada de la processó s'afegeixen a les peticions anuals que l'Ajuntament realitzava a l'abat de la Col·legial i al procurador de la duquesa per a traure les imatges i que continuaren algun temps. La particularitat des del 1807 a l'hora de demanar-los radica en el fet que, des d'aquesta data, els escolapis són els propietaris de l'església de l'antiga universitat i, per tant, ja no era competència de l'abat autoritzar l'eixida de les imatges, permís que encara concedia el 1827 el procurador de la duquesa per a la imatge de la Soledat.⁹¹

La presència dels batallons de Voluntaris Reialistes en la vida diària de la ciutat els possibilitava l'accés a la processó del combregar d'impedits. Des de la seua creació el 1824, utilitzaren els mateixos uniformes fins al 1831 en què n'aconseguien uns de nous per a ús tan sols de les funcions públiques.⁹² Els combregars resultaven, amb la presència dels militars, eclesiàstics, polítics i la resta del poble un altre esdeveniment en què els veïns netejaven els carrers per tal d'aconseguir el màxim lluïment. Aquells que no condicionaren la frontera de sa casa estaven obligats a pagar 12 rals de multa.⁹³

Els successos del segle reconfiguraven la societat i la vida a fi d'adaptar-se als temps. L'aparent tranquil·litat política i social creada va resultar una breu calma enmig de les contínues tempestes. La religiositat popular entrava dins la roda dels canvis, com ho havia fet fins ara i com seria en els temps venidors.

---

90. AHCG sig. AB-247, memorial de l'1-IV-1821.

91. AHCG sig. FA-9 AB-55, acta del 10-IV-1827.

92. AHCG sig. FA-9 AB-55, acta del 27-IV-1827; sig. FA-9 AB-57, acta del 22-III-1831.

93. AHCG sig. AB-261, carta del 4-IV-1831.

Una època agitada. 1835-1875

Les conseqüències de l'arribada al tron de la filla de Ferran VII es traduïren en un enfrontament bèl·lic entre les ideologies liberal i absolutista. Acabada la primera guerra carlina i després de les regències de Maria Cristina i d'Espartero, el pronunciament militar del 1854 encetava un període progressista de dos anys fins al retorn dels moderats, que estarien al front del govern fins a la revolució liberal del 1868, la *Gloriosa*. Els intents per instaurar una nova dinastia en la figura d'Amadeu de Savoia fracassaren i obriren les portes a les faccions més extremes dels liberals per a proclamar l'efímera I República el 1873, a Madrid.⁹⁴

Els liberals, que pretenien limitar el poder polític i econòmic de l'estament eclesiàstic, propugnaven la separació entre el Tron i l'Altar ja que aquest s'identificava amb l'Antic Règim i dificultava el progrés.⁹⁵ Pretenien una Església fortament nacionalitzada i independent de qualsevol poder exterior, fet que estimulà els bisbes a reafirmar la defensa del primat del Papa com a garant i defensor dels seus drets. Aquests afavoriren les antigues pràctiques devocionals públiques per a afirmar la fe i demostrar la força de l'estament eclesiàstic, com les festes multitudinàries del 1867 que celebraven el centenari de la Mare de Déu dels Desemparats (FERRER SOLIVARES, 1987). També el govern revolucionari del 1869 va subvencionar les confraries perquè feren processons i aconseguir així un augment de la seua popularitat, dins de la lluita ideològica i la instrumentalització política de la festa.

---

94. Per a aprofundir en la situació de l'Església i de la religiositat popular d'aquest període, consulteu GARCÍA VILLOSLADA (1979: 115-274); CÁRCCEL ORTÍ (1986: 560-574); BROSEL GAVILÀ (2001: 245-247).

95. ARIÑO VILLARROYA, A. (1993: 16-20). La petició realitzada pel govern al papa Pius IX va trobar la seua recompensa el 1867, quan aquest suprimia o traslladava al diumenge més proper totes les mitges festes i festes cloendes. S'aconseguia conciliar de manera subtil els interessos litúrgics i els econòmics. Els ressons de la petició es remunten al segle XVII, amb Palafox o Saavedra Fajardo, i al pensament reformador del XVIII de personatges com Jovellanos, Campomanes o Feijoo, defensors del retall dels festius a favor de la producció.

El poder econòmic de l'Església, propietària de quasi un terç del territori nacional, se'n ressentí després de quinze anys de guerra civil, governs liberals i ruptura amb el Vaticà. La seua dotació es va basar fins a la meitat del segle XIX en l'ancestral sistema de col·lectes, ofertes, delmes i primícies. La política dels governs liberals provocà efectes greus amb lleis de desamortització i d'exclaustració que afectaren totes els ordes religiosos, excepte els escolapis.⁹⁶ La més important va ser decretada per Mendizábal entre el 1836 i el 1837. Es tractava d'una desamortització dels béns eclesiàstics: convents, monestirs i les propietats tant rústiques com urbanes, tot per concedir terres a la burgesia, debilitar la força econòmica del clergat i indirectament els carlins, la noblesa i els municipis i enfortir l'Estat per a dur a terme les reformes liberals. Els seus efectes feriren greument les confraries. Les desamortitzacions ocasionaren que aquelles amb seu canònica als convents es trobaren sense el seu lloc on practicar les activitats religioses. La situació s'agreuà amb la venda de patrimoni que es derivava de la desamortització, fet que disminuïa l'economia de la confraria. Per la seua banda, les exclaustracions dels religiosos, provocaren la desaparició del clergat regular i, per extensió, del guia espiritual, i les obligaren a adscriure's als temples parroquials sota l'autoritat del rector. Així, les confraries es transformaren en associacions de fidels pietosos.

La política religiosa va canviar favorablement per a l'Església des del 1844 amb una dècada d'estabilitat política. Per la Constitució de l'any següent, l'Estat s'obligava a mantindre el culte i el clergat i, gràcies al Concordat del 1851, es fixava la dotació econòmica corresponent. A més, l'Església aconseguia la devolució dels béns que no s'havien venut en la desamortització. Però, el 1855, la desamortització de Madoz va limitar, entre altres, els béns de les confraries, les obres pies i els santuaris. La política del Sexenni Revolucionari va ocasionar inclús la demolició d'alguns temples, com el dels jesuïtes a València, i la supressió de les

---

96. Més de mil van ser els religiosos exclaustrats en València tot i les protestes que realitzaren en defensa dels seus interessos econòmics. Tampoc no patiren la desamortització els hospitalaris de Sant Joan de Déu i les Germanes de la Caritat.

Conferències de Sant Vicent de Paül, de caràcter laic, i d'ordes religiosos com els mateixos jesuïtes.

A València es va viure un enfortiment del liberalisme afavorit en part per l'absència d'arquebisbe des del 1835 fins al 1848. Pablo Garcia Abella (1848-1860) va ser elegit i va coincidir en el moment decisiu del Concordat amb el Vaticà. L'alçament del 1854 no va modificar la seua postura d'autonomia eclesiàstica enfront del regalisme liberal de l'autoritat civil. Reorganitzador de la diòcesi valenciana, feia observar als sacerdots cànons de Trento com els relatius a l'ús de la sotana. El seu successor, Mariano Barrio Fernández (1861-1876), era molt afí al Vaticà. Va tindre alguns conflictes amb les autoritats civils per les intromissions que realitzaven en assumptes eclesiàstics.⁹⁷ Exemplant en la seua tasca pastoral, demostrada arran de l'epidèmia de còlera del 1854 i 1855, va estar en contacte directe amb les parròquies i va participar en les festes centenàries de la Mare de Déu dels Desemparats. Malgrat els atacs al catolicisme, Barrio va intentar mantindre les bones relacions amb les autoritats entre el 1868 i el 1869 fins que es va negar a celebrar un tedèum amb el qual els revolucionaris volien celebrar l'aprovació de la nova Constitució.

Si l'estament eclesiàstic va patir els efectes polítics i socials, la pietat també se'n va ressentir. El catolicisme espanyol estava més preocupat per la caritat que per la formació intel·lectual dels seus fidels. Des de meitat del segle i fins al final d'aquest, l'Església va iniciar un moviment renovador de la litúrgia perquè resultara més comprensible i aconseguir apropar-se al poble, on les freqüents missions populars resultaven fonamentals. La jerarquia eclesiàstica era conscient de l'abundància de superstició, fatalisme i formalisme. Considerava que era necessària una certa formació doctrinal, acompanyada per la pràctica externa de la religió, per tal de conservar i augmentar la fe.

---

97. Un exemple d'intromissió del poder civil el trobem en els fets ocorreguts amb l'alcalde de Benifaió de les Valls a conseqüència de la processó de sant Vicent Ferrer, cas que arribà fins al Consell d'Estat i del qual es fa ressò CÁRCEL ORTÍ (1986: 568).

La religiositat del poble, ancorat en el passat i majoritàriament anal·fabet, es basava en la recepció dels sacraments. Hi havia un clima general d'exaltació de l'individualisme i del sentimentalisme, que expliquen els factors de l'espiritualitat del segle: excés d'emocions, omissió del fet científic, devoció sensiblera, esteticisme sense contingut i evasió de la realitat eren els factors més visibles de la manera en què s'hi vivia la religió. Es tractava d'una religiositat pròxima al folklore. No obstant això, també era activa i pràctica: la caritat i la beneficència s'unien al desig de fer mèrits per a la salvació, i la pastoral assistencial era practicada per noves congregacions religioses o associacions de fidels, com les Conferències de Sant Vicent de Paül.

Les confraries de meitat del segle XIX es troben en el trànsit entre les medievals i les contemporànies. Les lleis destinades a liberalitzar el treball van anunciar el principi del final del corporativisme dels gremis i aquesta progressiva decadència significava canviar la seua organització econòmica, però s'aconseguia conservar-ne l'estructura i les finalitats. És així com les confraries, que reflectien les categories socials tradicionals d'un ordre jeràrquic, es transformaren en associacions d'individus pietosos. Aquest fet va ocasionar la reforma i elaboració dels estatuts, però també va ocasionar que uns altres romangueren dins dels seus paràmetres tradicionals (BROSEL GAVILÀ, 2001: 247). Així, de les ordenances gremials continuà aplicant-se tan sols la normativa relativa a les festivitats. Per tant, quan ens referim a les confraries d'aquest període és com a un grup de persones membres d'un gremi que tenen una mateixa devoció i la manifesten, motiu que les apropa a l'època medieval i a la nostàlgia d'un temps en què l'Església era pilar fonamental. Perquè, recordem, aquesta presència en la vida dels gremis es manifestava en la festivitat del sant patró, en l'ensenyament de la doctrina cristiana i en l'assistència espiritual i material als seus membres i la desaparició del gremi també suposava la desaparició d'aquells vincles. Però, per altra banda, com la seua supervivència pietosa passava per adaptar-se a la nova situació política i social, establiren uns nous reglaments i estatuts reguladors de la seua nova tasca cultural, evangèlica i social, que s'inicià en aquesta època i es consolidà cap al darrer quart del segle, aproxi-

mant-se així a les confraries actuals. No obstant això, cal analitzar individualment la vida de cadascuna d'elles.

Monarquia i República a Gandia

Si políticament l'ambient estava animat, la societat i l'economia agrícola de la Gandia del segle XIX no es quedaven arrere. La nova elit gandiàna intentava transformar la ciutat agrícola, tot i la riquesa creada pel camp, en una nova ciutat moderna, el model de la qual seria València. El centre quedava per a les cases dels senyors, els comerços i els edificis dels poder civil i religiós; per la seua banda, els llauradors s'instal·laven a la perifèria, com ara el Raval o les alqueries.⁹⁸

Els efectes de la primera guerra carlina arribaren a Gandia amb la creació el 1835 de la Guàrdia Urbana, formada per representants dels diversos estaments socials de la ciutat. L'estabilitat política posterior va servir per consolidar les estructures contemporànies de l'Estat i això ho van aprofitar els comerciants i propietaris per a enfortir la seua posició econòmica i social. La caiguda de la monarquia el 1868, segons sembla, no va provocar excessiu entusiasme entre els gandians. No hi ha notícies de la formació d'una Junta fins a passats sis dies de la revolució i amb l'única funció de nomenar el nou Ajuntament. El 1869 es va viure la situació més tensa amb l'alçament republicà, que obligava a defensar la ciutat dels decebutos per les expectatives fracassades de la *Gloriosa*. Altres insatisfets eren els carlins que formaren juntes, conspiracions i imposició d'exaccions forçoses.

En aquests anys, el duc de Gandia va continuar perdent els seus privilegis i la seua estima entre els gandians. Des de la guerra contra els francesos, l'Ajuntament intentava debilitar el seu poder apropiant-se d'alguns impostos com les cises i manifestant la creixent puixança municipal amb accions com la del 1844, quan s'acordà retirar els símbols que recordaven l'antiga preeminència senyorial. Els ja famosos bancs de la Col·legial, els escuts dels quals van ser apartats per Rafael Nieulant el

---

98. Sobre la Gandia d'aquests anys, consulteu ALONSO LÓPEZ (1998: 188-206); GONGA I COLOMINA, J. E. (2000: 67-91).

1823, tornaven de nou a l'escena de la política municipal. Ara es canviarien definitivament per uns de nous que representaven únicament les armes de la ciutat. Els nous escuts finalment van ser realitzats a França, tot aprofitant un viatge que l'argenter Restituto Raquette va realitzar perquè pensava la corporació que allí aconseguiria un millor preu.⁹⁹ A la definitiva decadència del ducat va contribuir el mateix duc d'Osuna, don Mariano, qui entre el 1850 i el 1870 va dilapidar la seua fortuna.

Al principi del segle, el pes econòmic dels artesans era prou considerable, tot i el caràcter agrícola de la societat. La Gandia gremial convivia entre l'agricultura i el consum propi dels productes manufacturats. Des de la implantació de la llei de llibertat d'indústria i treball el 1836, i la posterior decadència dels gremis, les condicions per a treballar anirien variant a poc a poc d'acord amb les ordenances municipals i el control de les llicències.¹⁰⁰ Així, la Gandia industrial dels anys centrals del segle, tot i que no eren massa diferents de la gremial, apunta determinades tendències que posteriorment faran de la ciutat un punt comercial important amb un notable creixement del petit comerç. El preu d'aquest canvi el van pagar els gremis d'artesans. Començaren a desaparèixer perquè no podien competir amb la nova concepció industrial del treball i, paradoxalment, ells mateixos n'ocuparen les noves activitats laborals, i s'adaptaren així a la nova situació econòmica i laboral. Els torcedors de seda, per exemple, acabarien treballant en la seua majoria a la fàbrica d'Esteve Boix Jacquet. Altres activitats anirien disminuint amb el pas del temps com els sastres, els tintorers, els argenters o els soguers, mentre que els sabaters i els espadenyers es mantingueren. Conservaven la seua imatge com a corporació, però amb la particularitat de no regular l'activitat econòmica que desenvolupaven. Aquesta tasca corresponia a

---

99. AHCG sig. FA-10 AB-60, acta del 22-XI-1844; sig. FA-10 AB-61, acta del 12-V-1846.

100. El 1803, la seda, per exemple, havia fet de la ciutat la segona en importància per darrere de València. Entre les altres activitats cal afegir, a més, els 27 telers, els 7 assaonadors de pell, els 100 sabaters i els 106 espadenyers entre mestres i oficials, els 40 sastres, els 12 comerciants i els cordoners, soguers, forners i moliners.

les autoritats municipals i els gremis tan sols actuaven com a tal en els aspectes referents a la seua activitat religiosa. Es convertiren així en comissions de festes que substituïen el paper que abans tenien els gremis i les innovacions, una vegada assimilades per la societat, esdevenien allò que s'havia fet sempre.

Conseqüentment, les confraries dependents dels gremis entraren en franca decadència sobretot amb la supressió d'aquests. Cal afegir també els diversos intents de reformar-les que les autoritats civil i religiosa dugueren a terme, suprimint-ne aquelles que no tingueren els estatuts elaborats o una mínima activitat des del 1854. Pel que fa a Gandia, i en contrast amb altres parròquies i poblacions, es repetia la situació de l'Expedient General de Confraries del segle anterior amb l'absència d'informació facilitada per les autoritats i es manifestava que «en este arciprestazgo las cofradías que se hallan establecidas lo están con arreglo a las disposiciones vigentes».¹⁰¹

La nova concepció del gremi ocasionava que a les juntes que realitzaven participaren els membres per a traure els comptes i nomenar nou clavari i majoral que organitzara la festa del sant i la recollida de la taxa, quantitat que abonaven per a les festivitats i que recaptava l'agutzil. Com a exemple, es pot citar la del 1850 celebrada pels gremis de sabaters, soguers i manyans, i incloure-hi a més els ferrers i els assaonadors de pell. Així, per aquesta junta es coneixen les quantitats que li devien al clavari i l'activitat dels seus membres: el sermó del dia del sant, dur les banderes a la processó de Sant Francesc de Borja i Corpus, portar les andes del sant del gremi, participar en la processó de la Mare de Déu dels Desemparats i, per descomptat, la participació en la Setmana Santa.¹⁰²

En aquesta època s'estaven assentant les bases de les confraries d'una manera semblant a la que ens han arribat. No obstant això, encara és un poc precipitat quan es parla de confraries gandianes com les que

---

101. ADV Fons Històric lligall 27/8 núm. 24, del 20-V-1854.

102. AHCG FA-26. Junta del gremi de manyans, ferrers i assaonadors, 1850; sig. AB-156. Expedient sobre juntes.

trobem al darrer quart del segle XIX, perquè ens situem a cavall entre l'aparició d'unes i la desaparició d'altres segons la concepció tradicional dels termes.

La pietat dels gandians

La relació entre el capítol de la Col·legial i la corporació municipal havia variat amb el temps.¹⁰³ Malgrat les discussions, s'havia passat d'aquella col·laboració estreta fins al segle XVII a un progressiu distanciament amb els primers indicis laïcistes del segle XVIII, que s'augmentaria amb l'anticlericalisme del segle XIX.

Les disposicions de Mendizábal l'afectaren, com no podia ser d'altra manera. L'aplicació de les lleis desamortitzadores a Gandia serviria per a gestar i consolidar una burgesia amb un gran poder inversor que adquiriria les propietats eclesiaístiques i que d'aquesta manera abandonava l'opció industrial. El 1837, s'inventariaven totes les propietats, drets i accions que posseïa l'església major de Gandia però un any després, i com a compensació pels efectes desamortitzadors, s'establia una llei que assignava una compensació econòmica a les dignitats i càrrecs del clergat. Des del 1842, els seus béns es posaren a la venda. Pel Concordat del 1851, les esglésies col·legials de patronat particular no podien suposar una càrrega econòmica per a l'Estat, que sufragaria les despeses ordinàries del seu funcionament com a parròquies. La Col·legiata va continuar funcionant d'aquesta manera, mantenint protocol i esplendor, perquè l'Estat havia confiscat els ingressos provinents de les rendes de dipòsits i el patronat havia de justificar l'excés de despeses. El procés desamortitzador es va completar el 1855 amb la llei decretada per Madoz per la qual quedava desposseïda dels seus béns arrels i d'aquells pels quals el culte es podia dur a efecte. A la desamortització cal afegir la distància de la casa ducal, l'aportació de la qual va anar disminuint a poc a poc i el patronatge ducal va arribar a ser més virtual que real. La pèrdua de

---

103. Sobre les relacions entre l'Ajuntament i la Col·legiata, consulteu HERRERO ALONSO, A. (2002: 39, 415-427), sobre la desamortització de la Col·legiata, consulteu ALONSO, J. i PONS, A. (1990).

privilegis obligava el clergat a assumir determinats compromisos, com ara contribuir a les despeses de l'esquadra militar acantonada a Gandia i les ja comentades sobre el predicador quaresmal.

Uns mesos després de l'elecció de Juan Manuel Sánchez (1835-1842), nascut a Blancas (Terol), com a abat, es va produir la desamortització. En perdre la seua titulació de Col·legiata, com que ja no hi calia un abat, va quedar sota l'administració de rectors ecònoms, vicaris o arxiprests des del 1842 fins al 1911. El primer d'ells va ser Francisco Tébar Tudela des del 1852. El següent arxiprest va ser José Tortosa des del 1859, però va morir tres anys més tard. Jeroni Servent Rico, nascut el 1821 a Ibi, va ser nomenat del 1862 fins al 1878, i destacà sota el seu arxiprestat la supressió de la *Visitatio* el 1865 i la visita del cardenal arquebisbe Mariano Barrio el 1874.

Seguint les tradicions dels temps passats, l'Ajuntament i el capítol de la Seu mantenien una relació a mitjan camí entre la col·laboració i la discòrdia. Alertats dels robatoris que es produïen a diverses ermites i esglésies de la diòcesi, l'Ajuntament permetia guardar a la Col·legiata alguns objectes valuosos que tenia la imatge de la Puríssima a la seua ermita i altres que hi havia a l'ermita de les Ànimes, però recordant al capítol eclesiàstic que la seua custòdia no equivalia a la seua propietat.¹⁰⁴ El consistori també va ajudar a aconseguir que la reina reformara la Reial Ordre del 1853 que imposava noves condicions als ducs per a conservar l'església com a Col·legiata. Però també discutien ambdós, provocant així l'arbitratge de la casa ducal, per aconseguir la concòrdia, com per exemple el contenciós del 1860 en el qual, entre altres problemes, es va buscar solució a l'eixida de la imatge de Santa Anna en rogatives.¹⁰⁵

Des del 1835, només l'Escola Pia va subsistir més per la seua condició d'escola pública que no pel seu caràcter de congregació religiosa.

---

104. AHCG sig. FA-12 AB-66, acta del 13-VI-1862.

105. Ja en el segle XVIII, l'Ajuntament i el capítol eclesiàstic havien necessitat la mediació del duc per a l'acompanyament del predicador de Quaresma dins de la Col·legiata.

Els escolapis fomentaren la pietat, la pregària, les obres de caritat i la manifestació pública de la fe en les processons mitjançant les confraries i les associacions de fidels.

Els franciscans, però, patiren el 1835 allò que els jesuïtes havien viscut quasi setanta anys abans: l'abandó forçat del convent i les seues propietats. Tan sols va quedar un religiós per tal d'atendre l'església. La diferència amb els jesuïtes va ser que ara s'havien desamortitzat les cases i propietats de les congregacions religioses i els franciscans es veieren obligats a deixar el seu mode de vida per un altre que, en alguns casos, els dugué a tornar a les seues cases. Així, en aquell fatídic any, una comissió amb representació dels poders civil i religiós de la ciutat va fer un inventari dels efectes que hi havia, fet que ens proporciona una valuosa informació sobre els objectes litúrgics, les devocions i l'art que hi havia al seu interior. En parlarem més avant.

El convent va patir per conservar la seua existència. Després d'alguns intents per destinar-lo per a l'ús de la Milícia Nacional o per construir quadres per a allotjar les tropes i alliberar d'aquesta tasca els veïns, l'any 1842 l'Ajuntament n'aconseguia la cessió. Dos anys més tard, comprava els horts i ja tot el recinte era de propietat municipal. A poc a poc, es necessitaren algunes millores de la xarxa urbana i es transformaren els voltants de l'antic convent i els seus horts, que es va convertir en la presó, en els jutjats de la ciutat i en la popular plaça del Segó. L'església estava en perill. La corporació va suscitar la possibilitat de tombar-la per tal d'allargar la Vilanova de Sant Roc, plantejament ajudat per l'enfonsament de la volta del temple que amenaçava amb més destrosses. Les obres de reparació es realitzaren des del 1846, però no va ser fins al 1869 en què, quan era l'encarregat del temple, Pasqual Català n'evità el perill d'enderroc. L'església va continuar amb la seua activitat, però des d'ara minvada per l'escàs personal a càrrec seu. No obstant això, les advocacions i el patrimoni que hi havia milloraren i augmentaren en part per la devoció i les donacions dels gandians. Com a exemple, el 1872 el comerciant Manuel Tayadella i l'argenter Salvador Oller donaven per valor de 4.700 rals una sèrie d'objectes per al culte: una creu, sis canelobres, tres sacres i una aranya daurada per a allotjar vint llums de

peces de vidre. Els objectes estaven destinats a l'ús exclusiu de l'església i en especial a la capella del *Beatet* i tenia dues condicions. La primera establia que s'utilitzaren en funcions extraordinàries que se celebraren en l'altar major i en el monument del Dijous i Divendres Sants. La segona, i entrant en els perills anticlericals, fixava les condicions en què es vendrien en pública subhasta els objectes en cas de tancar l'església.¹⁰⁶

La segona part del segle és pròdiga en manifestacions populars de la fe dels gandians i en el moviment associacionista de caràcter religiós. En una època en què la predicació era excessivament retòrica, amb poca doctrina i el poble era majoritàriament analfabet i tradicional, la seua fe es basava, entre altres accions, en el compliment pasqual, és a dir, la confessió i la comunió. Hi eren presents els costums religiosos tradicionals i les devocions antigues, com les dels Sants de la Pedra, a les que se n'afegien les noves, com la Puríssima i Sant Josep.¹⁰⁷ Per la seua part, els fidels redactaren els estatuts de les associacions religioses que creaven de nou o reorganitzaven legalment, fonamentalment al voltant del darrer quart del segle.¹⁰⁸

El poble continuava realitzant festes d'acció de gràcies tant de caràcter polític com religiós. Al primer cas pertany la grandiosa funció de jurament constitucional del 1836 amb una missa solemne, una exhortació de l'abat i un tedèum amb volteig de campanes amb motiu del

---

106. AHCG sig. DA-915, protocol del 17-VI-1872.

107. Al mes de juliol i al llarg del segle XIX, hi ha notícies del nomenament de dos llauradors com a majorsals per a celebrar la festa dels sants Abdó i Senén com a protectors de les collites.

108. A l'Arxiu de l'Arquebisbat de València figuren els següents textos impresos: *Asociación en honor de la Santísima Virgen María, en la ciudad de Gandia, bajo el título de las Hijas de María de los Desamparados*, amb una edició del 1864 i una altra del 1865; expedient per a l'aprovació dels estatuts de la confraria de la *Felicitación Sabatina* de la Col·legial, del 1864; ídem de la confraria de les Filles de la Santíssima Mare de Déu dels Desemparats, del 1864; expedient per a l'agregació de la confraria de *Hijas de María de los Desamparados* de Benipexcar a la de Gandia; i els estatuts de l'Associació del Sant Sepulcre dels quals es parlarà posteriorment. Agraïsc a José Jaime Brosel aquesta informació.

trionf a Gandia de la Junta de València o els festejos de la boda entre la infanta Lluïsa Fernanda i el duc de Montpensier el 1846, per citar-ne algun exemple.¹⁰⁹ Del segon cas es poden citar les celebrades amb ocasió d'algun acte important com la declaració del dogma de la Immaculada Concepció o de les epidèmies del 1854, 1865 i 1885. Especialment celebrada va ser la desaparició del còlera del 1865 amb una processó del Santíssim Sagrament, on desfilà la imatge de la Mare de Déu del Grau amb una barqueta, i la participació dels manyans i els forners, que realitzaren carros seguint tots el costum d'altres vegades.¹¹⁰

La devoció a Santa Anna continuava ferma entre els gandians. El 1835, la santa rebia les gràcies per alliberar la població del còlera. El 1838 i el 1842 era la sequera la que propiciava de nou la protecció divina. El costum era així: uns llauradors sol·licitaven una processó rogativa per a aconseguir aigua per al reg. La imatge baixava des de l'ermita fins a la Col·legial, on se situava a l'altar tradicional, el dedicat a Sant Josep, i es traslladava aquesta imatge a l'ermita pel temps en què la santa restara a l'església major de la ciutat. Aquells dies l'oli necessari per a il·luminar-la anava a càrrec dels majorals.¹¹¹ Una altra festivitat tradicional que la ciutat celebrava era el Corpus.¹¹²

L'Ajuntament buscava el màxim lluïment per a la festa del patró de la ciutat. Començava amb la contractació d'un orador prestigiós amb preferència pels residents fora de la ciutat. Quan aquesta primera opció resultava fallida, sempre quedaven els religiosos de la Col·legial o dels voltants de Gandia per tal de lloar les glòries del sant. No obstant això, l'orador també podia ser nascut a la ciutat, però amb renom i prestigi,

---

109. AHCG sig. FA-10 AB-58, acta del 14-VIII-1836; sig. FA-10 AB-61, acta del 3-X-1846.

110. AHCG sig. FA-13 AB-67, acta del 29-X-1865.

111. AHCG sig. FA-194 AB-281, actes del 2-I-1835 i del 2-XI-1838; sig. FA-10 AB-60, acta del 17-VI-1842; sig. FA-12 AB-66, acta de l'1-VII-1862; sig. FA-13 AB-70, acta del 6-VIII-1877.

112. AHCG FA-10 AB-61, acta del 16-V-1845. Aquest any, deu «personas decentes de esta ciudad» portaren el pal·li en la processó principal i en la celebrada pel Raval.

com el futur cardenal Benet Sanz i Forés¹¹³ o l'escolapi Josep Gomar Miralles.¹¹⁴

Predicadors de Sant Borja. 1834-1874	Any
Pere Todolí, canonge de la Col·legial	1834
Joan Manuel Sánchez, abat de la Col·legial	1835
Joaquim Sabater, escolapi	1836
Josep M ^a Lacal, rector del col·legi de Sant Tomàs de València	1837
Vicent Roman, prevere de Benipexcar, per renúncia de Vicent Salas, beneficiat de la catedral de València	1838
Tomàs Sánchez, escolapi	1839
Josep Gasull, prevere de València	1840
Ceferino Lagraba, canonge de la catedral de Múrcia	1841
Ramon Garcia, prevere	1842
Bernat Rodrigo, prior de Montesa i rector de Vallada	1843
Vicent Tudela, prevere	1844
Ambrosi Llorca, resident a la Casa de Xiquets de València	1845
Miquel Ximeno, exclaustrat caputxí	1846
Tomàs Peset Vidal, capellà d'ànimes de Xelva	1847
Antoni Delon, vicari de Llombai	1848
Sabas Trapyella, prevere	1849

---

113. El 1828 va nèixer a Gandia, on era molt apreciat. Les visites que realitzava a la nostra ciutat constituïen tot un esdeveniment. Prompte va destacar en la carrera eclesiàstica com a orador i va aconseguir ser predicador de la Reial Capella. El 1868 va ser nomenat bisbe d'Oviedo, on va reconstruir la basílica de Covadonga. El 1881 era arquebisbe de Valladolid i el 1890, cardenal de Sevilla. Va morir el 1895.

114. Nascut a Gandia el 1831, va entrar al seminari dels escolapis. El 1863 va ser traslladat del col·legi d'Albarrasí al de Gandia, del que va ser rector del 1869 al 1872, any en què va ser nomenat provincial de l'orde. Orador de prestigi a l'època, va arribar a ser examinador sinodal. Va morir el 1897.

Pasqual Guerrero, exclaustrat de Sant Roc	1850
Josep Gomis, exclaustrat	1851
Manuel Pardo, exclaustrat franciscà	1852
Benet Sanz Forés, beneficiat de Sant Nicolau de València	1853
Benet Sanz Forés, beneficiat de Sant Nicolau de València	1854
Vicent Español, ecònom de Xirivella	1855
Miquel Ruiz vicari de la Col·legial, per renúncia de José Luis Montagud, canonge de la catedral de València	1856
Sabas Galiana, ecònom de Santa Catalina d'Alzira	1857
Fèlix Silvestre Rongier, prevere de la catedral de València	1858
Andreu Noguera Polo	1859
Francesc Martínez, vicari de la Col·legial	1860
Josep Meló, rector de Sant Carles d'Ontinyent	1861
Eduard Legida, rector de La Llosa, per renúncia de Godofredo Ros	1862
Vicent Pastor López, prevere de València	1863
Jeroni Servent, ecònom de la Col·legial	1864
Onofre Sastre, rector d'Alcàsser	1865
Josep Gomar, escolapi	1866
Joan Vinader jesuïta, per renúncia de Ricard Arteaga	1867
Carlos García, escolapi	1868
Josep Gomar, escolapi	1869
Josep Gomar, escolapi	1870
Benet Sanz Forés, bisbe d'Oviedo	1871
Vicent Rocafull, vicari de Sant Esteban de València	1872
Joan Morell Pallarés, canonge	1873
Josep Boigues, prevere	1874
Joaquim Beltran	1875
FONT: La llista està elaborada a partir de les actes municipals del 1834 al 1874.	

El programa de festes del sant patró era espectacular. S'havia realitzat una nova imatge del sant que necessitava de huit portadors per a poder processonar, quatre més que l'anterior.¹¹⁵ La festa del 1857 omplia els carrers des del 9 fins al 16 d'octubre. Crida l'atenció un acte del primer dia ben conegut pels gandians, en el qual una «comparsa llamada ayuntamiento del baile de Torrente, con su numerosa ronda de farsa» recorria la ciutat partint des de l'Escola Pia. La missa solemne a Sant Borja es completava amb una processó on participaven les banderoles dels oficis, els gegants, trenta imatges, els convidats, el clergat i l'Ajuntament. Focs d'artifici, celebracions religioses en memòria del beat Hibernón i vaquetes completaven el panorama festiu.¹¹⁶

El 1863, Gandia tingué un visitant d'excepció. La presència de l'arquebisbe Mariano Barrio solemnitzava i honrava les celebracions religioses:

[...] permaneciendo los días nueve, diez y once de este mes en Gandia para satisfacer con paternal cariño cuanto le permitían las graves atenciones de su sagrado ministerio, los amorosos deseos que los gandianes le han manifestado de ver entre ellos a su venerado Padre y Pastor [...]¹¹⁷

Cal que no oblidem aquestes paraules i la visita perquè més avant en parlarem.

El 1871, Gandia es preparava per a una celebració molt especial: el segon centenari de la canonització de Sant Francesc de Borja. Tota la solemnitat i els actes recorden les relacions cordials i participatives dels temps passats en què tots els estaments i grups socials de la ciutat col·laboraven en una celebració que convidava a tots a ajuntar-se per una mateixa causa. En la preparació dels festejos, va contribuir i participar tota la població. La Col·legiata, l'Escola Pia, l'Ajuntament,

---

115. AHCG sig. FA-10 AB-61, acta del 8-X-1846.

116. AHCG sig. DE-9, *El Valenciano*, 29-IX-1857; sig. FA-12 AB-65, acta del 4-VIII-1857. Les entrades de les corregudes estaven carregades amb un ral de velló, destinat a la compra d'instruments per a la banda de música.

117. AHCG sig. FA-12 AB-66, acta del 16-X-1863.

les cases i edificis particulars i els carrers van ser engalanats del 9 al 15 d'octubre. Juntament amb la gran quantitat de forasters arribats a Gandia, dos personatges il·lustres no volien perdre's l'espectacle. El gandià Benet Sanz i Forés, aleshores bisbe d'Oviedo i futur cardenal de Sevilla, va rebre una càlida i commovedora recepció per part dels seus conciutadans. Tal vegada per haver suprimit la *Visitatio* uns anys abans, més protocol·lari i seriós va ser l'acolliment a l'arquebisbe Barrio, en contrast amb la visita realitzada per ell mateix el 1863 i la recepció a Sanz. Aquesta diferència en els comportaments es va manifestar en els obsequis que reberen els dos per part de l'Ajuntament després de la missa del dia 10, seguint el costum tradicional amb el predicador: Sanz i Forés va rebre un bàcul de plata en nom de la ciutat després del sermó dedicat al sant patró i Barrio, «una magnífica tortada sencilla y hermosamente adornada».¹¹⁸

Després del vessant religiós i eclesiàstic era el torn de la manifestació del poble al carrer. Els soldats obrien pas als gremis de sabaters, espardeyers, soguers i sastres, que duïen cadascun d'ells la seua bandera amb el sant patró del gremi corresponent. La imatge principal de Sant Francesc de Borja desfilava acompanyada a més per l'Ecce Homo, Nostra Senyora dels Dolors, el beat Andrés Hibernón, Santa Anna, Sant Josep, la Mare de Déu de Gràcia i la Mare de Déu Blanqueta, i així fins a arribar a un total de vint-i-quatre imatges que discorregueren pels principals carrers de la ciutat realitzant parades davant dels llocs emblemàtics i relacionats amb el sant patró: la capella de Sant Miquel del Palau Ducal, l'església de l'Escola Pia i el convent de Santa Clara. La festa d'aquell any va resultar fastuosa.¹¹⁹

---

118. AHCG sig. FA-13 AB-68, actes del 19-VI i del 31-VII-1868, acta del 2-X-1871; SANZ Y FORÉS (1984). El bàcul, realitzat per l'argenter Restituto Raquette era en realitat l'obsequi de Gandia pel seu nomenament el 1868 com a bisbe d'Oviedo, encara que una sèrie de retards en la seua elaboració propiciaren aquesta «coincidència» curiosa amb l'arquebisbe Barrio. La cita, en la pàgina 57.

119. SANZ Y FORÉS, P. (1984). Aquesta crònica narra amb tota mena de detalls els preparatius i el desenvolupament dels actes commemoratius.

Les celebracions de la Passió de Jesús fins al 1875

Les mesures polítiques anticlericals resultaren en alguns casos menys perjudicials del que es podria pensar. Les raons econòmiques anaven acompanyades per unes altres de caràcter polític. Les autoritats temien els efectes que sobre la població pogueren ocasionar algunes decisions i els efectes d'uns canvis bruscos referents a assumptes festius i optà per reduccions econòmiques. El poder civil i el religiós anaven separant-se progressivament.

El 1836, l'Ajuntament va incloure dins dels pressupostos municipals diverses partides destinades a festivitats seguint les ordres de la Diputació Provincial. El Corpus n'era una, però es pretenia una rebaixa de 500 rals de velló respecte a quan es pagava del fons de Propis. La corporació considerava que havia d'estar costejada dels fons comuns per la solemnitat i els sentiments que la festivitat provocava entre els ciutadans. Si no s'hi incloïen, potser es provocara un escàndol entre els veïns. La festivitat de Sant Francesc de Borja també es rebaixaria de 1.500 a 700 rals de velló amb les mateixes intencions i preocupacions que provocava el Corpus.¹²⁰ Hi havia interès perquè el salari del predicador de Quaresma figurara dins dels pressupostos municipals. Les raons econòmiques ja analitzades anaven acompanyades d'unes altres de caràcter polític. Ja el 1836 s'afirmava que el poble estava acostumat al fet que la despesa anara a parts iguals entre el municipi i el capítol eclesial, és a dir, entre el poder civil i el religiós. També s'adduïa que, en recaure l'elecció en la corporació municipal, l'orador seria de més prestigi i no un dels assistents dels sacerdots quan aquests no podien complir amb la seua tasca evangèlica. Al cap i a la fi, el que importava era la unió entre l'Altar i el Tron, perquè:

[el pueblo] quiere el Evangelio como codigo moral y la libertad como codigo civil. Tan sagrada ha de ser para los hombres la Tribuna como el Púlpito. Tan sagrada la ley como el Altar. Solo el enlace de estas dos fuentes de toda verdad

---

120. AHCG sig. FA-194 AB-281, memorial del 20-VI-1836.

conservará su predominio y sus costumbres y establecerá una alianza sólida entre la libertad y el Evangelio [...].¹²¹

El canonge de la Col·legial Garcia Domenech es manifestava el 1850 en termes semblants perquè considerava que la moral era la base en què descansaven les societats i la religió era el vincle entre els homes. Afirmava que, en aquells anys tan importants, no es podia privar a la ciutat de la paraula de Déu i que el salari del predicador quaresmal ja havia estat abonat per l'estament eclesiàstic. Amb tots aquests esforços i intencions s'aconseguia que el salari del predicador figurara en els pressupostos municipals per una quantitat de 1.000 rals consignats com a almoïna.¹²² No obstant això, la seua consignació definitiva i ja amb una certa continuïtat encara tardaria un temps a fer-se realitat. Alguns anys l'Ajuntament no podia afrontar la despesa del predicador i aquest fet obligava que el síndic municipal i l'ecònom de la Col·legial demanaren a la població una almoïna per a poder pagar-li la prèdica. Aquesta situació es produïa a la dècada dels anys cinquanta coincidint amb uns anys inestables políticament parlant, incloent-se ja amb més assiduïtat als pressupostos de la dècada següent.¹²³

La Diputació també pretenia suprimir la dotació destinada a les palmes del Diumenge de Rams. Com a solució es proposaven dues alternatives: la primera, que cadascun dels participants pagara la seua palma, mentre que la segona consistia a assistir a la processó sense palma i fer el ridícul davant d'uns ciutadans acostumats al fet que la corporació distribuïra les palmes, inclús per als escolans. També es volia rebaixar la dotació per al Monument del Dijous Sant i per al Ciri Pasqual, tot passant de 624 a 300 rals de velló, quantitat que l'Ajuntament concebia

---

121. AHCG sig. FA-194 AB-281, memorial del 20-VI-1836.

122. AHCG sig. AB-655. Hisenda Municipal. Expedients administratius 1814-1903, del 3-IX-1850.

123. AHCG sig. FA-11 AB-63, actes del 26-VIII-1852 i del 10-I-1854; sig. FA-12 AB-64, acta del 16-I-1855.

com a insuficient per a una ciutat com Gandia i més pròpia d'un poble de 20 o 400 habitants.¹²⁴

La realitat final a l'hora de retallar les despeses va ser diferent. Entre el 1836 i el 1860, les festes del Corpus, la de Sant Francesc de Borja i la Setmana Santa estaven consignades dins de la mateixa partida pressupostària per valor de 3.600 rals, en la qual el dispendi d'aquesta darrera oscil·lava entre el 790 i els 1.200 rals. Els anys posteriors s'incrementaren les quantitats de les tres festivitats fins arribar als 7.168 rals de l'any 1862 i mantindre's al voltant d'aquesta suma els anys següents. A l'augment propi de cadascuna calia afegir els 1.000 rals que s'abonaven ara ja amb assiduitat al predicador quaresmal.¹²⁵ A tall de resum, una aproximació més detallada a les despeses a càrrec de l'Ajuntament al llarg d'aquests anys i que s'abonava als veïns per a aconseguir el màxim lluïment de la Setmana Santa gandiana seria el següent:

Despeses realitzades per l'Ajuntament en la Setmana Santa des del 1860 fins al 1869.	Quantitat (en escuts)
Antoni Bixquert per 17 palmes per al Diumenge de Rams	7650
Per tela i apedaçar 4 vestes	17000
Baltasar Domingo per cantar al pas de la Soledat	11000
Estanislao Martínez i unes altres per dur les banderoles i la creu el Divendres Sant	1800
Josep Mayor i altres per dur la Soledat	3200
Per predicar la Quaresma	150000
Felipe Macià Lloret per tocar la banda de música en els combregars	20000
Joaquim Fourrat per la cera en Setmana Santa	86200
Tomas Urgeles pel valor de la cinta per a l'escut de la ciutat que porta el síndic el Dijous Sant	700
Estanislao Martínez i altres per dur les banderoles i la creu el Divendres Sant	1800

124. AHCG sig. FA-194 AB-281, memorial del 20-VI-1836.

125. AHCG sig. AB-570 i AB-571. Hisenda municipal, pressupostos.

Font: AHCG sig AB-726. Llibre diari d'intervenció, 1860-1869. Les quantitats estan expressades en escuts per tractar-se de la principal moneda que hi figura i per a aconseguir una uniformitat, ja que en aquest període les diverses activitats realitzades pels mateixos protagonistes apareixen reflectides en rals, escuts i pessetes indistintament i discontinua.

A la meitat del segle, Gandia tenia una banda de música, element festiu molt arrelat a les nostres terres. La seua consolidació seria posterior. En aquests moments malvivia amb instruments dolents, previsions injustes dels músics i escassa dotació econòmica. L'Ajuntament era conscient de la necessitat de tindre'n una pels beneficis que aquesta aportava a la societat, ja que era útil a la població més jove i a molts els servia per a fer carrera. Malgrat les bones intencions, la dissolució va ocasionar la venda dels instruments.¹²⁶ Anys més tard, la trobarem amb més assiduitat.

Acaba una tradició de 300 anys

Quan Francesc de Borja va establir les bases de la *Visitatio* en realitat estava deixant als seus súbdits i veïns una herència més espiritual que física, com podia ser-ne la constituïda per les obres de millora de la ciutat. La celebració es va convertir en el centre de la commemoració de la Passió i Mort de Jesús fins arribar al segle XIX, concretament a l'any 1865. Aquesta data marcava el final d'una concepció tradicional de la festa i l'obligava a reinventar-se després d'uns 300 anys de costum ininterrompuda i fortament arrelada.¹²⁷

Basilio Sebastián Castellanos de Losada buscava els seus avantpassats a terres valencianes perquè pensava que un d'ells era el mateix arquebisbe sant Tomàs de Villanueva. Per les seues publicacions literàries i històriques sembla que va arribar a conèixer diversos costums i festes

---

126. AHCG sig. FA-12 AB-65, actes del 10-XI-1857 i del 12-XI-1858.

127. LA PARRA, S.; VIVES, J. M. i QUIRANTE, L. (1998: 10-27). Aquesta publicació explica l'origen i desaparició de la *Visitatio*. Aquest punt està basat en la informació d'aquestes pàgines. Tan sols s'afegeixen les notes corresponents que l'amplien i complementen.

de les nostres terres. En aquest context, va publicar un article, el 1847, on detallava les tradicions més importants de la Setmana Santa de València i poblacions com Xàtiva, Llíria i Russafa. Malgrat la importància de la *Visitatio* no hi ha cap referència ni a aquesta obra ni a les celebracions de la ciutat de Gandia (CASTELLANOS DE LOSADA, 1847: 61-66). Es desconeix el motiu d'aquest oblit o absència d'informació, però certament, abans d'aquell 1865, la casa ducal manifestava una deixadesa vers el convent de Santa Clara i el conjunt de la ciutat. El mateix Castellanos, anomenat cronista i antiquari de la casa d'Osuna des del 1850, visitava Gandia a fi de recollir dades de la història que pretenia redactar sobre la casa ducal. D'aquesta manera s'assabentava que l'administrador del duc, que presidia totes les festivitats solemnes, però especialment les de Setmana Santa, duia la clau del sagrari del Monument que per aquell any estava per a reparar o inclús fer-se de nou. Fins a l'administració de Marcial Antonio López, als voltants dels anys trenta i quaranta del segle, era costum que les monges foren convidades a un esmorzar i que els quatre dies des del Dijous fins al Diumenge de Pasqua la cera del Monument la costejara la casa ducal per valor de 540 rals. Però en l'any de la visita de Castellanos, les religioses suplicaven que tornara el duc a contribuir a les despeses, aduint que «como desde que V.E. no costea la cera se halle pobre de luces el Monumento, y se murmure de mala manera de la Casa y de la piadosa liberalidad de V.E.». El cronista informava al duc que si hi accedia, tal volta «contribuiría a aumentar el aprecio a su ilustre persona en aquel pueblo» (ARCINIEGA, 2001: 41 i 160). Potser aquesta deixadesa dels ducs explicara en part l'esmentat oblit.

La ciutat vivia aquests anys més pròxima a les ideologies conservadores i tradicionals que a les liberals i anticlericals, tot adobat amb l'existència de bones relacions entre el poder civil i el religiós. De fet, el mateix arquebisbe Barrio l'havia definida com a «arca de Noé en este diluvio de motines, sublevaciones y maldades», en comparació amb la situació social i política inestable d'altres poblacions. La corporació continuava contractant el predicador i sufragava les despeses de la Setmana Santa consignades als pressupostos municipals, com s'ha analitzat

anteriorment. També col·laborava en les processons rogatives i en les festes tradicionals de la ciutat. Amb una situació sociopolítica favorable per a l'estament eclesiàstic i les manifestacions de fe, cal analitzar la figura de l'arquebisbe Barrio per tal de comprendre les motivacions per suprimir la representació. Cal que recordem que la *Visitatio* havia nascut en un moment en què les representacions d'aquest tipus s'havien prohibit, però l'Església l'autoritza. I la *Visitatio* desapareixia per prohibició de la mateixa Església.

Monsenyor Barrio Fernández era un ferm defensor del papat i de la seua supremacia, enfront dels atacs rebuts des de les esferes polítiques que arribaven fins i tot a posar en perill el poder temporal del papa. També s'hi afegien els termes del Concordat del 1851, pel qual bisbes com Barrio es posicionaven de part de Pius IX enfront del regalisme. Per tant, es limitava a aplicar la disciplina eclesiàstica sobre representacions teatrals a l'interior de les esglésies. Les circumstàncies de la vida l'afavoriren malgrat els intents dels gandians encapçalats pel aquest Ajuntament per conservar la seua tradició.

El març del 1863, des de la corporació es recordava que el darrer any l'arquebisbe:

[...] había ya indicado que la costumbre seguida en el convento de las monjas de Sta. Clara de esta ciudad de tener expuesto al Señor Sacramentado desde el Jueves Santo hasta la mañana de Pascua de Resurrección no podía permitir que siguiese en adelante como no se acreditase que para ello hubiere sido concedida autorización por medio de bula espedida por el Papa y que para permitirla este año y los sucesivos esperaba le fuese exhibido dicho documento [...]¹²⁸

Els membres del capítol municipal coneixien l'existència d'algunes dades sobre la *Visitatio* que estaven dipositades en els arxius del duc d'Osuna, però no apareixia en cap lloc el document més important: la butlla d'Alexandre VI que l'autoritzava. Com que la celebració de la Setmana Santa estava molt pròxima, acordaren sol·licitar a l'arquebisbe permís per a poder representar l'obra aquest any i es van comprometre

---

128. AHCG sig. FA-12 AB-66, acta del 13-III-1863.

a buscar-la.¹²⁹ Però la butla ni apareixia ni tampoc ho faria. Sembla ser que una monja la va cremar per a cuinar.

Tal vegada, els membres de l'Ajuntament eren conscients que la seua tradició religiosa estava en greu perill de mort. Com que el document no apareixia, tan sols els restava persuadir monsenyor Barrio per a poder seguir amb una tradició religiosa de segles. Així és com es poden interpretar els moviments que es realitzen des d'aquest moment. A l'octubre del 1863, l'arquebisbe va arribar a Gandia en una visita pastoral i va acudir a les festes dedicades al Sant Duc i autor de l'obra. Una comissió formada per l'alcalde Jeroni López, el síndic Eliodor Roselló, el secretari Xavier Gomis i el regidor Francesc Boscà va acudir al límit del terme de Gandia amb els de Xeresa i Xeraco per a rebre'l.¹³⁰ Uns dies després de la marxa de Barrio, els capitulars de l'Ajuntament acordaven remetre-li una carta d'agraïment per la seua assistència i solemnitzar així la festivitat de Sant Francesc, per celebrar de pontifical la missa i presidir la processó i satisfer així:

[...] con paternal cariño cuanto le permitían las graves atenciones de su sagrado ministerio, los amorosos deseos que los gandianes le han manifestado de ver entre ellos a su venerado Padre y Pastor. El Ayuntamiento se felicita y felicita al religioso pueblo a quien representa por la honrosísima visita de su amado prelado; se felicita y felicita a Gandia por las continuas muestras de singular cariño que a todo este pueblo, sin distincion de clases, ha dado S[u] E[xcia.] Y[lma.] que grabadas en el corazón de los gandianes elevan hasta el entusiasmo del amor a la Sagrada persona de su Arzobispo, el religioso respeto y veneración que siempre han profesado a sus prelados. Se felicita y felicita a Gandia por las palabras afectuosas con que SEY se ha dignado espresar una y otra vez, que conocía y apreciaba la sinceridad y verdad del amor y reverencia que le ha procurado demostrar este pueblo. Se felicita en fin y felicita a Gandia por la promesa que le ha hecho su venerado Pastor de repetir su visita dentro de poco y consagrar algunos días con más descanso, a enterarse de las necesidades espirituales de este pueblo y atender a su consuelo. El Ayuntamiento vivamente impresionado aun por tan feliz suceso, y por la seguridad de que

---

129. AHCG sig. FA-12 AB-66, acta del 13-III-1863.

130. AHCG sig. FA-12 AB-66, acta del 2-X-1863.

ha de ser fecundo para el bien espiritual y moral y aun material de Gandia quiere manifestar su gratitud a SEY y acuerda unánime que se estienda acta para memoria perpetua, y que se dirija copia autentica a SEY explicando su agradecimiento y sus esperanzas pero pobre de palabras, cuanto atienda en sentimientos, no sabiendo espresarlos como quisiera, ruega a SEY que interpretándolas se digne admitir esta sola frase que brota del corazón. Gandia ama y venera a Su Excia. Ylma.¹³¹

Amb aquest escrit apel·laven més a la magnificència de l'arquebisbe que als documents que podien salvar la sort de la *Visitatio*. Les reverències i adulacions amb les quals els representants de la ciutat complimentaren Barrio el 1863 contrasten amb la freda acollida i la tortada de regal del 1871 amb motiu del segon centenari de Sant Francesc, com ja s'ha vist. Per les conseqüències i la sort posterior del drama religiós, l'escrit no va causar l'efecte desitjat en el prelat.

Però, tornant als anys que ens ocupen, cal afegir que, dels acords de l'Ajuntament al llarg de tot el segle, és en aquests anys quan la *Visitatio* i els actes al temple, com la processó del Dijous Sant de trasllat fins al Monument, apareixen a les actes municipals coincidint, o no, en el moment en què està amenaçada. Així, l'any 1865, dos després de la visita de Barrio, l'Ajuntament va acordar que Frederic i Joaquim Abargues, Josep Damià Capsir, Josep Polo, Joan Castillo i Pasqual Sanz participaren «para llevar las hachas en la procesion que se hace en la Iglesia Colegial, para colocar al Señor Sacramentado en el monumento».¹³² Inclús acceptava la sol·licitud de les germanes carmelites, que havien arribat a la ciutat a fi d'encarregar-se de l'hospital, per la qual cosa volien ocupar els bancs principals del presbiteri per a «asistir a los dibinos oficios que se celebraran en la Insigne Iglesia Colegial de esta Ciudad el Jueves y Viernes de esta Santa Semana». El que sí recordava la corporació era la temporalitat de la cessió «entendiendo dicha concesion tan solo para las funciones que se celebren en los dias Juebes y Viernes de la presente

---

131. AHCG sig. FA-12 AB-66, acta del 16-X-1863. D'aquesta visita, se n'han comentat alguns aspectes en pàgines anteriors.

132. AHCG sig. FA-13 AB-67, acta del 24-III-1865.

Semana, sin que esto sirva para formar costumbre ni derecho en lo sucesibo».¹³³ Si les celebracions del Dijous Sant a la Col·legial estaven relacionades amb la *Visitatio Sepulchri* de Sant Francesc de Borja, el 1865 la representació estava viva, i ho estaria uns quants anys més.

Efectivament, el 1866 els convidats per l'Ajuntament a assistir a la celebració del Dijous Sant i «llevar el Palio en la procesion que se verifica en la Colegial para depositar en la urna del monumento el Señor Sacramentado» eren uns altres veïns importants de la ciutat: Joaquim Abargues Marqueta, Joan Laborde Rignon, Josep Gomis Fernández de Mesa, Francesc Morant Peiró, Gabriel Sancho i Pere Guzmán Tur.¹³⁴ El mateix va succeir el 1867 i el 1871. Però la sort o la permissivitat s'acabà. El 1868 van ser designats els prohoms que durien les atxes en la processó del Dijous Sant per a dipositar el Santíssim Sagrament en el Monument: Pasqual Sanz, Pere Guzman Tur, Rafael Oller Cardona, Francesc Morant Peiró, Josep Feliu Vivanco i Ciril Romaguera Ruiz, fill de Joan Romaguera. L'Ajuntament era conscient de sobra de la pèrdua del privilegi per a representar la *Visitatio* i la seua busca havia estat infructuosa. En un darrer intent es va nomenar una comissió formada per l'alcalde, el primer i segon tinent d'alcalde i el síndic per tal de redactar «una reverente exposición y la eleven al Padre Santo a fin de que tenga a bien conceder dicho privilegio, espidiendo al efecto copia del espresado breve, y practiquen cuantas gestiones sean conducentes para el obtento del espresado privilegio».¹³⁵ Però no hi va haver sort.

La *Visitatio* ja no es representaria mai més de la mateixa manera, intensitat i devoció com s'havia fet fins a aquell moment. Així i tot, tres-cents anys no s'esborren fàcilment i el drama litúrgic va romandre d'alguna manera en les celebracions de la Setmana Santa gandiana. La premsa del 1888 i del 1891 ens en descriu els actes dins de l'església major de Gandia, amb unes celebracions que expressaven la pietat dels gandians manifestada fonamentalment en els oficis i els monu-

---

133. AHCG sig. FA-13 AB-67, acta de l'11-IV-1865.

134. AHCG sig. FA-13 AB-67, acta del 22-III-1866.

135. AHCG sig. FA-13 AB-68, actes del 3 i 24-IV-1868.

ments. Dins la Col·legial, el ritme de celebracions era intens amb la participació de les diverses associacions religioses de la ciutat. Abans del Diumenge de Rams hi havia una vigília a les 10 de la nit d'adoració a Jesús Sagramentat i a les 7 del matí de l'endemà hi havia missa i combregar general organitzat per l'Associació de Maria Immaculada de xiques fadrines. Posteriorment, es procedia a la benedicció i processó de les palmes, el sermó, la missa i la lectura del *passio*. La vesprada estava consagrada a la pregària de les vespres i a l'adoració de la Creu.

Dilluns Sant, pel matí i per la nit, hi havia retir mensual de les Filles de Maria amb un Via Crucis. El Dimecres Sant a la vesprada començaven les Lamentacions i el cant del *Miserere* del mestre Eslava. El Dijous Sant era majestuós, amb la missa solemne de *Cena Doriane* a les nou del matí i el combregar «pudiendo asistir en ella todas las Asociaciones Católicas de distinto sexo, después de las Autoridades é Iltre. Ayuntamiento». Després de l'eucaristia, es traslladava en processó el Santíssim fins al Monument. A les tres de la vesprada es cantaven les lamentacions dels mestres Calbo Puig, Severino Domingo i Andrevi. Tenia lloc també el sermó del Mandat, amb el lavatori, els oficis de Tenebres i el sermó de la Passió. Al dia següent de bon matí se celebraven els oficis. Els sacerdots vestien ornaments negres i al centre de l'altar es col·locava el Lignum Crucis cobert per una tela rica però sense llums. El cant del *Passio* donava pas a les pregàries que l'Església dedica per tota la cristiandat a la conversió dels no cristians. Després, es procedia a «la imponente cerimonia» de l'adoració de la Vera Creu mentre el cor entonava els *Improperis*, i, ja amb el temple amb llum, a la processó per a baixar del Monument el Santíssim, i tot amb la presència dels membres de la corporació municipal. El Dissabte Sant pel matí es procedia a beneir l'encens, es llegien les lectures sagrades i es beneïa l'aigua de la pila baptismal i el Ciri Pasqual era dut pel síndic de l'Ajuntament en processó a l'altar major. Amb els acords del *Gloria in excelsis*, les teles de dol que cobrien els altars es llevaven i les campanes anunciaven la resurrecció de Jesús (RG, 11-IV-1888 i 28-III-1891). Al carrer, l'esclat d'alegria es manifestava amb la processó de l'Encontre, de manera que es pot considerar aquesta com una representació més popular i general

de l'antífona *Quem quaeritis in Sepulchro*, és a dir, l'antecedent de la nostra *Visitatio* (BROSEL GAVILÀ, 2001: 214).

Un altre exemple el trobem el 1902 dins de *Razón y Fe*, publicació mensual de la Companyia de Jesús. En ella, Mariano Baixauli recordava com s'havien aconseguit trobar les partitures de l'obra i les publicava. També descrivia amb detall tots els actes del Divendres Sant i del Diumenge de Resurrecció i analitzava la *Visitatio* des del punt de vista musical. Es lamentava de la seua prohibició i exposava com intentar recuperar-la afirmant que, tot i la desaparició de la butla papal, «¿no podría alegarse la práctica de más de tres siglos, con el consentimiento de tantos Prelados como en ese intervalo de tiempo rigieron la diócesis valentina?». Així mateix, i si s'haguera aconseguit la butla, es qüestionava:

¿cómo había de suponer este purpurado insigne [Barrio], tan celoso por el esplendor del culto divino y tan amante de las tradiciones y cosas de Valencia, que San Francisco de Borja, ni los reverendos capitulares en 1550 existentes, cometieran el incalificable abuso de instituir tan desusada ceremonia sin la competente autorización del Sumo Pontífice?

A més, llançava una crida:

[...] que el reverendo Clero, las Comunidades, personas distinguidas y pueblo todo de la religiosa Gandía, reivindicando las tradiciones de su Insigne Colegial y de su famoso Real Convento de Santa Clara, y la buena memoria de su Patrono San Francisco de Borja, y de los demás ilustres duques, verdaderos padres de su pueblo, pusieran todo su conato en restablecer el uso de tan notable privilegio, lo cual tanta gloria daría a Jesús Sacramentado, y de tanta edificación sería para los hijos de dicha ciudad presentes y venideros. La generosa piedad de los gandienses proporcionaría los recursos necesarios, ya que por la viveza de las manos vivas han desaparecido las notables rentas con que el Santo Duque y sus sucesores proveyeron para dichas funciones.

Per últim, relatava un fet interessant:

Por vía de apéndice, añadiremos que en las Descalzas Reales de Madrid se celebra el Viernes Santo una procesión semejante a la que se celebraba en

Gandía, en uso, sin duda, del mismo privilegio (puesto que las fundadoras del convento de Madrid salieron del de Gandía); pero los responsorios que se cantan no son los mismos, ni en Gandía se cantaba canto figurado en dicha procesión. Con todo, el canto llano de Gandía guarda cierta semejanza con el de los versos que cantan los infantes en las Descalzas Reales.¹³⁶

Per dins de les dependències de las Descalzas Reales, se celebrava la processó amb una imatge de Crist jacent obra de Gaspar Becerra on hi havia en el costat una custòdia en la qual es dipositava una de les tres Formes consagrades el Dijous. Diumenge de matí, i ja amb el Santíssim fora de la imatge, començava la processó que recorria el claustre cap a l'església on s'escenificava la visita al sepulcre buit.¹³⁷ Elías Tormo s'hi feia ressò de la mateixa celebració el 1927 en una conferència sobre les esglésies de Madrid publicada en *La lectura dominical*.¹³⁸ Per tant, tret de l'escenari, el desenvolupament de la celebració a Madrid guarda moltes similituds amb la gandiana.

Dels passos a les confraries

En menys d'un segle, les activitats gremials havien perdut el seu poder social i econòmic. Les ordenances dels gremis gandians, encara que tardanes en el temps en comparació amb uns altres llocs, havien estat aprovades a partir del 1773 i el 1776 i regulaven els aspectes del seu funcionament intern com la producció, l'admissió de nous aprenents, els privilegis, i aspectes econòmics i religiosos. Una visió àmplia sobre aquestes associacions ens indica que eren corporacions tancades i es-tàtiques amb una posició defensiva. Proporcionaven a la societat una estabilitat i un ordre afavoridors dels bons costums que salvaguardaven

---

136. *Razón y Fe*, núm. IV, setembre-desembre 1902, pàgs. 154-170 i 274-283.

137. SÁNCHEZ HERNÁNDEZ, L. (1997): *Patronato Regio y Órdenes Religiosas Femeninas en el Madrid de los Austrias: Descalzas Reales, Encarnación y Santa Isabel*, Fundación Universitaria Española, Madrid. Agraïsc la informació a sor Almudena i a Ana García Sanz, mare abadessa i conservadora del Monestir de las Descalzas Reales, respectivament.

138. *La lectura dominical*, 14-V-1927.

la moral en temps difícils. Els efectes de la industrialització, com també les mesures legals, resultaren demolidors per a la seua supervivència. En la nova organització i concepció del treball no hi havia lloc per a unes associacions tan tancades i tan poc productives. La implantació de la llei de llibertat d'indústria i treball els permetia continuar amb vida, però com a associació de petits empresaris. La llei els va ocasionar l'estocada definitiva i a la seua progressiva decadència econòmica s'afegiria la posterior pèrdua dels privilegis, fet que va arrossegar la seua funció assistencial d'ajuda mútua entre els seus membres i les confraries que d'ells depenien. En alguns casos, quedaren tan sols els càrrecs com a legat d'una altra època i amb l'única tasca d'organitzar les festes del sant del gremi, les processons de Setmana Santa i del Corpus i les col·lectes que les sufragaven. Havien passat de desenvolupar un paper econòmic a protagonitzar-ne un de més folklòric, festiu i reduït a l'àmbit religiós.

308/3 - 63

La Cènica: Pensament, habilitat, salut, etc.
 tramuntant, bonic, etc.

El Mestret: Sabredor

Sarriena: Oficià

Elle-homo: Facultats, etc.

S. C. de S. Estudiant, Col·legi

Oristo de la Cènica: Comitat

Soledad: Agent

A la Musica: p. 1850, 192, 1952, etc.

Relació entre els passos i els diversos grups socials i laborals de la ciutat el 1851. FONT: AHCG sig. AB-308. Documentació fragmentària i esborranys, 1851-1852.

A la meitat del segle, concretament els anys 1851 i 1852, el nucli inicial de les futures confraries gandianes estava definint-se. Acompanyades per la música, les imatges de la Santa Cena, l'Hort, el Natzaré, l'Ecce Homo, Sant Pere, el Crist de la Palma i la Soledat recorrien els carrers de la Gandia medieval. Les quatre primeres es caracteritzen per la vinculació amb els gremis i oficis de la ciutat. Tenien un clavari o dos que s'encarregaven dels preparatius per a desfilars, elegit entre els membres del seu propi gremi a les juntes anuals. Així, la Santa Cena tenia en el càrrec el 1852 a Isidor Iranço i Vicent Climent, l'Hort a Pere Bretó, el Natzaré a Francesc Carbó i l'Ecce Homo a Joan Romaguera. L'altre personatge de determinada importància era el pendonista, qui anava acompanyat per un altre membre que l'ajudava duent els cordons de la bandera, i que també formava part del gremi. Així, en aquell any desfilaren amb la Santa Cena Vicent Català i Andreu Puchol, Francesc Català amb l'Hort, Antoni Vicent Vidal i Francesc Marin amb el Natzaré, i amb l'Ecce Homo, Manuel Vivanco i Francesc Romaguera menor. Els oficis de la ciutat també estaven representats pel seu clavari que informava de les parelles que cadascun d'ells aportaria per al lluïment de la processó, seguint les seues ordenances. Per la seua part, els altres tres passos que desfilaven en aquests anys presenten la particularitat que no tenien un clavari definit com els anteriors: Sant Pere i els seus estudiants, el Crist de la Palma, format per prohoms convidats de l'Ajuntament i, per últim, el pas de la Soledat amb els membres de la corporació.¹³⁹ No obstant això, cal analitzar-los individualitzadament.

D'alguns passos no es coneix l'origen, ni el lloc on tenien la seu canònica, ni el funcionament. De sobte, apareixen amb una informació puntual però sense que aquesta pugui relacionar-lo amb una advocació o amb un determinat gremi. En aquesta situació trobem el dedicat a la Santa Cena, amb seu al convent de Santa Clara. Desfilava per Gandia el 1851 format per grups socials i econòmics que veneraven la Sagrada Eucaristia, és a dir, saladurers, tramussers i forners que feien i venien pa.

---

139. AHCG AB-1863. Serveis i gestió administrativa. Antecedentes para la procesión de Semana Santa. 1852.

Poques dades més n'hi ha.¹⁴⁰ El 1871, els clavaris denunciaven davant de la corporació l'agutzil Joaquim Gras per no presentar de manera reiterativa els comptes destinats a les festivitats, i incomplien així les seues obligacions.¹⁴¹

El pas de l'Hort estava a càrrec dels llauradors el 1851, que també treien la imatge en rogativa en època de sequera. A les acaballes del segle XVIII, aquesta havia arribat a Gandia juntament amb la família Nieulant, els membres de la qual posteriorment la donarien a Pasqual Boigues com a pagament d'unes obres al voltant del 1860. La seua vinculació definitiva amb els llauradors s'accentuà quan la família Boigues va emparentar amb els terratinents del Raval a les acaballes del segle XIX, i va augmentar el seu patrimoni amb la imatge de l'àngel i andes noves.¹⁴²

El pas del Natzaré del 1851 estava format per membres d'oficis com assaonadors, obrers o sastres, encara que la vinculació més forta serà per part dels fusters.¹⁴³ Per l'inventari del 1835 del convent dels franciscans, pareix ser que s'hi trobava la seua canònica. De fet, hi havia un tabernacle amb un vidre i una imatge representativa de la devoció de «Nuestro Redentor con la cruz a cuestras vestido de ropón o túnica de terciopelo morado». Tot en un «altar antiguo de talla sobredorado con 5 pinturas sobre madera en el primer cuerpo, mesa altar y lápida».¹⁴⁴ El 1850, quinze anys més tard, es va realitzar un nou inventari del convent en el qual trobem l'església amb escassos canvis, però amb més informació

---

140. HERRERO ALONSO, A. (1999: 22); AHCG sig. AB-308. Documentació fragmentària i esborranys 1851-1852.

141. AHCG sig. FA-13 AB-68, acta del 18-V-1871.

142. Per a més informació sobre aquesta confraria, consulteu HERMANDAD DE LA ORACIÓN DE JESÚS EN EL HUERTO (2000); CORTELL, HERRERO (1997: 38). La primera publicació data la imatge del Crist el 1795 i la segona, el 1783, però totes la vinculen a Salzillo o al seu taller.

143. Per a més informació sobre aquesta confraria, consulteu HERMANDAD DE NTR. P. JESÚS NAZARENO (2004).

144. AHCG sig. AB-1874. Entitats religioses. Inventari del convent de Sant Roc de l'any 1835.

sobre els objectes litúrgics i l'art existent. La imatge del Natzaré i el seu altar propi milloraven amb el temps:

En el nicho está la imagen de Jesús Nazareno de madera, vestida de túnica de tafetán morado guarnecida de galón de oro falso. Tiene además otra túnica de terciopelo morado con guarnición de puntilla de plata fina. Delante vidriera, dos arandelas a los lados. En mesa, ara, crucifijo, sacras, atril, dos candeleros y frontal de lienzo pintado.¹⁴⁵

La imatge tenia també unes andes per a les processons que es guardaven a l'antic cambril del *Beate*, on hi havia una creu amb les insígnies de la Passió i dues llanternes de llanda amb les vares, una creu per al calvari i uns altres efectes per al Monument. A la sagristia hi havia una creu de fusta platejada i daurada per a les processons amb la imatge de Jesús clavada en ella també realitzat en fusta, i en el tabernacle de Sant Vicent hi havia dos altars:

el de la derecha levantado por los cofrades o asociados del Santo Sepulcro, en cuyo nicho está colocada la imagen de la Piedad con una urna de cristal [...]¹⁴⁶

Com s'observa, l'existència dels confreres o associats del Sepulcre indica l'existència d'una certa organització interna i activitat de la confraria. No obstant això, resulta estrany que el 1851 no figure a la llista dels passos. Es desconeixen els motius de la pràctica absència de notícies sobre el pas del Sepulcre fins al 1873, tot i la presència a Sant Roc. L'origen d'aquest pas i de la seua devoció, les vicissituds del qual entre l'Ajuntament i els comerciants s'han comentat, s'endinsava fins als temps medievals i originaris de la Col·legial, concretament als beneficis que allí es funden. Cal recordar que els beneficis podrien ser l'origen d'algunes confraries de la Setmana Santa gandiana. Hi havia un institut sota la invocació del Sant Sepulcre i el beat Guillem per mossén Domènec Beneyto el 1403 i un altre fundat per Guillem Juan el 1407

---

145. AHCG sig DE-16/2. Inventari de l'exconvent de Sant Roc, aproximadament del 1850.

146. AHCG sig DE-16/2. Inventari de l'exconvent de Sant Roc, aproximadament del 1850.

sota l'advocació del Sant Sepulcre, amb una renda de 15 lliures i 27 misses anuals. Aquest últim havia nomenat els Jurats de la ciutat com a patrons del benefici, amb les obligacions que es derivaven d'aquest patronatge compartit, com el manteniment de la capella de la Immaculada, lloc que l'acollia i que estava destinat al Monument del Dijous Sant fins al 1718, per a instal·lar-se des d'aleshores a la capella del Cor de Jesús. Per tant, es podria relacionar el caràcter públic del benifet amb el patronatge que exercia l'Ajuntament sobre el pas del Sepulcre.¹⁴⁷ El fet de compartir patronatge també comportava que la pròpia ciutat es fera càrrec d'aquell benifet que quedava vacant. Dins d'aquest context i en relació amb la desamortització, l'Ajuntament sol·licità saber el 1837 quins dels seus beneficis estaven vacants (HERRERO ALONSO, 2002: 410). Després de presentar la pertinent sol·licitud, l'elegit va ser Antoni Vivanco Boix, diaca i xantre de la catedral de Sogorb. Anys més tard, el prevere de la Col·legial Policarpo Martínez era qui sol·licitava i aconseguia aquest benifet emparant-se en el patronatge que l'Ajuntament tenia sobre aquest.¹⁴⁸

Com dèiem, el 1873, el pas del Sepulcre apareix en l'escena de la Setmana Santa gandiana amb força i no desapareix pràcticament fins als nostres dies. El notari gandià Pasqual Sanz i Forés, germà del cardenal Benet, transformaria i promouria el pas del Sepulcre, tal volta reorganitzant-lo i modernitzant-lo. La seua devoció pel Sepulcre es manifestava, per exemple, el 1881, on deixava establert en un testament que anulava les disposicions anteriors, la seua voluntat que «mi cadáver sea amortajado con vesta de la Asociación del Santo Sepulcro» i també 50 misses resades «en el altar del Santo Sepulcro en la [església] del ex convento de San Roque».¹⁴⁹

---

147. HERRERO ALONSO, A. (2002: 208); CORTELL, C. i HERRERO, A. (1997: 168); PELLICER I ROCHER, V. (2003: 81); AHCG sig AB-1869. Llibre de patronats de Beneficis de Gandia; còpies del 1690, núm.19.

148. AHCG sig. FA-10 AB-57, acta del 28-X-1834; sig. FA-11 AB-63, acta del 27-XII-1853.

149. AHCG sig. DA-934, protocol del 8-VIII-1881.

L'arquebisbe Barrio va aprovar els estatuts del Sant Sepulcre i aquest fet va marcar una fita transcendental per a la Setmana Santa gandiana. Desconeixem els estatuts d'altres confraries, però sí que hi ha constància dels que elaboraren altres congregacions religioses de laics.¹⁵⁰ Per aquest motiu, tal vegada el reglament del Sepulcre podria servir com a model d'estatuts per a unes altres confraries, com després succeirà amb els del pas de la Creu.

En els estatuts, la Asociación del Santo Sepulcro continuava a l'església de l'exconvent de Sant Roc de Gandia com a seu canònica. El 17 de març del 1882 era admés Pere Lapeyre Pouget pel president Pasqual Sanz. Les dotze pàgines del llibret que tenia en el seu poder, com els altres associats, començaven amb una cartilla d'admissió on constava el nom i la signatura del membre i les finalitats de l'associació, juntament amb una reproducció de la imatge del Sepulcre que desfilava en la Setmana Santa:

Pas del Sepulcre que processonava pels carrers de Gandia en el segle XIX. FONT: *Passio*, 1953.

---

150. AHCG sig BCA-607 (D). El 1870, la Confraria de la Santíssima Trinitat de Gandia va rebre l'autorització eclesiàstica «llenando con rapidez suma las listas el Clero, la nobleza y el pueblo gandiense».

Esta asociación se ha instruido con el objeto de adorar al Señor, visitándole en el templo, meditando su sagrada pasión y muerte, y acompañando a su Imagen, colocada en el Santo Sepulcro, en la procesión solemne que se hace en el Viernes Santo. Lo primero para implorar del Señor el perdón de nuestras culpas, y darle gracias por el gran beneficio de la redención. Lo segundo para dar un testimonio público de nuestra fe católica.

També tenia unes determinades obligacions. Per ser home havia d'anar vestit el Divendres Sant amb el vestit reglamentari i un brandó de cera «según la costumbre». Pagava mensualment un ral de velló mentre que les dones, un ral a l'any, però tant ell com elles practicarien la «adoración diaria de las cinco llagas». Consistia a venerar les cinc principals ferides de Jesús en grups de cinc membres que elegirien el seu «gefe de coro» per Pasqua de Resurrecció, i meditar i recordar així la seua passió i mort. Estava obligat a més a visitar almenys una vegada a l'any al llarg de la Quaresma «al Señor en el altar del Santo Sepulcro, y rezarán la estacion de las cinco llagas rogando al Señor por la exaltacion de la Santa fe católica». La darrera obligació consistia a dur l'escapulari de l'associació en els actes públics en què participara, és a dir, la processó, el combregar general i altres. El llibret acabava amb les oracions resades per a cadascuna de les cinc llagues.¹⁵¹

No ens sorprén l'existència de la imatge de l'Ecce Homo amb notícies provinents del segle XVI i relacionades amb la devoció a la Sang de Crist difosa per l'arquebisbe Ribera per tal d'atraure la població morisca, com hem vist.

El pas estava integrat per membres de «facultades y artes»,¹⁵² és a dir, per advocats, jutges i altres professionals dedicats a la justícia, però també per cirurgians, sagnadors, metges o el que és el mateix: oficis liberals relacionats amb les lleis i les curacions que recordaven el juí i les ferides de Jesús davant dels romans. En algun moment de la segona meitat del segle, els llauradors del Raval apareixen relacionats amb la devoció a l'Ecce Homo amb la creació d'una comissió de festes, i deriven en

---

151. AHCG sig. BCA-608 (D).

152. AHCG sig. AB-308. Documentació fragmentària i esborranys, 1851-1852.

Joan Romaguera Roig al final del segle XIX.

una associació pietosa que crearia una confraria entre el 1873 i el 1880 integrada pels llauradors, l'estament jurídic i antics alumnes de l'Escola Pia.¹⁵³ Els Romaguera, una de les famílies de prohoms importants de la societat de l'època com a torcedors de seda, hi apareix vinculada. Francesc Romaguera, advocat, i els seus fills Joan i Francesc figuren com a clavaris o pendonistes el 1851, i es relacionen també amb els actes de la Setmana Santa i amb la vida política de la ciutat, de la qual Joan va ser alcalde en el període republicà. A més, la confraria tenia el mecenatge de Carmen Musoles Navarrete, baronessa de Mislata, i, com contava l'escolapi Antoni Begues el 1907 després de ser nomenat cronista de l'orde per Calasanz Rabasa:

Está a cargo de la Sra. Baronessa [...], el altar del Ecce Homo, cuya imagen se restauró años atrás; y a expensas de la misma el escultor de Valencia José Jorge encarnó la imagen de la Piedad (BEGUES, 1907: 23).

---

153. CORTELL, C. i HERRERO, A. (1997: 76-77); TARRAZÓ I MARTÍ, J. F. (2002: 73).

Tot i els esdeveniments del segle, l'Ecce Homo i la devoció romani-en a l'església dels escolapis. Testimonis no en falten, com el testament que Pasqual Sanz atorga el 1870 on deixa «32 escudos en misas rezadas en el altar del Ecce Homo de la iglesia de los escolapios por las personas a las que haya podido perjudicar», i repeteix en el protocol del 1881, però ara amb 50 misses resades que s'unien a les que establia també enfront de l'altar del Sepulcre.¹⁵⁴

Un altre pas de meitat del segle era el dedicat a Sant Pere. La notícia avança en vint anys el seu tradicional origen del 1871. No obstant això, tal vegada processonara alguns anys abans, ja que el 1851 apareix documentat i integrat pels «estudiantes del colegio».¹⁵⁵ Les notícies aïllades, la desaparició de documents i el fet de pertànyer a un orde religiós limita les seues aparicions a les actes municipals, situació que comparteixen quasi totes les confraries gandianes. Si analitzem els motius que propicien el seu naixement resulta curiós el misteri que això suposa. D'entrada no es tracta d'una escena de la Passió de Jesús ni tampoc és d'advocació mariana: es representa un apòstol i més concretament Sant Pere, aquell que negà Jesús. De fet, és l'única que compleix aquesta característica, tant en aquests anys com en temps més contemporanis a la nostra ciutat.¹⁵⁶ Per tant, per quins motius naix una devoció cap a un sant que li resta protagonisme a Jesús en el moment de més dolor i patiment? Per què és un sant i no un altre passatge dels Evangelis? Per a intentar respondre-hi cal que tornem enrere.

El març del 1807, arribaren els escolapis a Gandia. Entre altres temporalitats del jesuïtes ja comentades, el desembre del 1806 havien aconseguit que:

---

154. AHCG sig. DA-383, protocol del 8-X-1870; sig. DA-934, protocol del 8-VIII-1881.

155. AHCG sig. AB-308. Documentació fragmentària i esborranys, 1851-1852.

156. BROSEL GAVILÀ, J. J. (2003: 138). De totes les poblacions de la Diòcesi valenciana, tan sols Lliria i Torrent ten també una confraria dedicada a Sant Pere.

[...] quiere Su Magestad que proporcionen V.S.S. [l'Ajuntament] entre tanto a los P.P. Escolapios los arbitrios que puedan para su manutencion y permanencia del nuevo establecimiento, el cual si se verifica debe quedar bajo el Real Patronato e inmediata proteccion de S.M. [...] todo lo cual, se debera expresar en la escritura que se otorgue de cesion y aceptacion respectiva del edificio de dicho Colegio, su Iglesia y Huerta, [...] obligandose estos [*els escolapis*] a conservar lo de su cuenta bien reparado y a satisfacer el censo enfiteutico de quince sueldos anuales impuestos sobre el sitio que ocupa la bodega del referido Colegio a favor del beneficio fundado en la Santa Iglesia Colegial de esa Ciudad bajo la invocacion de San Pedro y San Pablo [...]»¹⁵⁷

Per tant, en aquest document apareixen uns elements que a poc a poc es relacionen i, com en el cas del Sepulcre, sembla que les respostes es troben en els benifets de la Col·legial. El benefici de Sant Pere i Sant Pau l'havia instituït el canonge Pere Cisternes el 1564 amb 15 lliures i una obligació de 50 misses a l'any a la capella del Sagrat Cor de Jesús.¹⁵⁸ Pertanyia a les rendes i obligacions que el col·legi dels jesuïtes mantenia amb la Col·legial per censos i quindicennis pagadors per Sant Miquel el mes de setembre, i no n'era l'únic, ja que també tenia obligacions amb els dedicats a Sant Guillem, Sant Martí, Sant Blai, Sant Miquel i la confraria de Sant Nicolau. No obstant això, el col·legi jesuïta no hi tenia cap benefici incorporat sota el seu patronat.¹⁵⁹ Tal vegada, el més curiós de tot és que el benifet es mantenia a compte d'unes terres de l'ermita

---

157. AHCG sig. BE-2/7. Apunts sobre la Història de la Universitat de Gandia.

158. HERRERO, A. (2002: 207). Sant Pere rebia veneració a l'altar major i hi hagué un benifet de Sant Pere i Sant Pau a la capella de Nostra Senyora del Roser fundat per Llorenç Ribes amb 10 lliures i 12 sous i amb l'obligació de 20 misses anuals.

159. ARV Clergat 975, carta de l'1-IV-1773. En aquesta carta s'afirmava: «[...] en este Colegio no avia beneficio alguno incorporado, si únicamente una capellanía que Don Ipolito Abarca, como testamentario in solidum de Da. Ana Maria de Rojas, fundó en la Capilla de S. Francisco de Borja de la Colegial Yglesia de esta ciudad de la qual era patrono el Padre Rector de dicho Colegio [...]».

de Santa Anna,¹⁶⁰ fet que els relaciona. El 1733, mossén Leopold Blasco era el beneficiat i rebia de l'administrador de les rendes de l'ermita 2 lliures «por el luismo censado por razon de una venta de sus anegadas de tierra plantadas de olivos».¹⁶¹ Entre el 1794 i el 1799, Joan Baptista Py era el beneficiat que rebia 6 lliures per any del baró de Mislata com a administrador de l'ermita sobre les mateixes terres.¹⁶² La quantitat des del 1799 fins al 1803 va quedar establida en 1 lliura i el 1806 el mateix beneficiat expedia un rebut:

[recibo] n.º 25. En nombre de beneficiado que soi de la Colegial de Gandia en el beneficio de Sn Pedro y Sn Pablo he recibido de el Sr Varon de Mislata, como a administrador de la hermita de Santa Ana y por mano de Antonio Oliver, diez y ocho sueldos y seis dineros por el senso anuo que sobre tierra olivar, responde dicha hermita a razón de seis sueldos y dos dineros al año en el día de Sn Miguel por los años de 1804, 1805 y 1806. Gandia y octubre 27 de 1806.¹⁶³

El 1809, els escolapis aconseguiren l'ús de l'ermita i de les seues terres en usdefruit i la ciutat es va reservar el dret de patronatge. El 1813, la dotació resultava insuficient, tot i les quantitats abonades en el moment d'instal·lar-se al col·legi, i tan sols rebien unes 60 lliures anuals que produïen els secans dels voltants. Així, la petició del rector en què demanava una solució a la greu situació econòmica va ser analitzada pels síndics municipals i es va centrar en les propietats dels jesuïtes que s'havien venut, els drets de primícia i pies memòries que ni se celebraven ni es cobraven. L'única solució era «restituir las rentas que fueron del mismo colegio; consignándoles al mismo tiempo

---

160. HERRERO, A. (2002: 207); ARV Clergat, lligall 85, caixa 188. Inventario y distribución de alhajas entre la Colegial y otras parroquias. 1769. En aquest lligall hi ha més informació referent als comptes del benefici de Sant Pere i Sant Pau, però amb molt mal estat de conservació.

161. AHCG sig. AB-1872, anys 1733-1792.

162. AHCG sig. AB-223. Comptes de l'administració de Santa Anna del 26-III-1799.

163. AHCG sig. AB-231. Comptes de l'administració de Santa Anna del 14-IV-1804.

todas las deudas que resulten de temporalidades para la dotación del edificio».¹⁶⁴ Per tant, cal pensar la possibilitat que, juntament amb l'ús de l'ermita de Santa Anna anaren unides les obligacions que en el seu moment tenien els jesuïtes pel que fa al benefici de Sant Pere i Sant Pau.

Tal vegada no en resultara l'única herència relacionada. Els jesuïtes tenien la congregació de la Puríssima Concepció fundada per estudiants i en la confraria de Sant Pere aquests eren els protagonistes. Cal recordar que els quaranta anys que hi ha entre l'expulsió dels uns i l'arribada dels altres poden ocasionar-ne la caiguda en l'oblit, però en una societat en què les tradicions, recollides en termes com *immemorial*, estaven molt arrelades tal vegada no resultara excessivament fàcil oblidar les influències dels jesuïtes. De fet, aquests intentaven tornar al 1816 i tenien el suport de part de la societat. Si seguim aquest plantejament, tan sols hi ha una o dues generacions de gandians de diferència entre els jesuïtes i els escolapis. Una presència tan arrelada no es trenca amb facilitat, si tenim en compte que els religiosos havien influït i impregnat les consciències dels gandians durant segles i els seus mitjans d'evangelització tal vegada romangueren d'alguna manera. No obstant això, mentre la documentació no aporte una llum més clarificadora, aquestes no seran més que especulacions i hipòtesis.

Per sort, també hi ha informació sobre el pas dels estudiants del col·legi. El 1872, l'escolapi Josep Gomar Miralles organitzà el pas però tal vegada no va partir de zero, perquè el 1851 ja hi havia un cert moviment. L'absència de notícies pot estar relacionada amb una situació semblant a la de la Santa Cena: es tractaria d'un pas els documents i la imatge del qual es trobava al col·legi i església. L'activitat que realitzaria podria estar relacionada amb l'espiritualitat i religiositat que els escolapis transmetien als xiquets i que complementaria l'educació religiosa rebuda al col·legi per a manifestar-la després als carrers. Així, com que

---

164. GARCIA FRASQUET, G. (1994: 34). La quantitat final que se'ls devia concedir eren 3.000 rals, però l'Ajuntament no tenia diners; AHCG sig. AB-238, carta del 26-X-1813.

es tractava d'una activitat interna, no tenia un clavari que cobrara les despeses que se'n derivaven. El que hi havia era un director espiritual que presidia la Junta del pas mentre quatre xicots amb vesta i caputxó morats i una perxa engalanada ordenaven les fileres dels alumnes.¹⁶⁵ El 1907, Begues escrivia en la seua crònica de l'Escola Pia sobre la imatge de Sant Pere:

Tenía su altar en el testero de la Capilla de la Comunión y hoy se encuentra en el oratorio de los Sres. Colegiales, fue modelada por D. Modesto Pastor en el rectorado del P. Gomar y costeada por los alumnos del colegio, que desde inmemorial acuden a la procesión del Viernes Santo con dos de sus profesores en el llamado Pas de Sant Pere, costeando todos los gastos los mismos estudiantes, por suscripción voluntaria (BEGUES, 1907: 23).

L'autor de la imatge, Modest Pastor, tenia el seu taller a València i gaudia d'una merescuda fama com a escultor de temàtica religiosa.¹⁶⁶ Del Sant Pere, que va processonar per primera vegada el 1872, tan sols n'hi ha una descripció del també escolapi José Mª Blay:

Tenía su imagen y su altar en la iglesia del colegio. La imagen era una bellísima escultura de tamaño natural, obra del artista valenciano, natural de Albaida, don Modesto Pastor y Juliá. Representaba al santo en el momento consiguiendo a la tercera negación. El gallo, a sus pies, canta. San Pedro aparecía postrado con una rodilla en tierra, la mirada fija en el cielo, poseído de gran angustia y dolor de su pecado, y un torrente de lágrimas rodaba por sus mejillas. Las ropas y la túnica, graciosamente caídas, daban a la imagen un aspecto encantador y de profunda emotividad (SAN PEDRO, 1957).

---

165. HERMANDAD DE SAN PEDRO (SAN PEDRO) (1996). Encara que no estan signats per cap autor, les cròniques de la història del *pas dels estudiants* van ser redactades i publicades pel P. Blay a *Passio i Ruta*, revista editada pels alumnes dels escolapis. Actualment, hi ha còpies manuscrites i esborranys d'aquestes mateixes en els arxius de la germandat.

166. Per a saber més sobre Modest Pastor i Julià, de la seua obra en general i de la producció destinada a Gandia, consulteu TORRES MARTINEZ (2006: 86-115).

El 1936, desaparegueren aquesta imatge i el seu altar a l'església del col·legi.¹⁶⁷

El 1882, i tal vegada els altres anys també, els alumnes processonaven el Dimarts Sant des de l'escola fins a la Col·legiata sense acompanyar la imatge de Sant Pere. Aquesta desfilava el dijous a migdia i, ara sí, acompanyada per uns quants xiquets fins a l'església major de Gandia.¹⁶⁸ Al principi del segle xx, un altre escolapi, Josep Sanz Esteve, era membre de la confraria juntament amb els seus companys de curs. Processonaven amb el mateix vestit del diumenge i amb el ciri que, segons tradició escolar, havien dipositat al col·legi per tal d'adornar el Monument del Dijous Sant i que recollien per a la processó de l'endemà (SANZ ESTEVE, 1990: 56).

La pregunta és òbvia: podrien estar relacionades les processons del 1882 amb el benefici de Sant Pere i Sant Pau? De ser així, podrien aquestes recordar vincles històrics entre les dues esglésies? I el que resulta més important, l'origen del pas de Sant Pere està a la Col·legiata? Les preguntes, a hores d'ara, no són més que especulacions.

El Crist de la Palma estava format pels convidats de l'Ajuntament seguint-ne el costum iniciat al final del segle xviii. Els clavaris que s'encarregaven del lluïment del pas eren personalitats distingides de la ciutat, com darrerament s'ha analitzat i com es demostra any rere any:

---

167. L'actual imatge titular de la Germandat de Sant Pere Apòstol és obra de Rafael Grafà Jorner. En conversa personal amb ell, el gener de 2007, comentava que va realitzar la imatge el 1960 basant-se en les indicacions d'aquells que n'havien conegut l'antiga, com el mateix P. Blay, a fi d'intentar aconseguir el màxim paregut possible amb l'original. Així, la posició agenollada del sant, d'una alçada de 1,80 metres si estiguera en peu, la cara redona, les mans entrelaçades i l'expressió del rostre eren atribuïts repetits de l'original de Pastor, mentre que la posició del cap va ser variada, ja que sembla que l'antiga estava un poc menys elevada.

168. *EL*, 26-II-1882. Cal que recordem que, actualment i des del 1960, la Germandat de Sant Pere realitza la processó de trasllat el Dimarts Sant.

Clavaris del Crist de la Palma. 1834-1871	Any
Rafael Mateu Josep Morell, advocats	1834
Joaquim Sanchis Berenguer Francesc Marquesta	1835
Joan Bautista Lloret	1836
Joan Croselles Lasala Joan Baptista Lamanette	1837
Josep Ferrer Ducos Joan Sáenz de Juano	1840
Maurici Rignon Josep Mateu	1844
Pere Guzman, síndic de l'Ajuntament Andreu Gomis Faus, regidor degà	1845
Síndic i secretari	1846
Síndic i secretari	1847
Joan Baptista Lamanette, administrador de duanes Lluís Manuel Garcia	1859
Josep Gómez Mazparrota Jeroni Lloret, promotors fiscals	1861
Rafael Garcia Frederic Abargues	1862
Rafael Garcia Fernández de Mesa Joaquim Abargues Marquesta	1863
Pasqual Sanz Forés Joaquim Guzman Tur	1864
Josep Morant Portales Francesc Morant Peiró Nicolau Lapeyre Merle, suplent	1866
Joaquim Guzmán Peiró Joan Peiró Peiró	1867
Eduard Gómez Mazparrota Lluís Aranda Comas	1868
Andreu Ferrer Marquesta Àngel Calahorra	1870
Josep Garcia Fernández de Mesa, notari Doménech Gabriel Sanchiz, escrivà del jutjat	1871
FONT: Llista elaborada a partir de les actes municipals del 1834 al 1871, amb informació fragmentada.	

Però per aquests anys es produeix un fet poc menys que estrany: la misteriosa desaparició del Crist de la Palma a les actes municipals, única font que ens en proporcionava informació. S'ignora el que va succeir, però tal vegada hi haja relació amb els nous passos i confraries que aglutinarien els prohoms que llüen el Crist de la Palma. Per a donar suport a açò, cal que recordem que un dels clavaris nomenats per l'Ajuntament, com Pasqual Sanz, va ser el promotor del Sepulcre, juntament amb un altre veí, com Pere Lapeyre, de la coneguda família gandiana de procedència francesa. Crida l'atenció la coincidència en el temps de la progressiva desaparició del Crist de la Palma amb la incipient organització de la confraria de l'Ecce Homo al Raval i els seus vincles amb la família Romaguera. Per tant, no resultaria estrany que les persones més importants de la ciutat preferirien formar part d'una confraria pròpia abans que acudir a la processó convidats per l'Ajuntament pel menyspreu social que açò podria suposar-los. Així, en el conseqüent abandonament del pas de la Palma estaria darrere l'escassa devoció que produïa entre els gandians i els desitjos de les classes socials altes per separar-se de la influència de l'Ajuntament. Per tant, i mentre la documentació no ens en proporcione més llum, açò també quedarà com a hipòtesi.

Tancava i presidia la processó del 1851 la imatge de la Soledat acompanyada pels membres de l'Ajuntament. Les notícies sobre aquesta imatge, amb procedència tal vegada del taller de Salzillo, ens remeten a l'inici del segle XVIII, en què participava en les processons, com ja hem analitzat. No constituïa seu canònica, tot i el seu emplaçament a la capella de Sant Miquel del Palau Ducal. Allí també es podia contemplar una imatge de la Mare de Déu dels Dolors, de mig cos, una altra de Jesús a la Columna i la de Sant Francesc de Borja.¹⁶⁹

Aquestes confraries que entre el 1850 i el 1875 naixen o es reorganitzen seguiran els costums que, des temps *immemorial*, es realitzaven per a commemorar la Passió, Mort i Resurrecció de Jesús. Elles formen el nucli de les celebracions gandianes contemporànies. Elles s'adaptaren

---

169. AHCG sig. AB-308. Documentació fragmentària i esborranys 1851-1852; CORTELL, C. i HERRERO, A. (1997: 190); ARCINIEGA, L. (2001: 194).

als nous temps sense la *Visitatio* i esperaren que, en els anys venidors, unes altres confraries enriquiren les celebracions i ompliren el buit que l'escenificació borgiana deixava des del 1865.

La festa, el poble i els carrers

Tots aquests protagonistes formaven part dels actes passioners, però no n'eren els únics. Cap a la meitat de segle, el Carnestoltes de València era una festa popular i interclassista que presentava dos vessants: el laic, amb màscares de vesprada a l'Albereda, vetlades nocturnes en salons i cases particulars, i el religiós, amb funcions de desgreuge a les esglésies que s'incrementaren fins al segle xx. El vessant laic mostrava una diferenciació social on la burgesia preferia el saló amb ball i la disfressa refinada entre iguals mentre que les classes baixes restaven al carrer amb una festa de caire més informal. Però la mateixa festa, tant per a la premsa liberal com per a la conservadora, era considerada fins al final del segle com una simple desfilada vulgar i plebea de «mamarrachos» que anaven vestits «de grotescos atavíos» (ARIÑO VILLARROYA, 1993: 51-56). A Gandia també se celebrava el Carnestoltes com a València. Les classes acomodades es reunien el 1839 a l'almodí de la ciutat per a celebrar els acostumats balls de màscares, en aquest cas en benefici de la Milícia Nacional. Les autoritats permetien aquestes reunions sempre que no s'alterara la tranquil·litat de la població.¹⁷⁰

Com s'ha analitzat anteriorment, la presència del predicador quaresmal no era nova. Havien variat les fonts de finançament, però no la intenció dels poders civil i religiós per no deixar el poble sense el sermó quaresmal i sense la preparació de les seues ànimes. Com s'observa, es buscaven oradors prestigiosos o forans. No obstant això, la tasca, com en altres ocasions, quan la primera opció fracassava, era encomanada a l'ecònom de la Col·legial Jeroni Servent.¹⁷¹

---

170. AHCG sig. FA-10 AB-59, acta del 18-I-1839; sig. AB-358 carta del 13-I-1846.

171. AHCG sig. FA-13 AB-67, actes del 22 i 29-I-1867.

Predicadors de Quaresma	Any
Manuel Pardo, exclaustrat resident a Almoines	1851
Manuel Pardo, exclaustrat resident a Almoines	1852
Andreu Menchire	1862
Doménech Ferreres, dominic	1863
Josep Mac, jesuïta Joan Vinader, jesuïta	1864
Leandro Monzó, exclaustrat d'Albaida	1865
Josep Gomar, escolapi Jacint Nomdedéu, escolapi Gaspar Novella, escolapi	1866
Jeroni Servent, arxiprest de la Col·legial, per renúncia de Joan Vinader jesuïta resident a València	1867
Jeroni Servent, arxiprest de la Col·legial	1868
Jeroni Servent, arxiprest de la Col·legial	1869
FONT: La llista dels predicadors està elaborada a partir de les actes municipals del 1851 al 1869.	

Tal vegada, la Quaresma més singular resultara ser la del 1864. Una missió apostòlica formada pels jesuïtes Josep Mac i Joan Vinader va arribar a Gandia després de ser sol·licitada a l'arquebisbat per l'Ajuntament. L'assistència de la població va deixar la Col·legial reduïda i les prèdiques es realitzaren a la plaça amb mostres evidents de devoció per part dels veïns, les autoritats i inclús els empresonats que van rebre la comunió.¹⁷² Uns anys més tard es buscaren novament als jesuïtes, concretament a Joan Vinader, però les obligacions que tenia a la catedral i a altres parròquies l'impediren predicar a Gandia. La fama d'excel·lent orador del jesuïta estava ben fonamentada amb prèdiques com la del

---

172. LA PARRA, S.; VIVES, J. M. i QUIRANTE, L. (1998: 21-22). La corporació opinava que aquest tipus de prèdiques *influye en la moral cristiana y contribuye a morigerar las costumbres de los pueblos, en las que el Gobierno de la Nación y autoridades que la representan están interesados*.

1866 a l'església de sant Nicolau de València, catalogada en la premsa, en un extens resum, com «el más notable de los bellísimos que ha pronunciado en la presente Cuaresma, porque domina el púlpito y su palabra es siempre persuasiva y oída con gusto» (*LP*, 17-III-1866).

Dissabte abans del dia de Rams, les autoritats polítiques de la ciutat visitaven les presons en comitiva.¹⁷³ Altres poblacions també celebraven i commemoraven els darrers moments terrenals de Jesús i ens podrien servir com a exemple i model del que per aquests anys succeeix a Gandia. El 1847, i seguint els costums que Castellanos explicava sobre la Setmana Santa, el Diumenge de Rams a Xàtiva hi havia tres processons amb les imatges del Crist de la Palma, del Natzaré i de la Mare de Déu dels Dolors. Dimecres era el torn de l'Ecce Homo acompanyat per dues-centes parelles de ciutadans, generalment llauradors. La Soledat també processonava aquest dia amb la presidència del clavari de la confraria de la Sang, que per privilegi cedia aquest honor a l'Ajuntament i a unes altres autoritats. Dijous Sant, el Natzaré desfilava «[...] con los armados, el Cireneo detrás, y todos los hermanos cubiertos con túnicas moradas de cola y caperuza [...]». Per la seua banda, a Lliria hi havia també una confraria de la Sang encarregada de l'organització de les celebracions de la Setmana Santa, on desfilaven la Soledat, la Magdalena, Sant Pere, l'Ecce Homo, l'Oració de l'Hort, el Natzaré i el Crist de la Sang, i tenien la presidència del prior, el clavari i els majorals elegits per sort (*CASTELLANOS DE LOSADA*, 1847: 61 i 62). Com s'aprecia, continuen les semblances amb les celebracions gandianes. Aquest dia, i, si es realitzava com a València, la visita als Monuments instal·lats a les diverses esglésies era un esdeveniment social de gran importància amb la presència d'una comitiva amb les autoritats civils i els fidels empolainats amb els seus millors i elegants vestits, que a l'endemà els canviarien per uns rigorosos de dol (*LP*, 16-IV-1870).

La màxima expressió de la fe dels gandians es manifestava Divendres Sant. A la vesprada, la ciutat estava de dol i ho expressava al carrer

---

173. AHCG sig. FA-10 AB-59, acta del 6-IV-1838; sig. AB-356, carta de l'1-IV-1841; sig. AB-357, carta del 5-IV-1843.

seguint els costums. Com el lluïment era una constant preocupació de l'Ajuntament, els macers que assistien a la processó havien d'anar decentment agençats, motiu pel qual se'ls compraven un parell de mitges i sabates per a les celebracions de Setmana Santa, juntament amb els nous brandons de cera que es realitzaven quan resultava convenient.¹⁷⁴ També era preocupació el compliment de les lleis civils i eclesiàstiques que prohibien la venda i la compra els dies festius o de precepte amb multes d'entre 10 i 60 rals de billó, i es doblava la quantitat si l'infractor repetia.¹⁷⁵ La processó tenia la col·laboració del veïnatge, tot aportant cadascú allò que podia. A fi de reflectir el clima pietós i romàntic de la religió, el llaurador Josep Martínez Sancho afirmava que, des de temps immemorials, tant ell com els seus avantpassats cuidaven i guardaven a sa casa la creu, l'estendard de la passió i altres objectes que eren de propietat municipal i que ell i tres homes més eixien en la processó d'aquell «en el triste recuerdo de la muerte de Ntro adorable Redentor Jesus».¹⁷⁶ Un any més tard era la corporació la que decidia que la creu i l'estendard es traslladaren al col·legi dels escolapis perquè així s'hi conservarien millor.¹⁷⁷

Fins al 1875, la processó incloïa la presència del pas de la Santa Cena, l'Hort, el Natzaré, l'Ecce Homo, Sant Pere, el Crist de la Palma, el Sepulcre i la Soledat. Segons Castellanos, a Xàtiva la processó de la vesprada s'iniciava a les sis amb la presència de la Santa Cena sufragat pels feligresos, el gremi de fusters conduïa el pas de l'Hort, els sabaters s'encarregaven de Jesús a la Columna, l'Ecce Homo i el Natzaré estaven acompanyats per confreres, i el Crist de la Sang, la Dolorosa, el Sepulcre i la Soledat anaven amb la corporació municipal (CASTELLANOS DE LOSADA, 1847: 63). Si comparem les dues ciutats, les diferències són escasses i se centren fonamentalment en el grup social que organitza els passos per tal de poder desfilars.

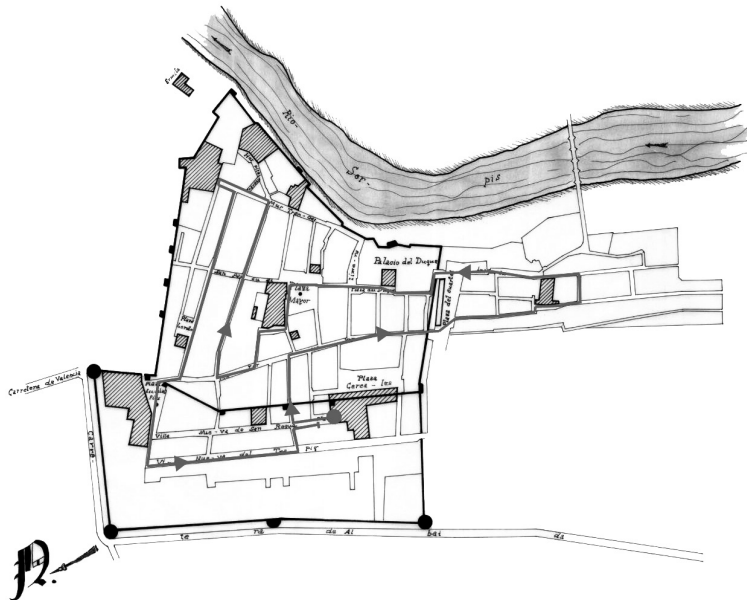
---

174 AHCG sig. FA-13 AB-67, actes del 8-III-1864 i del 26-III-1867.

175 AHCG sig. AB-362, ban del 14-V-1851.

176 AHCG sig. AB-362, carta del 8-IV-1851.

177 AHCG sig. FA-11 AB-63, acta del 2-IV-1852.

Itinerari tradicional de la processó del Divendres Sant sobre un plànol de Gandia del 1877. FONTS: AHCG sig. CE-59 i *Bayren*, 28-III-1929.

La tristor es convertia en joia quan Jesús ressuscitava i la població ho celebrava amb la tradicional *mona*. La normalitat es recuperava i els primers a assabentar-se'n eren els escorxadors que, una vegada acabada la prohibició de menjar carn, observaven com el consum augmentava exageradament.¹⁷⁸ Però aquest no era l'únic excés que es cometia. L'alegria de la resurrecció duia lligat el llançament de coets i trets d'armes de foc que contrastaven amb el rigorós silenci dels darrers dies, cosa que obligava les autoritats a disposar més control policial per tal d'evitar desgràcies.¹⁷⁹

I així, tot plegat, les celebracions de la Passió, Mort i Resurrecció de Jesús anaven apropant-se al darrer quart del segle. Els nous temps, amb la premsa com a testimoni dels fets, coneixerien una època plena d'esplendor, tot i l'absència de la *Visitatio*, amb noves confraries com la Creu que aportarien més lluïment a la festa gandiana.

178. *LP*, 17-IV-1870. Concretament, tan sols per a la ciutat de València en aquest any, es van consumir 300 moltons, 51 porcs i 45 vedelles sense comptar les aus de corral.

179. *LP*, 8-IV-1871 i 13-IV-1873.

La Restauració política i religiosa. 1875-1900

Després de l'experiència republicana, les diverses faccions polítiques de l'Estat estaven disposades a pactar un sistema on els Borbons tornaven al tron en la persona d'Alfons XII i que acabaria regulant-se amb la Constitució aprovada el 1876. La Restauració proporcionava així la necessària estabilitat, encara que laxa, on coincidien els vessants conservador i liberal. Era el torn de l'alternança política de les dues ideologies. No obstant això, aquells elements i forces que no aconseguiren prendre part del nou sistema polític, com els republicans, els regionalistes o els tradicionalistes, anirien erosionant-lo i fent-ne més difícils els equilibris, alhora que donaven mostra de més pluralitat social i ideològica que enriquia la vida política.

S'hi produí una nova configuració política, una seriosa transformació econòmica i una consolidació social. El resultat va ocasionar que la distància entre les classes socials es delimitara més clarament. Els corrents ideològics anarquistes, positivistes o evolucionistes s'havien difós i afectaven tant els àmbits de la vida diària com les tradicions. Calia, per tant, aconseguir l'equilibri entre l'herència de la *Gloriosa* i els catòlics, en els quals es recolzava la monarquia, i evitar les tensions ocasionades per la Constitució del 1869 i la llibertat religiosa que aquesta preconitzava.

La concòrdia entre l'Estat i l'Església va facilitar que aquesta iniciara una renovació econòmica, social i pastoral, i tot sense abandonar la seua posició antiliberal.¹⁸⁰ Un dels arquebisbes més importants a la diòcesi de València en aquests anys va ser Antonio Monescillo y Viso (1877-1892). Es mostrava preocupat per cuidar la concòrdia amb les autoritats civils i militars. Per a comprendre la difícil situació sociopolítica i les conseqüències de la recentment acabada tercera guerra carlina, va iniciar una sèrie de visites a les seues parròquies. Va promoure la cons-

---

180. Per a aprofundir en la situació de l'Església i de la religiositat popular d'aquest període, consulteu GARCÍA VILLOSLADA, R. (1979: 277-300, 415-450); CÁRCEL ORTÍ, V. (1986: 584-593, 650-672).

trucció de nous temples, les missions espirituals, la formació d'associacions catòliques i de cercles d'obers i la promoció d'aquelles mesures que considerava adequades per a la formació religiosa del poble. El seu successor, Ciriaco María Sancha Hervás (1892-1898), va arribar a la diòcesi després que els republicans aconseguiren escons parlamentaris en les eleccions del 1891. El progressiu ascens dels republicans valencians es traduiria en vagues, amotinaments, manifestacions i enfrontaments al carrer.

Encara que tard i lentament respecte a l'evolució de la vida diària, l'Església va despertar a la realitat de la problemàtica social amb la creació de Montes de Piedad, congregacions benèfiques, cercles catòlics i la celebració de congressos eucarístics.

S'aconseguí una millor formació dels religiosos i el desenvolupament i creixement de les congregacions i els ordes, tant de nous, com les Esclaves de Maria Immaculada, com dels que s'havien suprimit arran de les polítiques anticlericals. És el cas dels jesuïtes, molt afectats per la revolució del 1868, i que van ser els més actius i col·laboraren amb els sacerdots seculars realitzant campanyes d'evangelització amb més intensitat a la Quaresma. El retorn dels ordes religiosos i la millora dels seminaris afavoriren l'espiritualitat en un sentit més comunitari i eclesial dins de congregacions, com les teresianes o els terciaris. Les predicacions, fonamentalment les missions populars, es convertiren en el recurs més important per a evangelitzar el poble, amb sermons vius i pràctics dins d'una oratòria que en general resultava grandiloqüent.

Evidentment, la religiositat popular del final de segle era un reflex del moment de creixement de l'Església. Els testimonis públics de fe augmentaren, encara que en la participació del poble hi havia una certa trivialització de l'element sagrat, fet que facilitava l'aparició del determinisme i del paganisme.¹⁸¹ Era una espiritualitat afectiva i pràctica,

---

181. En les epidèmies de còlera del 1885 i 1890, l'arquebisbe va manar realitzar rogatives públiques amb la imatge de la Mare de Déu dels Desemparats, fet que va propiciar els atacs dels anticlericals, que l'acusaven de promoure iniciatives religioses i de no ser més generós i eficaç en l'ajuda als afectats.

però amb base doctrinal, molt present en les classes més cultes i amb lligams amb la classe mitjana i devota. L'Església intentà recuperar espiritualment la burgesia amb la intenció de tornar al clima religiós d'altres èpoques, però amb aquesta actitud deixava de banda els sectors agraris que tradicionalment li havien estat fidels i a la nova classe obrera necessitada d'un guia espiritual dins la creixent nova societat industrial. En aquest sentit, destaca l'acció del jesuïta valencià Antoni Vicent i dels seus cercles d'acció social.¹⁸² Les associacions catòliques s'havien expandit més enllà de les finalitats purament pietoses per a tornar a abastar les benèfiques i assistencials. La conseqüència va consistir a viure una pietat més caritativa dirigida als pobres, que eren considerats la imatge de Crist. Aquesta devoció a Jesús significava la devoció a la seua Passió i a l'Eucaristia. El culte a Maria, encara que d'origen antic, s'incrementà. El resultat va ser una imitació de Jesús i de Maria, molt en la línia franciscana, motiu pel qual es practicà amb freqüència el Via Crucis, tradició que venia del segle anterior.

Un altre mecanisme renovador va consistir en la convocatòria dels nombrosos congressos eucarístics, que analitzaven la qüestió social i religiosa. El 1892, es va celebrar a Sevilla i tingué la presidència del cardenal gandià Benet Sanz i Forés. Entre el 20 i el 25 de novembre de 1893, València en va ser la seu i tingué quatre sessions d'estudi. La primera pretenia aconseguir els mitjans per a celebrar amb solemnitat la festa del Corpus, promoure processons, fomentar l'assistència a missa, acomplir el precepte festiu, evitar robatoris a les esglésies, estudiar la uniformitat i les regles litúrgiques per a les processons, etc. La segona secció era de caràcter històric: relació de confraries, germandats i associacions eucarístiques de cada diòcesi i els mitjans per a consolidar-les. La tercera estava dedicada a la bibliografia eucarística i la quarta, a la formació d'un museu arqueològic eucarístic a cada diòcesi.

---

182. En ells pretenia solucionar les causes que originaven la qüestió social: la desigualtat, l'apostasia, l'individualisme i la usura. Per a aconseguir-ho, calia la unió entre patrons i obrers sobre la base d'interessos comuns i superar així la lluita de classes mitjançant la finalitat religiosa, la instructiva, l'econòmica i la recreativa.

La Gandia de la Restauració

La política gandiana a la Restauració era el reflex de la que hi havia a l'Estat, on hi havia un dualisme polític entre dues ideologies. Dos blocs principals, conservador i liberal, amb les seues faccions menors i internes, en les quals els patrimonis i les relacions personals resultaven fonamentals. Els liberals tenien un potent bloc en què el poder econòmic i polític de Moran Roda era fonamental. Els conservadors comptaven amb els marquesos de Jurareal, que ja estaven en decadència, i personatges com Lluís Vallier, Josep Rausell, Vicent Alcalà de Olmo o Sinibaldo Gutiérrez Mas. Als polítics del moment els interessaven més els aspectes pràctics com l'urbanisme i les obres públiques que la sanitat i la beneficència (ALONSO LÓPEZ, 1998: 201).

L'absentisme de la casa d'Osuna havia avançat un pas més en el seu ocàs i la seua desaparició de l'escenari gandià. La decadència dels darrers anys s'havia accentuat amb la venda dels objectes pertanyents als ducs. Al Palau de Justícia de Madrid es venien en pública subhasta cotxes, vaixelles, butaques i, el que és més important, s'anunciava la pròxima venda de:

[...] las imágenes, ternos, cálices, etc., de la iglesia del palacio de Gandia. Hay dos ternos, tasados uno en 4.000 pesetas y otro, en 3.000; y hay un paño mortuorio, con notable bordado, que sale a la venta en 2.000 pesetas. Lo mismo los ternos que el paño son muy antiguos, y se supone fundadamente que aquellos ternos los usara el propio San Francisco de Borja.¹⁸³

La classista i tancada societat gandiana del final del segle es basava en la capacitat econòmica i les relacions familiars. Qualsevol que abastara un cert poder econòmic i aconseguira entrar dins del selecte grup de les famílies més importants mitjançant els casaments, entrava a formar part de la poc nombrosa però poderosa classe dominant formada per propietaris i empresaris de caràcter conservador i absentista. Una segona classe la formaven els propietaris i comerciants locals juntament

---

183. AHCG sig. DE-9. *El Imparcial de Madrid*, 21-V-1893.

amb les professions liberals. La tercera corresponia a grans arrendataris i propietaris de terres, religiosos, empleats de comerços i botiguers. Per davall de tots ells es trobaven els xicotets arrendataris i propietaris, xicotets artesans, obrers, jornalers i venedors ambulants (GONGA I COLOMINA, 2000: 123).

L'any 1881, arribaren els liberals al govern de l'Estat. A Gandia, la burgesia progressista, amb el setmanari *El Litoral* com a portaveu, estava disposada a liderar la modernització de la ciutat. Les muralles que la feien tancada i vella deixaven pas a la petita per a encetar una eixample i un nou camí modernitzador. L'agricultura va rebre un impuls desconegut fins aleshores amb l'organització d'una exposició regional a l'hort dels escolapis. La modernització arribava de la mà del ferrocarril amb l'adquisició pel marquès de Campo de la companyia del tramvia de Carcaixent fins a Dénia i la línia, amb capital anglès, d'Alcoi fins al nou port construït per a donar eixida als productes agrícoles i industrials de la ciutat alacantina. Gandia entrava dins del mercat internacional contemporani.¹⁸⁴

Seguint el model polític, a la societat també hi havia una dualitat laica i religiosa que es manifestava en l'associacionisme.¹⁸⁵ Els casinos i cercles havien estat creats per les classes més acomodades per a dedicar-se a la política i l'oci. El Círculo Sinibalista, el Casino Republicano, la Unión Católica o el Casino de Cazadores tenien en comú la marginació social, les discussions polítiques i els negocis que allí es feien. El Círculo Gandiense manifestava que proporcionava als seus membres entreteniments i diversions «propios de la buena sociedad». La diferen-

---

184. *EL*, 19-X-1881. La mentalitat ancorada dels gandians de l'època es posa de manifest en la descripció que aquesta publicació fa de l'arribada de la primera locomotora: «[...] Gran parte de la concurrencia veía por vez primera el ferrocarril de vapor y asombrada observaba la velocidad con que el tren se aproximaba, sin saber si deberían huir de aquello que sin caballos (cosa para ellos inesplicable), cruzaba magestuosa nuestros fértiles campos. [...]».

185. Sobre les associacions catòliques a Gandia, consultiu GARRIDO HERRERO, S. (1987: 25 i ss.).

cia entre les diverses agrupacions radicava en la seua ideologia política. Per la seua banda, les associacions de caràcter religiós es reforçaren considerablement. El Sagrado Corazón exposava les tres finalitats per les quals es regia: desagreguar el Sagrat Cor de les ofenses rebudes pels hòmens, instruir els seus membres en la moral catòlica i la caritat de l'ajuda mútua en cas de malaltia.¹⁸⁶ Si analitzem aquests llocs d'encontre social, trobem els principals personatges de la vida política, social i religiosa de la ciutat:

Expedient perquè es remeta al Govern Civil de València sobre l'estat de les societats, cercles polítics d'esplai i obrers.				
Nom	Objecte	Socis	Fundació (data de presentació del reglament al Govern Civil)	President
Círculo Gandiense	Esbarjament i recreació	180	19-VIII-1887	Josep Rausell Ribas
Sagrado Corazón de Jesús	Religiós i socors mutus	240	19-IV-1891	Pere Lapeyre Pouget
La Agricultura	Foment de l'agricultura	72	17-IV-1894	Salvador Castelló Frasquet
La Protectora	Socors mutus	163	1-XII-1895	Antoni Bañuls
Centro Republicano	Esbarjament i política	130	13-VII-1897	Ignasi Gómez Trevijano
Casino Sinibaldista	Esbarjament i política	139	11-IV-1897	Andreu Lapeyre Pouget
FONT: AHCG sig. AB-1602/13. Expedients diversos, 1898-1936.				

El mapa religiós gandià havia variat. De les esglésies i ermites que hi havia al principi del segle, tan sols continuaven amb la seua tasca pastoral i evangèlica la parròquia de Santa Maria, que havia perdut el

186. AHCG sig. AB-1602/13. Expedients diversos, 1898-1936.

títol de Col·legial, els escolapis, les monges de Santa Clara, el temple del Raval i les ermites del Grau i Santa Anna. Pel camí s'havien quedat les desaparegudes ermites de Loreto, de la Puríssima i de la Trinitat i el convent dels franciscans, encara que l'església estava oberta al culte i en la qual l'actuació del sacerdot Pasqual Català, administrant-la, va evitar el seu abandó, i va aconseguir fins i tot restaurar-la. Però un nou orde tornava de nou a la ciutat un segle després de la seua marxa: els jesuïtes.

Les relacions entre l'Ajuntament i el capítol eclesiàstic s'havien distanciat amb el temps. Molt lluny quedaven aquells temps en els quals els dos col·laboraven junts pel bé comú del poble, tot i les disputes puntuals. Com que la societat havia canviat, també ho havien fet les relacions, i havien passat un estira i arronsa més seguit. La que havia estat Col·legial continuava observant la desfilada d'arxiprests i ecònoms iniciada a mitjan segle. En el breu pas de Francisco Navarro Martínez (1878-1879), nascut a Jarafuel, va rebre la visita de l'arquebisbe Monescillo. Quatre anys va estar al front l'examinador sinodal Antonio Escoto Montoro (1879-1883), que li donaren temps per a contemplar com el gandià Benet Sanz i Forés era nomenat arquebisbe de Valladolid. Manuel Boria Mestre (1883-1899) estava al front de l'església gandiana quan la Mare de Déu dels Desemparats va ser nomenada patrona de Gandia el 1885 o quan va rebre la visita del canonge José Barberrós en nom de l'arquebisbe Sancha. Va ser, a més, l'amfitrió de la visita dels assistents al Congrés Eucarístic Nacional de València celebrat el 1893.

Els escolapis havien pres part activa en l'enriquiment artístic i cultural. A les advocacions i devocions que hi havia a la Mare de Déu, amb la celebració del mes de Maria des del 1886, cal afegir la festa a la Mare de Déu de l'Escola Pia i els sants propis de l'orde per concessió del papa Pius X, com Sant Josep de Calassanç i el beat Pompili. Les aparicions marianes de Lourdes trobaren el seu ressò al temple on Modest Pastor va tallar una imatge de la Mare de Déu. Els músics havien donat una imatge de Santa Cecília per un altar de l'antiga capella de la comunió. També hi havia l'Arxiconfraria de Filles de Maria i Santa Teresa de Jesús, conegudes popularment com «Teresianes», integrada per les joves

gandianes i que fomentaven l'acció apostòlica i la pietat i tenien una imatge de la santa, obra també de Modest Pastor.¹⁸⁷

Des del moment en què els escolapis arribaren a Gandia, els jesuïtes intentaren tornar de nou al seu vell edifici universitari, com el 1815 quan Ferran VII reinstaurà la Companyia. El 1863 tenien 23 cases repartides per Espanya però no hi eren, a Gandia. Pel 1876 tractaren d'establir-se a la plaça de Loreto, però aquest intent va fracassar i el 1880 se n'anaren els seus huit membres. La instal·lació definitiva es va produir des del 1889, quan adquiriren el Palau Ducal, després d'un llarg període de decadència dels ducs i del seu edifici. L'herència deixada pel Pare Santiago Alfredo Rodríguez Vaamonde va tindre un paper clau en aquesta compra i també en la posterior restauració. Des d'aleshores, s'adaptaren a les necessitats materials i espirituals de la societat gandiana.¹⁸⁸

Religiositat i devocions al canvi de segle

En el trànsit des del món terrenal fins al celestial, els veïns de Gandia manifestaven les seues devocions, creences i intencions religioses. Però, així com al principi del segle era primordial la fe i l'arrelament de les creences, amb el pas del temps i les influències ideològiques les darreres voluntats mostraren aspectes més laics. Hi havia en alguns casos una barreja entre el factor religiós, relacionat amb les dones, i el factor laic, amb els homes. En altres casos s'afirmava la vinculació entre l'exèrcit i la religió, com en els exemples següents. En el primer, Joan Baptista Lamanette Chaix, cap important de la Milícia Nacional i antic Administrador de Duanes i Rendes nascut a Xàtiva però resident a Gandia, establia ser soterrat amb l'uniforme de subtingent retirat de l'exèrcit, mentre que la seua filla Amàlia volia vestir amb l'hàbit de Nostra Senyora dels Dolors.¹⁸⁹ El segon exemple el facilita Vicent Sáenz de Juano

---

187. L'Arxiconfraria havia estat fundada per Sant Enric d'Osó a Tortosa el 1873 des d'on es va estendre ràpidament.

188. Agraïsc la informació a Jesús Alonso.

189. AHCG sig. DA-50. Tots dos testaren el 7-VI-1856 davant de Josep Mª Arias. El pare va morir a València el 1868.

Talens, qui, el 1875, també volia ser soterrat de militar, mentre que la seua dona Maria de las Nieves Rignon Vallier optava per l'hàbit de la Mare de Déu.¹⁹⁰

Aquest darrer hàbit pareix que era el més sol·licitat pels diversos testadors. Rosa Marzal Portell així ho deixava establert el 1874, mentre que Dolors Gutiérrez Ferrer, a més, fixava un soterrament general amb assistència de les diverses confraries, acompanyament del clergat i vint-i-quatre pobres amb atxes de cera que rebrien una pesseta cadascun.¹⁹¹ Altres, com Rosa Oltra Castelló, es mostraven més senzills en la seua darrera voluntat amb absència de música i de confraries, encara que demanaven l'hàbit dels Dolors.¹⁹² Aquest hàbit també era demanat per homes com ara Manuel Tayadella.¹⁹³ Altres testadors deixaven disposicions de caràcter benèfic seguint els corrents catòlics de l'època. Francesc Moran Roda, en faltar el 1874, va deixar un llegat perquè es procedira a constituir una beneficència per a la població. Maria Gomar Miralles era vídua de Josep Domingo Soler i deixava 1.000 pessetes en misses a repartir entre la Col·legial i els seus germans sacerdots: Lluís, rector de Potries, i l'escolapi Josep. També rebien una certa quantitat la Beneficència i la Conferència de San Vicente de Paül.¹⁹⁴

Però algunes disposicions testamentàries abastaven a més aspectes de la Setmana Santa. El 1864, Pasqual Simó Monzó, prevere franciscà descalç del Real de Gandia i vicari de Benipeixcar, llegava a aquesta església un Lignum Crucis «con su correspondiente autentica para la bendición del término y adoración el Viernes Santo en la iglesia».¹⁹⁵ Tal vegada un dels més interessants dels documents d'aquests anys corresponga al ma-

---

190. AHCG sig. DA-966, protocol del 24-II-1897.

191. AHCG sig. DA-919, protocols del 29 i del 21-V-1874, respectivament.

192. AHCG sig. DA-934, protocol del 26-XI-1881.

193. AHCG sig. DA-966, protocol del 5-IV-1897, sig. DA-967 protocol del 4-VIII-1898, sig. DA-969 protocol del 27-III-1900. Tayadella havia nascut el 1816 a Castelltersol, província de Barcelona, i era vidu de Llúcia Joval Sala.

194. AHCG sig. DA-934, protocol del 21-X-1881.

195. AHCG sig. DA-50, protocol del 26-II-1864.

trimoni entre l'agent de transports Josep Ribera Vives i Josepa Gavilà Figueres. El 1881, testaven motivats per la malaltia d'ella i els dos:

encomiendan su alma a Dios y quieren que su cadáver amortajado, el del testador con la vesta o túnica que se usa en la procesión del Viernes Santo en el paso de la Dolorosa, y el de la testadora con hábito de Nuestra Señora de los Dolores, sean enterrados en el cementerio del punto en donde ocurra su muerte.¹⁹⁶

Dualitat política, dualitat social i, evidentment, dualitat festiva. La primera estava present entre els catòlics i els liberals. La dualitat social es manifestava sovint entre les posicions burgeses i les populars, amb una burgesia que fugia de la ruralitat. Les celebracions polítiques de les classes superiors intentaven desbancar les tradicions més populars amb desfilades i processons cíviqes que reflectien l'estratificació social: el seguici anava custodiat per militars o la força pública. Els temps estaven canviant i l'Ajuntament es modernitzava amb la creació de comissions de festes religioses i civils.¹⁹⁷

La dualitat festiva estava present com a reflex del context de la societat del final del XIX. La festa laica i les seues manifestacions començaren a desmarcar-se de la religiosa amb preeminència d'una que per aquestes dates és incipient, però que es consolidaria amb el pas del temps: les Falles. El 1876 se'n plantava per primera vegada una a la plaça del Mercat, el 1885, una altra a la plaça de l'Escola Pia a fi de celebrar el nou pont sobre el Serpis i el 1897, uns veïns del carrer Major en costejaven una altra (COLL FORNES, 2001: 27-31). La llavor arrelaria i creixeria i s'implantaria en la societat gandiana. La nova festa, malgrat tenir Sant Josep de patró i celebrar-se en plena Quaresma, presentava un vessant més laic que religiós. El seu triomf en el bell mig del temps de recolliment per excel·lència hauria estat impensable tan sols cent anys abans. Però ara el context era diferent, la societat era més plural i les creences religioses continuaven arrelades, però no amb tanta força com en temps passats. El laïcisme, que havia ocasionat el canvi de mentalitat i d'actua-

---

196. AHCG sig. DA-933, protocol del 22-III-1881.

197. AHCG sig. FA-14 AB-73, acta del 4-VII-1881.

ció i aquestes falles del final del segle, marcaria el camí de les falles posteriors i aprofundiria en la separació entre festa religiosa i laica. Quan el segle xx el laïcisme impregne part de la societat, propiciarà que les falles prenguen una continuïtat en la seua celebració, i que es convertisquen en una festa més pròxima als Carnestoltes que a la Setmana Santa.

Però el pes de les tradicions continuava manifestant-se amb les festivitats de caire polític seguint els costums i motivacions dels darrers anys. Quan les guerres carlines finalitzaren el 1876, les ciutats celebraren l'arribada de la pau. A València es decretaren tres dies festius on destacaven la processó cívica i presència de carros del triomf el primer dia, trasllat de la Mare de Déu dels Desemparats fins a la catedral el segon i revista militar el tercer, per a finalitzar amb un solemne funeral pels difunts del conflicte. Gandia, impregnada per l'entusiasme públic, també va celebrar la pau anunciant la notícia mitjançant pregó, s'il·luminà la ciutat, se soltà un bou, desfilà el fanal de la llibertat i es dispararen focs d'artifici a càrrec del Casino (*LP*, 2-III-1876).

Un element fonamental per a la festa és la música. Després dels vaivens passats, el 1876 Josep Serra Girba aconseguí de l'Ajuntament que cedira un local adequat per a la nova banda creada per ell mateix i una certa quantitat per als instruments i els uniformes, amb la condició de tocar gratuïtament en totes les funcions que solia pagar la ciutat. Poc va poder gaudir de la seua creació, ja que el mateix any va morir i el seu lloc l'ocupà Modest Lloret.¹⁹⁸ Després d'alguns canvis i algunes millores, es va nomenar una junta protectora amb els personatges més importants de la societat del moment en què figuraven Gutiérrez Mas, l'escolapi Carles García, el notari Jesús Mª de Arias o Josep Rausell entre altres.¹⁹⁹ El 1899 es redactava un reglament per al millor funcionament de la banda de música. Pel mateix s'establí que tocaria debades a la festa de la Mare de Déu dels Desemparats, el Corpus, els combregars d'impeditos i la de Sant Francesc de Borja. En aquesta darrera estava obligada a tocar la vespra en la cercavila a les dotze del migdia i les pri-

---

198. AHCG sig. FA-13 AB-70, actes del 9-III, 22-V i 28-VIII-1876.

199. AHCG sig. FA-15 AB-79, acta del 25-VII-1887.

meres oracions de la nit i la serenata a les nou, i si el festiu era solemne tocava també en la processó. A més, quan l'Ajuntament volguera amenitzar amb serenates l'esplanada de la fira, la banda rebria 30 pessetes per acte i 40 per la seua intervenció a la processó del Divendres Sant.²⁰⁰

El dualisme festiu religiós no minvava, més bé s'enfortia amb actes com les creus de maig, costum iniciat per aquests anys. A més, les accions dels catòlics anaven encaminades a refermar la fortalesa de la seua fe front als atacs rebuts dels laics. Dins d'aquest context s'emmarca la visita que feren a Gandia els participants en el Congrés Eucarístic celebrat a València el 1893. Rebuts per l'Ajuntament, el capítol eclesiàstic, algunes congregacions de la ciutat i la resta del poble, es dirigiren a la Col·legial per tal d'assistir a una missa amb prèdica del cardenal Sanz i després visitaren el Palau Ducal, ja com a residència dels jesuïtes, per a tornar de nou a València, segons ho contava l'*Almanaque de Las Provincias* el 1894.

En la recta final del segle XIX, l'element llegendari i miraculós romanien present en les consciències de la població. Juntament amb la devoció a Santa Anna, que continuava protegint les collites dels agricultors, amenaçades per la sequera,²⁰¹ l'altre gran triomfador des de sempre era el *Beate* Andrés Hibernón. De fet, es va realitzar una solemne festa en acció de gràcies perquè per la seua intercessió s'havia curat portentament la jove Anna Serra, la qual cosa va motivar que la mateixa corporació municipal gastara 89 pessetes en la il·luminació festiva.²⁰² El vessant benèfic, tan comú del final del segle, es manifestava també en les festivitats patronals de la ciutat, on l'Ajuntament destinava els beneficis de les vaquetes celebrades el 1886 a l'hospital.²⁰³

La festivitat de Sant Francesc de Borja continuava desenvolupant-se com els darrers anys, però ara amb una comissió nomenada per l'Ajun-

---

200. AHCG sig. AB-1863, 26-VI-1899.

201. AHCG sig. FA-13 AB-70, acta el 3-VII-1879. En aquest cas, la rogativa era ocasionada per la sequera.

202. AHCG sig. FA-13 AB-70, actes del 23-X i del 6-XI-1876.

203. AHCG sig. AB-377, carta del 15-XII-1886.

tament per a l'organització dels festejos. Hi havia corregudes de bous i una fira que canviaria el seu tradicional emplaçament de la Plaça Major per un altre de més capacitat. Se celebrava també un certamen literari amb l'obsequi de l'escut d'armes de la ciutat realitzat en plata per a aquell autor que redactara la millor composició referent a la història del sant patró.²⁰⁴ Continuava la recerca anual del prestigiós predicador per la festivitat tot i els entrebancs com el del 1885 que, a causa del còlera, va impedir l'assistència de l'abat de la catedral de Valladolid per la malaltia que afectava la seua germana.²⁰⁵

Predicadors de Sant Borja. 1875-1900	Any
Salvador Calvo, escolapi	1875
Andreu Noguera Polo, canonge de la catedral de Tortosa, per renúncia de l'escolapi Salvador Calvo	1876
Miquel Sarrió Payá, beneficiat de la catedral de València	1877
Francesc Navarro Martínez, antic ecònom de la Col·legial	1879
Salvador Calvo, escolapi	1880
Benet Sanz Forés, arquebisbe de Valladolid	1881
Benet Sanz Forés, arquebisbe e Valladolid	1882
Francesc Beltran, rector de Santa Maria la Major d'Oliva	1883
Josep Gomar, escolapi	1884
Declina predicar Francisco Sánchez Suárez, abat i provisor de la catedral de Valladolid	1885
Josep Sancho, rector de Palma	1886

204. AHCG sig. FA-13 AB-70, actes del 4-IX-1876 i del 8-IX-1879; *EL*, 19-X-1881.

205. AHCG sig. AB 377, cartes del 5 i 16-IX-1885. Segons l'abat, l'arquebisbe de Valladolid, el gandià Benet Sanz, afirmava que «en esta ciudad hay tres hospitales: el civil, el militar y el de casa del Deán».

Vicent Zorita Oltra, rector de Castalla	1887
Josep Gomar, escolapi	1888
Josep Bonifaci Marin, canonge de València	1889
Josep Cirujeda, abat de la Basílica de València	1890
Josep M ^a Lasquivas	1891
Salvador Beltrán Oltra, jesuïta	1892
Salvador Castellote, canonge de la Basílica de València	1893
Salvador Beltrán Oltra, jesuïta	1894
Josep Bohigues, gandià i rector de Vallada	1895
Marcos Montaner, canonge de Conca	1896
P. Ludovico, carmelita descalç	1898
Andreu Moreno Alcañiz	1899
Justo Martinez	1900
FONT: La llista està elaborada a partir de les actes municipals, EL, RG del 1875 al 1900.	

La participativa processó del Corpus incloïa les confraries i les seues imatges, els gremis i els seus estendards, gegants i cabuts i altres al·legories històriques amb adquisicions que milloraven el patrimoni, com les noves andes per a la Custòdia realitzades pel gandià Joaquim Ruiz, que li concedien més esplendor. L'ambient festívol s'arredonia per la nit amb música i il·luminació general.²⁰⁶ Una festivitat clàssica de les nostres terres era la dedicada als Sants de la Pedra, amb missa, predicà i processó que finalitzava dipositant els sants a casa dels majorals del pròxim any (*EL*, 5-VIII-1883). A poc a poc, els catòlics se sentien forts i el seu impuls que arrancava en aquests moments es manifestaria amb la creació de congregacions com la de Sant Lluís Gonzaga. Aquesta,

---

206. *EL*, 3-VI-1883; *RG*, 1-VI-1888 i 9-VI-1890.

per exemple, uns anys abans de l'arribada dels jesuïtes, sufragaria una imatge de Nostra Senyora del Consol, obra de Modest Pastor per a la capella de Sant Miquel del Palau Ducal, amb una celebració solemne i prèdica de l'escolapi Salvador Calvo.²⁰⁷

L'Edat Daurada de la Setmana Santa

L'estabilitat política de la Restauració i les disposicions favorables a l'estament eclesiàstic i a les manifestacions populars de la fe afavoriren un període propici en el darrer quart del segle XIX, el qual la Setmana Santa de Gandia va viure un moment daurat. Si per a la societat gandiana l'any 1881 va resultar especialment important per les millores iniciades, la celebració dels actes passioners també s'incorporarà als nous vents modernitzadors de la societat amb la creació de noves confraries i la consolidació de les que ja hi havia. L'adjectiu *daurat* s'aplica per la quantitat d'informació aportada per la premsa i es converteix així en la millor font per a conèixer les celebracions de la Passió a la nostra ciutat i aporta els detalls que les actes municipals no reflecteixen. Així, si políticament, socialment i econòmicament aquest any enceta l'entrada de Gandia en la modernitat, les celebracions de la Setmana Santa també es podria dir que inicien una nova etapa moderna, en què les tradicions medievals com la *Visitatio* han quedat enrere. La desaparició del drama litúrgic no va ser dràstica, perquè una tradició de tres-cents anys no és fàcil d'eliminar. Els fidels i les autoritats seguiren els costums antics, però s'adaptaren a la nova situació, de la mateixa manera com s'havien adaptat en temps passats.

Els actes als temples

Després de la festa de Carnestoltes arribava la Quaresma i, amb ella, els resos, el dejuni, l'abstinència, les confessions i els sermons dels predicadors, que s'allargaven fins al segon dia de Pasqua a la Col·legiata (*EL*,

---

207. TORRES MARTÍNEZ, J. (2006: 101).

1-IV-1883). Alguns oradors tenien tanta fama que, en una mateixa Quaresma, acudien a diversos temples i congregacions per a complir la seua tasca evangèlica, com el 1885, quan l'escolapi Hermenegildo Torres predicà un total de catorze vegades, repartides a parts iguals entre les confraries de la Mare de Déu dels Dolors i de la Creu (*EL*, 22-II-1885), o Manuel Llanes Montull amb la predicació a la Col·legial, al Sepulcre (*EL*, 5-IV-1885) i fins i tot a la diòcesi de Tarragona.²⁰⁸ Els anys en què hi havia més d'un predicador es repartien entre la Col·legial, el Raval i el Grau, com s'aprecia en la taula:

Predicadors de Quaresma	Any
Eugeni Noguera, jesuïta	1875
Josep Peydró, jesuïta	1876
Josep Martínez Oliver	1878
Jeroni Servent	1879
Pasqual Morant Oltra, vicari de Xeraco	1880
Josep Maria Pastor, escolapi Carles Garcia, escolapi	1881
Leandro Calvo, escolapi	1882
Salvador Calvo, escolapi Francesc Lumeras, escolapi Vicent Garrigós, escolapi	1883
Manuel Boria, arxiprest Col·legial Salvador Calvo, escolapi Francesc Lumeras, escolapi Isidor Fuster, escolapi	1884
Manuel Llanes Montull	1885
Joaquim Real, rector dels escolapis	1886
Joaquim Real, rector dels escolapis	1887

208. *DG*, 17-III-1885: Va ser cridat per l'arquebisbe de Tarragona. Per un error d'impremta s'havia publicat en un primer moment que l'orador estaria quatre setmanes allí, quan en realitat es tractava de predicar quatre sermons i després tornar a Gandia.

Hermenegildo Torres, escolapi Antoni Tarín	1888
Antoni Femenia Cabrero, prevere	1889
Josep Machancoses, escolapi	1890
Joaquim Carchano, jesuïta	1891
Hermenegildo Torres, escolapi	1892
Hermenegildo Torres, escolapi Josep Machancoses, escolapi	1893
Hermenegildo Torres, escolapi Rafael Tomàs, escolapi	1894
Juan Crisóstomo Vidal, escolapi Rafael Tomàs, escolapi	1895
Rafael Tomàs, escolapi Juan Crisóstomo Vidal, escolapi	1896
Carles Ferrís, jesuïta	1897
Ferran Alcantarilla, escolapi	1898
Pasqual Morant Oltra, prevere Col·legial	1899
Joan Peiró	1900
FONT: Llista elaborada a partir de les informacions de les actes municipals, EL i RG del 1875 al 1900.	

Aquesta fama creava situacions un poc conflictives, el 1884, entre l'Ajuntament i els escolapis. El consell municipal havia decidit que aquests s'encarregaren de les prèdiques, però el provincial de l'orde no ho acceptava, basant-se en el fet que havia acordat amb l'alcalde que els predicadors serien diferents dels del darrer any. La corporació no ho acceptava i insistia en els tres religiosos: Salvador Calvo, Francesc Lumeras i Isidor Fuster. A la fi, i seguint les diferents fonts documentals, sembla que predicà l'arxiprest Manuel Boria en col·laboració amb ells.²⁰⁹

---

209. AHCG sig. FA-14 AB-75, actes del 31-XII-1883 i del 21-I-1884; *EL*, 2-III-1884. En les actes municipals no hi ha confirmació definitiva del predicador i en la premsa figura Manuel Boria.

El 1897, la premsa mostrava la novetat de «la explicación de la Doctrina Cristiana que en dialecto valenciano está haciendo el popular P. Carlos Ferrís», per tractar-se d'un mitjà pel qual arribava a totes les capes socials. També expressava la seua satisfacció per la gran concurrència de fidels a les esglésies (*La Esperanza (LE)*, 27-III-1897).

Des d'*El Litoral* es considerava Gandia una ciutat important capaç d'aglutinar les poblacions dels voltants, tant des del punt de vista econòmic, amb esdeveniments com l'Exposició del 1881, com des del vessant religiós, ja que així «[...] la población rural [...] hallaria mas medios de rendir á Dios el culto que en tales días debe tributársele». I açò es denunciava per l'actitud d'alguns pobles, ja que, mentre que en alguns el veïnat romania recollit al temple al costat del Monument, en altres eren freqüents els abusos i descurances manifestats en què «las tabernas y muchas casas particulares servían de garitos á multitud de hombres que se hallaban rindiendo culto al juego y al vino [...]» i inclús hi havia llauradors treballant al camp sense cap preocupació. (*EL*, 26-II-1882).

Aquesta actitud xocava de front amb la religiositat dels gandians que consideraven el Dijous Sant un dia molt especial i important, en el qual l'adoració del Monument i la visita dels ciutadans a les diverses esglésies esdevenia un acte pietós, però també social. De vegades, les inclemències meteorològiques no acompanyaven, com el fort vent que regnava el 1881, encara que no impedia a «[...] un inmenso gentío [...] visitar los Sagrarios con piadoso recogimiento [...]» (*EL*, 17-IV-1881), o com la pluja de l'any següent, que deslluí «las elegantes y lujosas señoras visitando los Sagrarios» (*EL*, 2-IV-1882). El Monument de la Col·legial havia de presentar les millors condicions per al culte i el 1889 les copes utilitzades per a ornamentar el recinte on els fidels resarien s'havien dut del Palau Ducal, que n'era el propietari. Tal vegada darrere d'aquesta decisió es trobe el desmantellament que els ducs realitzaren del palau i que va incloure la subhasta pública d'alguns béns (PELLICER I ROCHER, 2007: 87), com hem vist. Els dos poders de la ciutat decidiren reemplaçar-los per uns altres de nous i comissionaren uns membres de cadascun d'ells. L'objectiu era aconseguir almoines entre les classes més acomodades de la ciutat. Uns anys després, el remat del Monument es va canviar

per un altre que es complementava amb la porta gòtica de l'església mentre que unes gandianes devotes pagaren unes teles de domàs noves per a substituir les deteriorades.²¹⁰

De manera irremeiable s'havien unit la situació política i la religiosa al llarg del segle amb sermons explicatius del sistema polític de torn i, amb la Restauració, la tònica no variava i s'hi aprofitava qualsevol festivitat multitudinària. Així, mentre que amb la República en els oficis de Divendres Sant la pregària pel monarca s'havia substituït per la rogativa *pro Hispana Natione*, amb el retorn de la monarquia a la catedral de València es pronunciaven les paraules «oremus pro rege nostro Ildephonso» (*LP*, 28-III-1875).

Però la Col·legiata no era l'única església a què els fidels acudien a recordar la Passió de Jesús. Al temple dels escolapis, Dijous Sant hi havia missa solemne amb el llavatori dels peus. El 1876, l'escolapi Ramon Querol va utilitzar en la celebració dotze xiquets als quals els va regalar després un bon vestit i molt de menjar. A l'endemà ben prompte començaven els oficis, per a així a les tres de la vesprada escoltar el predicador anual de la Creu. A la capella de Sant Miquel del Palau Ducal el dimecres tenia lloc l'ofici de Tenebres a les cinc de la vesprada. Dijous pel matí hi havia missa solemne, un altre ofici de Tenebres a la vesprada i Hora Santa per la nit. El Divendres la litúrgia dels oficis es realitzava a les nou del matí, al migdia es procedia al sermó de les Set Paraules i un altre ofici de Tenebres a la vesprada, per a concloure els actes passioners el Dissabte de Glòria amb els oficis acostumats. A l'església de l'exconvent tan sols hi havia el sermó del Sepulcre del Diumenge de Rams a les quatre de la vesprada.²¹¹

Les noves confraries

Si el mapa religiós de Gandia estava pràcticament configurat, el relatiu a les confraries s'estava gestant. A les que ja hi havia s'afegiren el darrer

---

210. AHCG FA-15 AB-80, acta del 4-III-1889; *RG*, 7-IV-1890; *LE*, 27-III-1897.

211. *LP*, 19-IV-1876; *RG*, 11-IV-1888.

quart del segle algunes de nova creació i unes altres de les quals la documentació es fa ressò.

La devoció a la Mare de Déu dels Dolors procedia del segle XVIII i es manifestava amb una capella a la Col·legial i a altres edificis religiosos. Segons la tradició oral, en el segle XIX hi havia una confraria vinculada al gremi dels mestres sagnadors on s'integraven el cirurgians, els barbers i els que realitzaven cures menors. Més fundada està la congregació de dones que cuidava i venerava la imatge establida a l'anomenada capella (CORTELL, HERRERO, 1997: 136). Els confreres que la integraven estaven convocats a un exercici espiritual mensual a càrrec d'un sacerdot de renom, com el 1881, quan tingué la direcció de l'arxiprest Antoni Escoto (*EL*, 23-I-1881).

Com a novetat, el Sepulcre havia establert un costum que va arribar fins a la desfeta del 1936. Un orador amb prestigi predicava el Dijous Sant a l'església de l'exconvent, i es va establir amb el recentment creat Pas de la Creu una sana rivalitat per tal d'aconseguir la millor prèdica i el millor orador sagrat.²¹²

Amb la finalitat de promoure la veneració a la Santa Creu, el 1881 l'Associació de la Santíssima Creu, sota la direcció de Josep Aranda i promoguda també pel P. Josep Gomar, va participar per primera vegada en la processó del Divendres Sant. La devoció a Gandia provenia de lluny gràcies a un benifet fundat a la Col·legial el 1396 per mossén Guillem Cabot amb una obligació de 16 misses anuals i 9 lliures sota el patronatge dels Jurats de la ciutat.²¹³ Com succeeix amb la confraria de Sant Pere, en aquest cas coincideixen ambdues: un benifet a la Col·legial, el mateix escolapi com a guia espiritual i una formada per alumnes i l'altra per exalumnes, com si es tractara d'un cicle vital de caràcter religiós que acompanya les persones al llarg de la seua vida: primer com a xiquets i després com a adults, i es complementa així la seua formació acadèmica

---

212. Segons *EL* i *RG*, entre 1881 i 1888 van predicar per al Sepulcre els escolapis Carles Garcia, Salvador Calvo i Antoni Beges, a més de l'ecònom de la Col·legial Antoni Escoto i Manuel Llanes Montull.

213. HERRERO ALONSO, A. (2002: 210); AHCG sig AB-1869. Llibre de patronats de Beneficis de Gandia; còpies del 1690, núm. 19.

i religiosa. No obstant això, hi ha una diferència: la confraria de la Creu sí que disposa de constància documental d'estatuts reguladors de la seua activitat i d'actes de la Junta Directiva. Aquest fet reforça la hipòtesi per la qual la Creu necessitava una regulació, ja que la població adulta en formava part, mentre que els xiquets de Sant Pere hi participarien com a una activitat més que complementaria la seua formació religiosa.

Aquell any es reuniren els confreres per a decidir si s'acceptava la vesta de color blanc i acordar la creació de la imatge i andes de la creu pel daurador de València Vicent Andrés. S'encarregaren de les gestions els dos clavaris elegits, Carles Rignon Velázquez i Vicent Ros Reig.²¹⁴ Integraven l'Associació ex alumnes dels escolapis amb els estudis acabats i amb la titulació i preparació necessàries per a ocupar els llocs importants de la societat, gent benestant com ara advocats, propietaris o comerciants.²¹⁵ La creació del nou pas provocava una situació semblant a l'originada un segle abans amb el Sepulcre, perquè calia establir el lloc en el qual desfilaria. La decisió final, després de les pertinents consultes al rector de l'església de la Sang de València, situava el nou pas presidint la processó tot just abans de la Soledat.²¹⁶ D'aquesta manera, Gandia seguia el que dictaminava l'arquebisbat, és a dir, es fonamentava «en el riguroso orden cronológico de los pasos y no en la antigüedad, considerando que el Viernes Santo está consagrado al símbolo de nuestra redención». A València, el Pas de la Creu ho acomplia i el que s'havia creat a Alzira el 1871 figurava per ordre cronològic entre el Sepulcre i la Soledat, exactament igual al que quedaria establert a Gandia.²¹⁷

---

214. *EL*, 13-III i 10-IV-1881; HERMANDAD DE LA SANTA CRUZ (SANTA CRUZ, 2007: 10).

215. SANTA CRUZ (2007: 8). Fins al 1936, en la relació dels presidents apareixen membres importants de la societat, com el metge i regidor Josep Aranda Comas, Robert Gómez Mazparrota, J. M. García de Mesa, J. M. Melis Terrados, J. Fernández de Mesa, Eduard López Renal, Joan Baptista Beltrán Oltra i Josep Melis Morell.

216. AHCG sig. FA-14 AB-72, actes del 4 i 11-IV-1881.

217. ADV sig. 268/1, cartes del 16-III i del 3-IV-1871. L'ordre de la processó d'Alzira des del 1871 era el següent: l'Hort, la Columna, Ecce Homo, Natzaré, Crist clavat a la Creu, Devallament, Mare de Déu dels Dolors, Sepulcre, Creu i Soledat.

Els seus estatuts i els ja analitzats del Sepulcre ens poden servir per a intuir com podrien estar organitzades les altres confraries. A la premsa del 1885 es podia llegir la notícia:

El domingo por la noche se reunió la Asociación del paso de la Cruz en junta general para la aprobación del reglamento porque se ha de regir, siendo éste aprobado. También se acordó pedir la autorización competente para elevarla a Asociación religiosa, con el objeto de dar culto a la Cruz (*Diario de Gandía* (DG), 17-III-1885).

I així va ser. Van ser aprovats per l'arquebisbe Monescillo i establien com a finalitat «rendir culto al signo de la Redención del género humano». En podien formar part «cuantas personas de ambos sexos sean propuestas por dos asociados». Aquests tenien veu i vot a les juntes i tenien l'obligació d'assistir «a la función religiosa que la asociación celebra en la tarde del Viernes Santo en honor a la Santísima Cruz». Havien d'abonar la quota anual, una pesseta per a les dones, aprovada per la Junta General d'on es pagaven els brandons de cera. Els homes, a més, havien d'acompanyar amb seriositat i recolliment la imatge en la processó del soterrament amb vestes completament negres. Les dones que no desfilaven estaven obligades a practicar tots el divendres de l'any un exercici pietós presidit pel rector dels escolapis. Formaven els òrgans de govern la Junta Directiva i la Junta General. La primera prenia possessió del seu càrrec el diumenge següent al de Resurrecció. Estava formada pel president, el tresorer, el secretari i dos clavaris. Els tres primers presidien el pas en la processó, entre altres tasques, mentre que els clavaris organitzaven les cerimònies religioses celebrades tots els dimarts de Quaresma i el Divendres Sant. La Junta General tenia sessions ordinàries i extraordinàries. Com a reflex del context polític de l'època, els acords a les dues juntes es decidien segons la majoria de vots dels presents, i podien ser de caràcter secret o nominal.²¹⁸

---

218. ASCHPG Caixa 1940. Els Estatuts aprovats per la Junta General de l'Associació el 12 d'abril del 1885 desaparegueren durant la Guerra Civil. L'escolapi José Mª Blay va realitzar una certificació jurada de l'existència d'aquests d'acord amb aquest manuscrit que es conserva en l'arxiu de la comunitat de l'Escola Pia. Agraïsc la informació al P. Enric Ferrer, Sch. P.

El mateix any de l'aprovació dels estatuts, la directiva acordava invertir una quantitat de diners en la construcció d'un altar per a la Creu. Es pretenia conservar-la millor i concedir-li la reverència adequada per al seu culte. Un any més tard estava finalitzat i es decidia situar-lo en un dels arcs de la capella del Santíssim Sagrament de l'església dels escolapis, per així col·locar la Creu en el seu altar en acabar la processó. El nou emplaçament creat al temple aniria enriquint-se amb diversos objectes litúrgics i serviria per a disposar allò necessari per als Improperis. El 1889, els dirigents del pas entregaren al rector dels escolapis una còpia dels estatuts per a tindre la seua mediació i aconseguir que l'Associació es considerara dins la categoria de religiosa, que s'admeteren les dones com a membres i obtindre així algun ingrés. Un any més tard, els motets que es cantaven en la processó se substituïen per una banda de música.²¹⁹

Des del 1883, i seguint la taula següent, un prestigiós orador acudia a l'església de l'Escola Pia a pronunciar el sermó dedicat a la Creu que la confraria celebrava el Divendres Sant.²²⁰

Predicadors de la Creu	Any
Manuel Llanes, quaresmer de Sant Esteban de València	1883
Manuel Llanes Esteve	1884
Hermenegildo Torres, escolapi	1885
Gaspar Novella, escolapi	1886
Alejos Peiró Llopis, rector de l'església del Patriarca de València	1887
Vicent Domenech, escolapi	1888
Hermenegildo Torres, escolapi	1889
Antoni Sánchez, escolapi	1890
Joan Baptista Morell, provisor de Terol	1891

219. CORTELL, C. i HERRERO, A. (1997: 180); SANTA CRUZ (2007: 10 i 11).

220. El 1888 i 1890 figuren, respectivament, Juan Crisóstomo Vidal i José Sancho Martínez com a predicadors a SANTA CRUZ (2007: 25).

Josep Gomar, escolapi	1892
Salvador Calvo, escolapi	1893
Salvador de la Mare de Déu, carmelita	1894
Josep Carbonell, escolapi	1897
Ferran Alcantarilla, escolapi	1898
Calasanz Rabaza, escolapi	1899
FONT: Llista elaborada a partir de les informacions d'EL, RG del 1883 al 1899.	

El 1884, en una reunió per a aprovar els comptes i preparar la participació en la processó del Sant Soterrar, es comissionaven dos membres a fi d'aconseguir donar-li continuïtat a l'assistència d'un predicador de renom.²²¹ L'any següent, en *Diario de Gandia*, s'anunciaven els actes religiosos previstos per al capvespre de Quaresma: rosari, sermó per part del rector del col·legi, Hermanegildo Torres, i cant de motets, i que tingué una gran aflluència de públic (*DG*, 9 i 11-III-1885). S'encetava així un costum i una tradició que rivalitzarien amb el Sepulcre i finalitzarien arran de la desfeta del 1936.

El 1882 es gestava la creació d'una nova confraria per a l'any següent sota l'advocació del Crist a la Columna. L'expectació creada presagiava una concurrència important a la processó del divendres, amb la presència de més de seixanta confreres amb vesta. La imatge realitzada a València per Felip Farinós va arribar a Gandia al març del 1883 llesta i preparada per a desfilars aquell any amb la participació de més de cent confreres.²²² Uns anys més tard, el seu president Valentí Climent i uns altres membres sol·licitaven l'altar que la corporació posseïa a la Col·legial sota l'advocació dels sants Terratrèmols dins la capella de la Mare de Déu dels Dolors per així:

221. *EL*, 23-III-1884. Actualment, la prèdica està integrada als oficis del Divendres Sant que la germandat celebra a l'església de l'Escola Pia.

222. *EL*, 26-XI-1882; *EL*, 11, 18 i 25-III-1883.

[...] colocar la imagen del Santísimo Cristo atado a la columna, del que son socios del paso, para tomar parte en la procesión [...] del Viernes Santo. El Ayuntamiento [...] acordó por unanimidad acceder a lo solicitado, con la condición y sin perjuicio de que cuando la Corporación municipal necesite el altar y nicho, la asociación del paso lo dejará a su disposición, sin venir a abonar los gastos que se ocasionen con este objeto.²²³

El pas de l'Hort del final del segle, vinculat als llauradors del Raval, desfilava el Divendres amb música sorda i cantors. Els confreres anaven amb vestes de color morat però amb el rostre descobert. Una centúria romana obria el pas amb un oficial cridant el públic al recolliment.²²⁴ Com a curiositat, el 1897 Antoni Miñana va rebre de l'Ajuntament 25 pessetes «por los gastos verificados en el calvario de Jueves Santo en la imagen de la Horacion del Huerto».²²⁵

Un altre pas que desfilava al final de segle i del qual les notícies són escasses és el del Devallament de la Creu. El 1888 El Mercantil Valenciano anunciava la creació de la nova imatge per part de Modest Pastor i del seu soci Josep Burgalat:

Con destino á Gandía han construido los tan conocidos artistas señores Pastor y Burgalat un magnífico grupo de figuras de escultura representando el descendimiento de Cristo de la cruz. La obra en su conjunto acusa la reconocida pericia de tan hábiles artistas. El Paso figurará en la procesion que ha de celebrarse en dicha ciudad, y después se le dará colocacion en una de las capillas de la iglesia de San Roque de la misma.²²⁶

Era propietat de la família Donet Fluixà, es mostrava al veïnat al seu domicili del carrer Confraria i romania la resta de l'any a l'església de Sant Roc.²²⁷

---

223. AHCG sig. FA-15 AB-80, acta de l'1-IV-1889.

224. HERMANDAD DE LA ORACIÓN DE JESÚS EN EL HUERTO (2000: 23); CORTELL, C. i HERRERO, A. (1997: 34).

225. AHCG sig. AB-703. Llibre diari de caixa, any 1897.

226. *El Mercantil Valenciano*, 31-III-1888. La policromia l'havia realitzat Lluís Antoni Gasch (LP, 28-III-1888). Agraïsc la informació a Elvira Mas Zurita.

227. CORTELL, C. i HERRERO, A. (1997: 146).

Les notícies sobre la resta de passos són puntuals si atenem a les informacions proporcionades pel llibre diari de despeses de l'Ajuntament. Aquet fet pot indicar que, encara que no s'hagueren configurat com a confraries, alternaren l'ajuda econòmica municipal amb l'organització pròpia d'una confraria moderna. Respecte a les cada vegada més escasses notícies del Crist de la Palma, el 1893 Gaietà Sanchis i uns altres reberen 7 pessetes per a processonar la imatge el Divendres Sant, quantitat que es triplicava el 1898 per a dur-la amb la del Natzaré, mentre que el 1900 Joaquim Miñana rebia 10 pessetes per la processó i el calvari i la vídua de Diego Castaño cobrava 23 pessetes per les 17 palmes i la preparació del Crist. Al voltant del calvari, cal afegir que el 1899 l'Ajuntament abonava a Josep Sanchis 72 pessetes pels cants a l'Ecce Homo i el Natzaré.²²⁸

L'Ecce Homo també tenia despeses a càrrec de l'Ajuntament, com el 1897, amb les 25 pessetes a Josep Rubio i els que canten al pas de la imatge o les 13 pessetes a Josep Moreno «por servicio personal para llevar la imagen del Ecce Homo y banderas en la procesion de Semana Santa». En una situació semblant trobem el Natzaré, quan Enric Lanaquera rebia 12 pessetes per dur les andes o Josep Peris 25 per cantar, mentre que a Josep Mª Codoñer li pagaven 125 pessetes «por el arreglo y parte de música de los pasos del Hecce Homo, Nazareno y Dolorosa». Per la seua banda, el 1893 i el 1898 Ramon Milio Vidal era gratificat amb 35 i 30 pessetes respectivament «por arreglar el traje a la Soledad para la procesión del Viernes Santo y honorarios de los portadores».²²⁹

I així, a les acaballes del segle XIX, la Setmana Santa estava ben definida tant amb els actes als temples com la seua expressió popular als carrers. Als oficis i monuments característics de la pietat gandiana s'havien anat afegint les confraries per tal d'exterioritzar la fe. La Santa Cena, l'Hort, Sant Pere, el Crist a la Columna, l'Ecce Homo, el Natzaré, el Crist de la Palma, la Dolorosa, el Devallament, la Santa Creu,

---

228. AHCG sig. AB-699, 706 i 707. Llibre diari de caixa, anys 1893, 1899 i 1900, respectivament.

229. AHCG sig. AB 699-707. Llibre diari de caixa, anys 1891-1900.

el Sepulcre i la Soledat continuaren la seua tasca evangèlica i folklòrica fins al 1936.

La Setmana Gran de la Restauració

La societat classista i el control de les autoritats es manifestava també en les festivitats. El 1895, l'Ajuntament de València proposava reformar els Carnestoltes per a civilitzar-los i intentar acabar amb els costums bàrbars que s'hi realitzaven. Aquest corrent s'aplicava també a Cadis, ciutat on aquesta festa estava molt arrelada, i on el caràcter lliure, popular i espontani havia donat pas a la moderació i control per part de les autoritats.²³⁰ A Gandia, l'Ajuntament va arribar a intervenir a fi de controlar les seues manifestacions. L'alternativa eren els balls i reunions de les classes acomodades i les luxoses cavalcades infantils, els concerts i les funcions benèfiques. Els emmascarats que eixien als carrers en Carnestoltes eren una vintena «en la generalidad labradores, que gritan como desesperados y nada más», i els anys en què no hi havia màscares la premsa titubejava entre l'alegria i la tristor per la pèrdua d'aquell tradicional costum que tenia «su cariz bello y su negro cariz». Era més tradicional i estava millor considerat el fet de menjar la *cassola* d'arròs a l'ermita de Santa Anna.²³¹

Gandia havia aconseguit per aquests anys la creació d'un teatre.²³² La nova burgesia, amb la seua corresponent visió de l'oci i la diversió, intentava que a l'hivern alguna companyia teatral visitara la ciutat i «que amenice algún tanto la vida monótona que generalmente se hace en aquella estación».²³³ Amb la creació del Teatre Serrano, les aspiracions de la burgesia es plasmaven en les representacions i imitaven els models

---

230. ARIÑO VILLARROYA, A. (1993: 62); *LP*, 26-II-1882.

231. ALONSO LÓPEZ, J. (1998: 207); *EL*, 26-II-1882 i 22-II-1885.

232. El Teatre de Gandia va ser inaugurat el 10 d'octubre del 1864 i es localitzava a la part alta de l'almodí, entre la Vilanova de Sant Roc i el carrer Brunel. Per a més informació sobre la seua història i evolució fins a la creació del Teatre Serrano, consulteu GARCÍA FRASQUET, GONGA (2007).

233. AHCG sig. FA-13 AB-67, acta del 4-V-1866.

que es desenvolupaven a València i que seguien la dualitat entre la festa laica i la religiosa. El 1885, es desconeix on, es va escenificar la *Pasión y muerte de Jesús*, amb una posada en escena qualificada com a demostrativa de la vertadera fe religiosa. No obstant l'èxit, la mateixa premsa que l'aplaudia recordava la prohibició eclesiàstica de la seua representació i la necessitat de deixar la tasca rememorativa a l'Església i evitar així la teatralització de la Passió. En contrast, i amb mitja entrada de públic, aquesta mateixa Quaresma un grup d'aficionats representava *Don Álvaro o la fuerza del sino* i *Lo mejor de los dados*, escrita aquesta per Jesús Ma de Arias (DG, 2, 12 i 17-III-1885).

El 1885, *Diario de Gandía* informava sobre la processó del Diumenge de Rams. El capítol de la Col·legiata anava a l'altar major, beneïa les palmes i les repartia als altres religiosos i membres de l'Ajuntament. Després eixien en processó des de la porta dels Apòstols fins a la porta Major, que romania tancada. El sotsdiaca colpejava la porta, entrava la comitiva, se celebrava la missa i tres sacerdots cantaven el *passio* amb les palmes a les mans (DG, 28-III-1885).

Els canvis iniciats el 1881 a tots els àmbits es pretenien aplicar a les celebracions gandianes. Els nous temps modernitzadors incloïen la Setmana Santa i la premsa així ho demanava. Dins d'aquest context resulten simptomàtics els plantejaments que a l'any següent realitzà *El Litoral*, la informació que proporciona i les propostes de millora en uns intents de «producir benéficos resultados tanto morales como económicos». La descripció dels actes que la publicació realitza ens du a pensar que tal vegada els darrers anys de la Setmana Santa de Gandia foren semblants als del 1882. Per tant, en aquest any, i tal vegada anteriorment també:

[...] el martes por ejemplo, concurren procesionalmente los alumnos de la Escuela-pia á la iglesia Colegial y sin acompañar ninguna imagen, á cumplir con el precepto pascual; si el Jueves a mediodía es trasladado San Pedro á aquella iglesia sin mas acompañamiento que unos cuantos niños, y al anochecer el Ecce Homo con solo cuatro ó seis devotos; si el mismo Viernes Santo, pocos momentos antes de la procesión del Entierro, y cumpliendo secular costumbre es acompañada la Virgen de la Soledad por el Sindico y el Secretario del Ayuntamiento desde la Capilla del palacio ducal a la iglesia del exconvento

de San Roque ¿por qué no se organizan varias procesiones formales con igual objeto? [...].

No es dubtava de la pietat i solemnitat dels actes, però es reflexionava sobre la conveniència d'augmentar-los per tal de situar-los al nivell d'altres festivitats religioses i amb el benefici econòmic que això comportaria per a Gandia, seguint els models de Sevilla, València o Xàtiva que «preparan anualmente varias funciones religiosas, multitud de procesiones, ferias, etc., para conseguir ambos objetos» (*EL*, 26-II-1882). Per aquests anys Sevilla era un lloc apropiat per a gaudir del fervor de la Setmana Santa i un nou tipus social, fonamentalment burgés, feia acte d'aparició: els turistes. La premsa es feia ressò de les tarifes del ferrocarril per a visitar la ciutat del Guadalquivir en la seua festa més important (*LP*, 29-III-1882 i 18-III-1885). És així com *El Litoral* afirmava que l'exemple a seguir era la ciutat de la Costera «por ser más comparable a la nuestra», ja que durant tota la Setmana Santa hi celebrava diàriament nombroses processons que eren seguides per una gran quantitat de forasters. Però no es quedaven ací els suggeriments. Apel·lava a la unió dels poders de la ciutat representats per l'Ajuntament, els eclesiàstics i els gremis, amb aquells que també volgueren col·laborar, a fi d'aconseguir unes celebracions de la Passió tan magnífiques com ho eren les festivitats patronals. El setmanari proposava el següent programa basant-se en el que es realitzava a Xàtiva, com hem vist:

[...] El Domingo de Ramos por la tarde debería celebrarse una lujosa procesión para trasladar a la Virgen de la Soledad al ex-convento, a la que debería concurrir el Ilustre Ayuntamiento, con todos sus dependientes: el lunes por la tarde debía celebrarse otra procesión para trasladar la Santa Cruz que por primera vez figuró en la procesión del Viernes Santo del año último, desde Palacio al ex-convento: el Martes por la mañana los alumnos de la Escuela-pia debían acompañar á San Pedro á la Colegial: el miércoles por la tarde otra procesión para trasladar desde la Escuela-pia al ex-convento el Santísimo Cristo de la Palma, y el jueves otra para acompañar al Santísimo Ecce Homo desde aquella iglesia á la Colegial. Además debían celebrarse con más solemnidad el Calvario y la procesión del viernes, y predicarse las Siete palabras en el ex-convento [...] (*EL*, 26-II-1882).

Gràcies a aquesta informació podem situar amb certesa algunes imatges dins els temples, la localització de les quals abans podia ocasionar una certa confusió. Si el lloc d'inici de les processons equivalia a la seu canònica de les confraries, un focus important era l'església dels escolapis, on estaven Sant Pere, la Creu, l'Ecce Homo i probablement el Crist de la Palma, mentre que a la capella de Sant Miquel del Palau continuava la Soledat. L'absència d'informació sobre les altres imatges de les quals hem parlat ens du a pensar que es localitzarien dins l'església de l'antic convent franciscà, lloc d'inici de la processó del divendres i on acudirien en trasllat les imatges que no estigueren dins seu o simplement a casa del clavari corresponent.

Les notícies de la premsa sobre la processó del divendres indiquen una certa discontinuïtat en la seua realització i composició. La del 1883 tingué dues hores i mitja d'un ordre processional qualificat d'admirable i una gran concurrència de públic. La decoració dels passos va ser molt lloada, on destacaven la Creu i el nou Crist a la Columna i l'esforç realitzat pels membres del Sepulcre. En contraposició, es denunciava el pèssim aspecte que presentaven les andes de la Soledat, amb les crítiques que per aquest motiu rebia l'Ajuntament per ser-ne l'encarregat (*EL*, 25-III i 6-IV-1883). També les inclemències meteorològiques s'hi afegiren com a convidades el 1882 i el 1885, i impediren els actes passioners als carrers (*EL*, 9-IV-1882 i 5-IV-1885). No obstant això, i com hem analitzat anteriorment, la corporació continuava sufragant algunes despeses d'alguns passos, però també de les celebracions de la Setmana Santa en general, sempre amb la intenció d'aconseguir una festa ben lluïda. En alguns anys, les dades i els conceptes es repeteixen, uns altres tan sols figuren una vegada i en uns altres tan sols apareix sense més indicacions la quantitat total destinada a la festivitat, que oscil·la entre les 400 i 500 pessetes. Com a resum aproximat d'aquests conceptes, entre el 1886 i el 1900 es poden destacar els següents:

Despeses de l'Ajuntament per a la Setmana Santa. 1886-1900	Quantitat en pessetes
Per predicar la Quaresma	375
A Eusebi Giménez per 13 parells de guants per als que acompanyaven la processó de Setmana Santa	14,5
A Josep Galiana, per traslladar els bancs de l'Ajuntament a la Col·legiata i tocar el pregoner el Divendres Sant	14
A Estanislao Martínez, per dur les banderoles en Divendres Sant	4,5
A Vicent Climent, per llogar els vestits de romans	50
A Josep Costa, per tintar 6 vestes per a la processó de Setmana Santa	21
A Salvador Lloret, per tocar la banda de música en la processó del Divendres Sant	40
A Ignasi Moreno, pels motets cantats en la Setmana Santa	27,5
FONT: AHCG sig. AB-695-707. Llibre diari de caixa, anys 1886-1900.	

El combregar d'impeditos, sempre que també l'oratge no l'ajornara alguns dies com el 1884 (*EL*, 20-IV-1884), tenia la col·laboració econòmica de l'Ajuntament, motiu pel qual podem aplicar-hi el mateix resum de despeses:

Despeses de l'Ajuntament per als combregars d'impeditos. 1886-1900	Quantitat en pessetes
A Josep Morell Torres, per les despeses en els combregars dels presos	39
A Josep Márquez, alcaid, per diversos objectes per a les presons	46.25
A Salvador Bufante, per arreglar i decorar la presó	10,5
A Antoni Genovés Olmos, per engalanar la presó amb flors i rams	10
A Santiago Gallart Morell, per la cera consumida per l'Ajuntament i el jutjat de 1ª Instància	120
FONT: AHCG sig. AB-695-707. Llibre diari de caixa, anys 1886-1900.	

Potser les intencions de millora de la premsa aconseguiren algun tipus de ressò positiu. No obstant això, el nou segle ja s'albirava. Si cent anys abans els gandians no imaginaven els avatars que els esperaven en el segle XIX, en el començament del XX ningú no podia pensar que la destrucció i la mort en serien els protagonistes.

EL SEGLE XX

De la Restauració a la Guerra. 1900-1936

A causa del clima d'inestabilitat general que es manifestava en un seguit de governs conservadors i liberals, les bones relacions que hi havia entre l'Estat i l'Església al llarg de la Restauració van conèixer alguns moments de tensió.¹ El primer va coincidir amb l'estrena el 1902 d'*Electra*, l'obra teatral de Pérez Galdós, que s'afegí a les alteracions de l'ordre públic provocades per les processons organitzades amb motiu del jubileu en honor del Crist Redemptor, concedit pel papa per l'entrada en el nou segle. El segon és del 1910, quan es publicava la Ley del Candado, per la qual s'impedia l'establiment de noves congregacions religioses que no tingueren l'autorització del Ministeri de Gràcia i Justícia, i amb la intenció d'aprofundir en la separació entre l'Estat i l'Església sobre la base de l'hegemonia civil.

El sistema monàrquic de la Restauració es va col·lapsar. La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) va proporcionar la tranquil·litat política per aconseguir la millora del nivell econòmic i els catòlics van començar a dirigir els ajuntaments. Els anys finals de la dictadura anun-

---

1. Sobre la situació de l'Església i de la religiositat popular fins a la Guerra Civil, consulteu GARCÍA VILLOSLADA, R. (1979: 305-361, 450-475); BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001: 256-259).

ciaven els trets dels anys següents. A les eleccions municipals convocades el 12 d'abril del 1931, la sort del règim va quedar establida amb una victòria indiscutible dels partits d'esquerra a les grans ciutats. Dos dies després de la victòria, es va proclamar la II República. El rei Alfons XIII s'exilià, el Vaticà va reconèixer el nou govern i l'Església espanyola ho acceptà. No obstant això, els governs es van veure desbordats pels moviments autonomistes, l'agitació social i l'esclat anticlerical, sense aconseguir l'estabilitat necessària en els sis anys republicans.

A la fi, el juliol del 1936, totes les tensions acumulades entre catòlics i anticlericals, entre ideologies enfrontades des del segle passat, esclataren en un conflicte que s'esperava concloure en pocs dies, però va tenyir de dol la societat espanyola durant tres llargs anys.

Des del començament del segle, la situació social de València era cada vegada més conflictiva i amb símptomes de crisi. Els republicans, en l'alcaldia des del 1902, consideraven la religiositat popular tradicional un reflex de l'Espanya que rebutjaven i no dubtaven a aplicar els seus postulats polítics laïcistes a la vida diària: intent de prohibició del toc de les campanes, supressió de les subvencions a les festes religioses, absència de la corporació municipal a les processons i altres actes de culte.² El diari *El Pueblo*, portaveu de les idees blasquistes, ridiculitzava les festes religioses, criticava en repetides ocasions «la farsa clerical de la Semana Santa» i catalogava les predicacions quaresmals de «rebuznos».³

El breu arquebisbat de Sebastián Herrero Espinosa (1898-1903) es va caracteritzar pels enfrontaments amb els anticlericals motivats pels articles publicats en diaris com *El Pueblo* o per oposar-se a la representació d'*Electra*.⁴ Va revisar els límits geogràfics de l'arquebisbat, que en

---

2. Les arrels del republicanisme valencià s'endinsaven fins a la dècada del 1840, però no va sorgir fins a les eleccions del 1869 i la proclamació de l'efímer cantó de València del 1873. Malgrat que era minoritari, sempre va estar latent en la societat, però sense límits ideològics definits, i es mostrava al final del segle XIX ja com a protagonista polític, però ara dins de la Restauració borbònica després del fracàs republicà.

3. ARIÑO VILLARROYA, A. (1993: 113); BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001: 256).

4. Per a aprofundir en els arquebisbes valencians de l'època, consulteu CÁRCEL ORTÍ (1986: 690-753).

alguns casos seguien les disposicions del 1238, i va establir un nova divisió arxiprestal on va quedar-ne Gandia com a capital d'un dels vint-i-cinc creats.⁵ La polèmica anticlerical s'aguditzà en l'ensenyament religiós i en l'activitat de les congregacions i els ordes religiosos. L'arquebisbe Victoriano Guisasaola Menéndez (1906-1914) estava mal vist pels republicans perquè el consideraven representant del polítics més odiats. Amplis sectors catòlics i del mateix clergat valencià no aconseguiren connectar amb ell ja que no comprenia els problemes de València, on la situació política local mostrava un progrés del blasquisme dins l'agitada context polític i social ocasionat per la forta crisi de la política restauradora. Va impulsar la doctrina catequètica amb un gran desenvolupament de les congregacions de la Doctrina Cristiana, fundades entre el 1913 i el 1914. Fins a l'arribada de l'arquebisbe Enrique Reig Casanova (1920-1923) la diòcesi va tindre un seguit d'arquebisbes amb poca durada.⁶ El prelat Prudencio Melo Alcalde (1923-1945) va seguir el desenvolupament del moviment litúrgic que fomentava l'assistència dels fidels a la santa missa i les celebracions religioses mitjançant la participació en el cant. Entre el clergat augmentava la consciència de la renovació litúrgica i pastoral, però també entre els fidels va créixer el sentit d'Església i la necessitat de col·laborar amb els sacerdots en l'evangelització.

Tant València com els altres pobles mostraven característiques semblants pel que fa a moralitat i religiositat, que va canviar molt des del 1931. Al principi del segle, la litúrgia i el culte en l'època de la Restauració eren solemnes i es manifestava amb unes esglésies ben engalana-

-
5. La reforma es va completar amb la convocatòria del concurs general per a cobrir els curats vacants. Com les parròquies estaven dotades per l'Estat, els bisbes presentaven els candidats al rei i, després de l'aprovació concedida pel ministeri de Gràcia i Justícia, podien els nous rectors començar a exercir la seua tasca evangelitzadora.
  6. Valeriano Menéndez Conde va estar cinc mesos d'arquebisbe, seguit per José Navarro Daràs amb dos anys de pontificat, mentre que José María Salvador Barrera es va mostrar compromés amb els grans moviments i activitats de l'Església en els dos anys del seu arquebisbat.

des, principalment en les celebracions festives. El poble mostrava una escassa formació religiosa, amb el resultat d'una pietat formal i amb l'existència d'un excés de ritualisme i d'una manca d'interiorització. La vida religiosa era rutinària i es barrejaven els festejos populars amb les diversions. Encara que hi havia una situació moral decadent i una relaxació de costums, les congregacions i associacions religioses formaven una xarxa bastant important en el conjunt de la província de València amb 767 en total.⁷ No obstant això, tot i els entrebancs, la vida religiosa va continuar amb tranquil·litat fins al 1931.

La renovació litúrgica

L'Església també era conscient de la necessitat d'adaptar-se als nous temps, però sense perdre per això la seua identitat i personalitat. Calia apropar-se als fidels i en la celebració de la litúrgia estava la clau. França, en matèria litúrgica i devocional, va ser la font de la qual la resta es beneficià. A Espanya aquest moviment, que va trobar la seua espenta a partir del Congrés Litúrgic de Montserrat del 1915, es va produir molt lentament i amb retard respecte d'altres països.

Per tal d'analitzar el Moviment Litúrgic del segle xx cal retrocedir fins arribar cap a la meitat del XIX.⁸ A mesura que els ànims revolucionaris anaven calmant-se, alguns eclesiàstics, com l'abat benedictí Prosper Guéranguer, sentiren la necessitat d'aproximar la litúrgia al poble i facilitar-li'n la comprensió. Es pretenia aprofundir en els valors històrics i estètics de la litúrgia, però fonamentalment en els seus valors autèntics, místics, teològics i en la seua projecció pastoral i pràctica. Al despertar litúrgic es va afegir l'augment de les manifestacions de fe públiques, i es

---

7. *GM*, 15-VI-1902. Les dades van ser sol·licitades pel Ministeri de la Governació al Govern Civil de València. Les xifres eren les següents: 64 comunitats de monges definitives i 69 provisionals, 21 definitives de frares i 154 provisionals, 384 confraries definitives i 40 provisionals, 86 associacions religioses definitives i 6 provisionals i 61 cercles catòlics definitius. En total n'hi havia 566 de definitives i 47 de provisionals.

8. Per a més informació sobre el Moviment Litúrgic, consulteu BASURKO (2006: 361-446).

va propiciar així la creació de nous cants populars, els missals dels fidels i els devocionaris.

En el segle xx, aquests moviments adoptaren un estil més pastoral i eclesial. Per tota Europa sorgiren intel·lectuals i publicistes que estaven preocupats per la comprensió per part del poble del fet litúrgic, com Romano Guardini, Lambert Beaudin, Louis Duchesne o el cardenal Schuster, que va escriure el *Liber Sacramentorum*. Es crearen centres dedicats a estudiar i fomentar la litúrgia, com el Centre de Pastoral Litúrgica de París. Alguns desconfiaven de les manifestacions de pietat popular, i la consideraven una de les causes de la decadència de la litúrgia. És així com, per a renovar la puresa del culte, consideraven que la litúrgia emprada en els primers segles per l'Església de Roma n'era el model ideal i això comportava rebutjar les expressions de pietat popular medievals o posttridentines.

L'impuls definitiu al moviment renovador li correspon al papa sant Pius X. Aquest pensava que els fidels adquirien l'esperit cristià participant en els misteris sagrats i en l'oració de l'Església. Va contribuir a afirmar la superioritat de la litúrgia per damunt de qualsevol altra forma de pietat. Rebutjava la confusió entre la litúrgia i la religiositat popular i afavoria la distinció de les dues, però comprenent la seua relació mútua. A fi d'aconseguir aquests propòsits va realitzar la seua reforma des de tres vessants diferents, però relacionades entre sí.

La primera correspon al *Motu Proprio* titulat *Tra le sollecitudini* (1903), que afectava la música sacra. Per tal d'evitar els nombrosos abusos i desviacions musicals dels darrers temps, el papa permetia les formes particulars de cada nació en les composicions religioses, com a part del seu caràcter específic, però amb l'obligació d'estar subordinades als caràcters generals de la música sacra: primerament el cant gregorià, després la polifonia clàssica i, finalment, la música més moderna, excloent-ne l'estil teatral. El papa recordava així que el cant gregorià era el propi de l'Església.

Pel que fa a aquest fet, en la publicació *Razón y Fe* es recordaven les obres musicals de sant Francesc de Borja:

No podemos menos de felicitarnos de haber interpretado fielmente los deseos de la santa Sede, y contribuido en alguna manera a la restauración del canto genuinamente eclesiástico; ya que entre los modelos de música religiosa escogidos por personas competentes para las solemnidades de Semana Santa en la iglesia catedral de Madrid, y ejecutados a maravilla por la Capilla Isidoriana, han figurado con los algunos de los cantos Borjianos publicados por nuestra Revista [...].⁹

La segona va ser promulgada per la butlla *Divino Afflatu* (1911) i feia referència a la reforma del breviari i la revalorització de la litúrgia dominical. L'any litúrgic es divideix en Temporal, el qual, des de la celebració central de la Passió, Mort i Resurrecció –*Triduum* Pasqual–, estableix els altres temps litúrgics (Advent, Quaresma i temps ordinari), encara que amb les designacions pròpies del moment, tributàries de la tradició, i en Santoral, pel qual l'Església honra el sant del dia corresponent. Aquest cada vegada tenia més festivitats de sants a les quals s'afegien la celebració del dia pertinent o les pròpies de la diòcesi. El perjudicat era el Temporal i la litúrgia dominical. A aquest fet cal afegir que hi havia llocs on hi havia diverses litúrgies. La necessària reforma no es pogué dur a la pràctica fins a Pius X, tot i els intents anteriors. Així, per a resoldre el conflicte, va restablir la litúrgia pròpia de diumenges i festius i va privilegiar les lectures pròpies del temps de l'any litúrgic. La distribució del breviari del sant Pius X era totalment nova, però si tenim en compte alguns costums de l'antiga tradició de l'Església.

Per últim, la tercera reforma tractava sobre la comunió freqüent i la dels xiquets. El papa instituí pel decret *Sacra Tridentina Synodus* del 1905 la possibilitat de la comunió freqüent, perquè la majoria de fidels combregava només per Pasqua o en les grans festivitats.¹⁰ Pel *Motu Proprio Quan singularis* del 1910 es fixava l'edat de la primera comunió dels xiquets a partir dels set anys o l'anomenada edat de discreció, és

---

9. *Razón y Fe*, núm. IX, maig-agost 1904, p. 25.

10. *RG*, 14-IV-1906. «[...] El Papa lo dice: la Comunión es medicina, no premio. Si fuera premio, ¿quién podría merecer tan alto galardón? Pero precisamente porque es medicina, de ella necesitan los enfermos, los débiles, los miserables, para que curen sus llagas [...]»

a dir, aquella en la qual el xiquet comença a raonar. Des d'aquest moment, s'inicià l'obligació de satisfer el doble precepte de la confessió i la comunió.

La religiositat i l'esclat anticlerical

Si analitzem la Setmana Santa abans del 1931, la darrera abans de la guerra, la pregunta és evident. Com passa un poble d'una fe fortament arrelada i ferma fins a la destrucció del patrimoni i les vides humanes? Per a intentar comprendre-ho cal analitzar l'escalada d'atacs ideològics, que s'afegeixen als que ja s'han comentat, fins a arribar a l'esclat violent.

L'anticlericalisme tenia un vessant intel·lectual i un altre de popular. El primer considerava l'Església enemiga del progrés i lluitava per la llibertat d'ensenyament, mentre que el segon tenia un caràcter més emotiu i violent. Però en realitat, els dos vessants estaven units: quan el primer va arribar al poder, va tolerar la violència de l'altre.

Dins de la Restauració es vivia un ambient amb tensions i atacs ideològics. La qüestió religiosa s'havia accentuat fins a radicalitzar-se a mesura que el laïcisme s'estenia per la classe mitjana de la societat. Els exemples en són nombrosos, però tal vegada un dels més importants és el que protagonitzà Fèlix Azzati, successor de Blasco Ibáñez en el partit republicà i també en el rotatiu *El Pueblo*. En el discurs parlamentari realitzat a les Corts el 1911 s'expressà ofensivament contra la Mare de Déu dels Desemparats en termes com «su señoría dice que la Virgen de los Desamparados tiene la mayoría de la opinión valenciana, y yo digo que no, pues cuando llega la hora de votar, la mayoría es republicana. Los Santos y las vírgenes pasaron de moda», o quan afirmava que «la Virgen no tiene votos y yo sí; luego soy más Virgen yo. Yo tengo más votos». La resposta dels indignats catòlics estava dirigida a organitzar actes de desgreu i «hacer pública ostentación de nuestra fe, aprestarnos a las luchas que se avecinan, agregar a la oración privada el desagravio público». A Gandia, les joves integrants de l'associació del *Ropero* realitzaren actes de desgreu per les paraules d'Azzati. També eren advertides que, de cara a les pròximes festes de Pasqua i com a bones filles de Maria,

havien de fugir de «toda diversión peligrosa y dedicarse a las expresiones honestas».¹¹ Vint anys més tard, les conseqüències resultarien tràgiques i açò era tan sols el principi.

En les eleccions del 1931, la ideologia d'esquerra manifestava la seua oposició al clergat, mentre que la dreta feia tot el contrari amb mostres evidents d'adhesió. Amb la proclamació de la República s'accentuava l'anticlericalisme del govern, que xocava amb alguns membres de la jerarquia eclesiàstica, ja que havien vinculat estretament la monarquia i el catolicisme en les eleccions. Dins l'estament eclesiàstic hi havia també diferències respecte al nou règim dins el qual, tot i tractar-se d'una postura minoritària, sense dubte el membre més bel·ligerant va ser Pedro Segura, cardenal arquebisbe de Toledo. En la carta pastoral en què lloava la monarquia s'afegien les mesures que calia adoptar pel que fa a una eventual apropiació dels béns eclesiàstics. Aquest escrit provocava els elements més bel·ligerants de l'anticlericalisme. No obstant això, la postura de Segura era minoritària, ja que els prelats coincidien amb el cardenal Vidal i Barraquer que es mostrava partidari d'una solució de convivència, i oferien al govern «respeto, obediencia y cooperación» després de l'expulsió de Segura per les seues declaracions.¹² El mateix Ajuntament de Gandia s'alegrava de l'expulsió i així ho feia constar en acta (CALZADO, SEVILLA, 2000: 151).

Amb la proclamació de la República, i animats com estaven els grups més radicals per les paraules del cardenal, la conseqüència més immediata va ser la destrucció d'esglésies i imatges religioses i l'assassinat de sacerdots a Madrid. El 12 de maig es comentaven a València els fets ocorreguts dos dies abans a la capital. Un grup d'extremistes va incitar els presents i, tot i els intents per calmar-los, començaren els saquejos.

---

11. BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001: 258); *RG*, 8-IV-1911.

12. Sobre la situació política i social d'Espanya en el segle xx, consulteu TUSELL (1994). En concret, la pastoral del cardenal afirmava que «la Iglesia e instituciones hoy desaparecidas convivieron juntas sin confundirse ni absorberse y de su acción coordinada nacieron beneficios inmensos que la historia imparcial tiene escrita en sus páginas con letras de oro». La cita, en la pàgina 338.

A l'endemà, els atacs arribaren als pobles veïns. A Gandia, els jesuïtes abandonaren el Palau Ducal i les carmelites i les clarisses, les seues cases. Tot i no repetir-se més els actes, es demostrava l'escassa capacitat de control per part de les autoritats. L'esclat violent anticlerical va ser molt intens al principi de la proclamació republicana, i va minvar després fins al començament de la guerra, moment en què tornà a ser molt virulent. Les ideologies diferenciades havien avançat un pas més en el seu camí fins que es trobaren en el camp de batalla el 1936.

Les postures ideològiques es distanciaren amb una legislació marcadament laica que les afavoria i aconseguia la definitiva desconfessionalització i secularització de l'Estat. Lliure de la càrrega que l'estament eclesiàstic li suposava, l'Estat es deslligava a més de les tradicions que impediien el progrés tan demanat per determinats sectors de la societat. La nova Constitució plasmava la nova situació política i social, sobretot pel que fa a la qüestió religiosa. L'article 26 deixava l'Església sense ajuda econòmica estatal, establia la supressió dels ordes religiosos, com els jesuïtes, i prohibia als religiosos l'ensenyament, mentre que el 48 obligava a retirar de les escoles qualsevol signe religiós, com el crucifix. Cal recordar que la lluita contra el catolicisme a l'escola havia començat el 1882 i ja no s'aturaria.

La legislació posterior tan sols va aprofundir en la separació entre l'Estat i l'Església, en l'augment del laïcisme i en la limitació de les pràctiques del culte catòlic. El 29 d'octubre de 1931, un decret del govern organitzava i reduïa les festes a cinc: 1 de gener, 14 d'abril, 1 de maig, 12 d'octubre i 25 de desembre, i hi afegia les tres festes que els ajuntaments podien decretar amb caràcter local. Aquesta reducció entrava dins la lògica de la tradició liberal, laica i il·lustrada de la qual la República era l'hereva. Pel que fa a la Setmana Santa, els republicans comprenien que si Dijous i Divendres Sant no hi havia silenci absolut trencat pel treball i el transport, en conseqüència no era necessari un esclat tan gran d'alegria posterior. La Pasqua podia interpretar-se, per tant, com una festa de la primavera que no ocasionava confrontacions polítiques. La reducció de la religió catòlica a l'esfera privada i la seua reclusió dins les esglésies va ocasionar seriosos conflictes i una latent

i contínua confrontació entre Església i Estat, entre catòlics i anticlericals.¹³

Però la realitat era diferent de la teoria i el sexenni republicà tenia moments de contradicció entre el que manava la llei laica i el que el poble catòlic manifestava. Així, i malgrat la prohibició de qualsevol presència religiosa pública per part dels governs republicans, les celebracions de Setmana Santa, Sant Vicent Ferrer, la Mare de Déu dels Desemparats i el Corpus se celebraren, però en l'interior dels temples. La intenció governativa de reclusió religiosa va topar amb la reacció dels catòlics, tant des de la jerarquia eclesiàstica com des de la política, i va promoure les grans manifestacions de religiositat popular. La victòria dels partits d'esquerres en les eleccions de febrer del 1936 va propiciar l'exaltació d'alguns extremismes amb ànims de destrucció contra tot allò relacionat amb la dreta i la religió que s'allargaren fins al moment de l'esclat bèl·lic. Tot i el creixent ambient enrarit, el poble va gaudir de les festes falleres, però marcades per la preocupació. La Setmana Santa va transcórrer sense incidents greus, però amb les celebracions recloses a l'interior de les esglésies i sense realitzar processons.¹⁴ La vida religiosa es va limitar a les manifestacions personals o secretes, ja que les esglésies que s'havien salvat el 1931 estaven clausurades i el culte estava prohibit i perseguit.

El mateix dia de l'alçament militar que inicià la guerra començaren a patir incendis algunes esglésies de València. Prompte la capella de la Mare de Déu dels Desemparats i la Catedral foren saquejades. L'arribada dels bombers permeté salvar del foc la imatge de la Mare de Déu, amagant-la a l'Ajuntament per ordre de l'alcalde fins al final de la guerra. En la diòcesi de València, van ser destruïts totalment al voltant de 800 temples, més de 1.500 ho foren parcialment, saquejats o profanats, sense comptar la quantitat perduda de patrimoni històric i artístic. Les grans devocions del poble i que eren comunes a tota l'Església van ser atacades, com el monument nacional al Cor de Jesús, que va ser afuse-

---

13. ARIÑO VILLARROYA, A. (1993: 25, 42, 116 i 119).

14. BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001: 257); CÁRCEL ORTÍ (1986: 785).

llat simbòlicament. Les imatges que més patiren destrucció van ser les de Jesús a causa de les dificultats ocasionades per les seues gran dimensions i que impedièn ser amagades amb seguretat. Però, si la cultura material desapareixia tristament, més important i dolorosa resultà la desaparició física de les persones, amb independència del pensament polític, ideològic o religiós que es va dur a terme al llarg de la guerra. Van ser assassinats més de 350 sacerdots, 200 religiosos i religioses i nombrosos seglars (BROSEL GAVILÀ, 2001: 259).

Gandia fins el 1936

La situació política i social a Gandia fins a la Guerra Civil reflectia el que succeïa a la resta de l'Estat.¹⁵ La dualitat política es corresponia amb la dualitat ideològica i s'hi convivia, tot i alguns períodes més complicats. Com succeïa en les altes esferes del govern, la ideologia governant a la nostra ciutat aplicarà les seues idees i postulats a la vida diària i això ocasionarà algunes tensions. La premsa, al mateix temps que testimoni, també es decantarà per una o altra ideologia.

Al front de la corporació van arribar el 1902 Joan Boix i els anticlericals, seguint un corrent que es repetia a l'Ajuntament de València i altres pobles. Aquest alcalde va prohibir les manifestacions religioses com el Rosari de l'Aurora o el Via Crucis amb l'enfrontament consegüent amb les autoritats eclesiàstiques. Des del periòdic republicà *Gandia Moderna* s'atacava ideològicament els catòlics i els religiosos al mateix temps que es lloaven els anticlericals. La situació després de la caiguda en desgràcia d'aquest alcalde va tornar a la normalitat anterior al 1902, però amb la policia municipal protegint les processons. Per la seua banda, els catòlics es defenien amb la *Revista de Gandia* com a portaveu dels seus actes pietosos i crítics amb la ideologia contrària. Amb els anys, els conservadors anaren augmentant la seua hegemonia fins que va arribar a l'alcaldia. Joaquim Ballester, que la va ocupar entre el 1924 i el 1926, es va caracteritzar pel seu activisme catòlic i va realitzar obres

---

15. Sobre la Gandia de l'època, consulteu ALONSO LÓPEZ, J. (1998: 211 i ss.).

beneficosocials com la inauguració del sanatori de Fontilles, juntament amb el jesuïta Carles Ferrís, cap al 1906. Ara, la publicació catòlica continuava informant els seus lectors amb més força que en darrer període, sabedora del seu suport des del poder polític. Els catòlics se sentien forts i continuaven manifestant-ho amb la creació del Cercle Catòlic, les congregacions de Maria Immaculada i l'apostolat.¹⁶ També hi havia un associacionisme de caràcter laic però de contingut catòlic que buscava ajudar els necessitats des del vessant espiritual i econòmic. La Caixa d'Estalvis de Gandia, creada per a evitar el problema dels usurers, o la *Unión de Cooperativas, Mútuas y Sindicatos* en són dos bons exemples. Les associacions pietoses de seglars foren nombroses: confraries, congregacions, tercers ordres; i les benèfiques: asils, hospitals, conferències de Sant Vicent de Paul, *ropers*, menjadors de caritat...

El mapa religiós del segle xx experimentaria grans canvis. La litúrgia se celebrava a la Col·legial, a Sant Josep del Raval, a Santa Clara, a la capella de l'Hospital, als escolapis, al Grau, a l'església de Sant Roc i a la jesuïta del Palau Ducal. En aquests anys s'afegiren les monges Ursulines el 1904, sota la protecció del marquès de González, provinents de França i que havien estat expulsades del seu país per les lleis d'exclaustració. Posteriorment, també arribarien les Esclaves del Sagrat Cor a Benirredrà. El teixit religiós es completava amb associacions religioses i confraries, tant les més antigues com les de nova creació. La parròquia de Santa Maria de Gandia, la Col·legial, després del 1902 tenia tan sols un beneficiat i seguia amb la desfilada d'arxiprests. Entre el 1899 i el 1903 van estar al front Antonio Femenia Cabrera i Miguel Belda Ferre fins a l'arribada de José Bono Sala, qui va estar des del 1903 fins al 1910. Va continuar amb les gestions iniciades els darrers anys per a retornar-li l'esplendor col·legial a la parròquia gandiana. Va rebre les restes mortals del cardenal Benet Sanz i Forés i la visita de l'arquebisbe Guisasaola el 1907. El darrer va ser Juan de Dios Martínez Ibáñez entre

---

16. Sobre l'associacionisme catòlic, consulteu GARRIDO HERRERO, S. (1987). Com afirma aquest autor, el Cercle de Gandia va estar organitzat per Carles Ferrís, el qual va entrar en contacte amb el P. Vicent a València, encara que va tindre una breu història (pp. 50-52).

el 1910 i el 1911. El 1914, els estatuts de la Col·legial van ser aprovats i van quedar regulades les relacions entre aquesta i els seus patrons els ducs: lloc distingit, recepció, ciri i palma per la Candelària i Rams i un solemne aniversari per als ducs difunts. L'esplendor de la vella església gandiana tornava de nou amb un abat i quatre canonges. El primer abat va ser José Sancho Martínez, qui va estar al seu front fins al 1927. El següent abat, fins al 1954, José Solá López, va conèixer llums, com la declaració de la Col·legiata com a Monument Històric Artístic el 1931, i ombres, com la seua destrucció del 2 d'agost del 1936.

Les devocions i la religiositat del segle XX

El cicle anual de festivitats dels gandians seguia els costums del segle XIX amb els tres principals protagonistes: sant Francesc de Borja, Santa Anna i el *Beate*.

Fins a l'arribada dels temps convulsos dels anys trenta, una partida pressupostària de l'Ajuntament estava destinada a les despeses ocasionades per les festivitats en què participava la ciutat: Sant Francesc de Borja, la Mare de Déu dels Desemparats, el Corpus, sant Josep, la Setmana Santa i els combregars. S'afegien, a més, les del predicador de Quaresma de la Col·legial, del Raval i del Grau i les quantitats rebudes pels sacerdots encarregats de les parròquies i ermites de Gandia. Fins i tot, el 1931 i el mateix dia en què els primers atacs violents contra els religiosos es produïen a Madrid, el dipositari de les despeses de Setmana Santa i els combregars d'impedits rebia per última vegada abans de la guerra 467,75 pessetes de l'Ajuntament.¹⁷

Predicadors de Sant Borja. 1900-1935	Any
Calasanz Rabaza, escolapi	1903
Manuel Rius, canonge de la catedral de Tortosa	1904

17. AHCG sig. FA-20 AB-119, acta del 5-XI-1926, sig. FA-20 AB-122, acta de l'11-V-1931; RG, 5-XII-1931. Aquest dia s'anunciava en la premsa la fi de la subvenció municipal de caràcter religiós.

Josep Vila, canonge doctoral de la Metropolitana de València	1905
Josep Ferrer Balaguer	1907
Vicent Doménech, escolapi	1908
Miquel Julià, canonge de la catedral de Sogorb	1909
Calasanz Rabaza, escolapi	1910
Pere Tomàs Montañana, magistral de la Col·legial	1911
Salvador Fuset Blasco, canonge de la Col·legial	1912
Eduard Faus, franciscà d'Ontinyent	1913
Francesc Albiñana, abat de Xàtiva	1914
Calasanz Rabaza, escolapi	1915
Enric Ibáñez Rico, beneficiat de la catedral de València	1916
Lluís Quixal Beltran, magistral de la catedral de Sogorb	1917
Manuel Rubio, rector del seminari conciliar i canonge de la catedral de València. Fira suspesa per la grip	1918
Manuel Rubio, rector del seminari conciliar i canonge de la catedral de València	1919
Rogelio Chillida, magistral de la catedral de València	1920
Bernat Gil, canonge de la Col·legial	1921
Julià Sanjuan, beneficiat de la catedral de València	1922
Gaspar Archent, doctoral d'Oriola	1923
Lluís Urbano, de l'Ordre de Predicadors	1924
Pere Tomàs Montañana, magistral de la Col·legial	1925
Rogelio Chillida, magistral de la catedral de València	1926
Ignasi Corrons, jesuïta	1927
Josep Solà, abat de la Col·legial	1928
Enric Ycardo, camil	1929
Joan Benavent, canonge de Sant Bartolomé de València	1930
Ramon Molina Nieto, canonge de Toledo i diputat	1931
Josep Zahonero Vivó	1932
Francesc Gálvez Gómez, capellà major	1933
Alfonso de la Inmaculada, carmelita	1934
Marino Bertolín Peña, catedràtic del seminari de València	1935
FONT: La llista dels predicadors està elaborada a partir de les actes municipals i RG del 1903 al 1935.	

Les ideologies enfrontades no impedièn que la devoció a santa Anna minvara. De fet, quan els elements climatològics resultaven adversos, les ideologies enfrontades tenien un enemic comú. Tots tractaven de salvar el sustentament d'una societat que d'alguna manera romanía majoritàriament vinculada al camp. Així, les tradicions ancestrals i la dependència agrària eren prou fortes i impregnaven tant les consciències que no resultava fàcil enfrontar-se a elles i a allò que proporcionava aliments i béns econòmics. El 1910, l'Ajuntament acordava que, per a lluitar contra la sequera, convenia baixar la imatge de Santa Anna en processó fins a la Col·legial, des d'on la imatge de Sant Josep es duria a l'ermita de la Trinitat. Des d'ací es traslladaria fins a l'ermita per tal d'ocupar el lloc de la santa. Aquesta carambola es completava amb l'avís que rebria el clergat per a aconseguir l'assistència de la major quantitat possible de fidels.¹⁸

L'altre triomfador que hem analitzat fins a aquest moment és el popular *Beate*. No va minvar la devoció cap al frare franciscà, més bé al contrari. Processons i novenaris es repetiren al llarg dels anys. Bona mostra de la devoció que hi havia a Gandia sobre la seua persona es va manifestar el 1928 amb unes andes noves sufragades amb almoines (RG, 5-IV-1928). El mateix Andrés Martí Sanz, capellà de la beneficència i de l'exconvent, havia continuat les millores del temple que en el seu moment inicià un altre capellà, Pasqual Català.¹⁹ Des del darrer segle, la devoció a la Mare de Déu dels Desemparats arrelava cada vegada amb més força fins que arribà a ser nomenada patrona de la ciutat el 1929. L'Ajuntament continuava col·laborant amb la contractació d'un predicador per a aquell dia. Per la seua banda, les associacions de fidels, majoritàriament formades per dones, començaren a restaurar la congregació que hi havia dedicada a la Mare de Déu i pretenien realitzar unes noves andes i enriquir el manto de la imatge (RG, 4-IV-1925 i 31-III-

---

18. AHCG sig. FA-18 AB-102, acta del 22-IV-1910; RG, 24-III-1906. La Unió Catòlica Gandiense obsequiava la santa amb una missa d'acció de gràcies per la pluja.

19. Andrés Martí Sanz també va ser arxiver, canonge, poeta satíric que signava com a *Cudol* i autor de *Polvillo de Antaño*.

1928). També eren solemnes i majestuoses als temples les festivitats de la Immaculada.

Altar major de l'església de l'Escola Pia de Gandia. Principi del segle xx. Imatge de l'altar major decorat per a una festa del col·legi que el fotògraf Isidro Laporta va retratar. FONT: Arxiu Històric de l'Escola Pia, Madrid

També eren importants per als gandians del primer terç del segle els rituals d'iniciació cristiana. L'orde dels escolapis va estar autoritzat

per la Sagrada Congregació de Bisbes i Regulars, per tal de poder fer la Primera Comunió dels alumnes en el mateix col·legi. En aquest sentit, el 1908, l'arquebisbe Guisasola va presidir les Primeres Comunions de l'Escola Pia. L'acte ocupava tot el dia. Un quart d'hora abans de les set del matí les campanes voltejaven anunciant l'inici. Es reunien els xiquets al col·legi dels escolapis, les xiquetes al de les carmelites i els que vivien al Raval ho feien a l'església de Sant Josep. A les set en punt s'enfilaven tots cap a on estaven les xiquetes per a organitzar la processó amb els estendards, la imatge de l'Infant Jesús i la Puríssima fins arribar a la Col·legial, on es verificava una cerimònia solemne. A la vesprada tornaven de nou al temple, on s'exposava el Santíssim i procedien a la renovació de les promeses del baptisme. L'acte conclouïa amb els xiquets besant els peus de la imatge de la Mare de Déu i la reserva del Santíssim (RG, 25-V-1901).

Als escolapis, la devoció eucarística afermada i promoguda pel papa Pius X va proporcionar la catequesi per als xiquets i la col·laboració amb els grups dels *Tarsicis Calassancis*. En aquest principi de segle, la confessió i comunió generals van adquirir una gran importància. La formació religiosa es manifestava en multitud d'actes pietosos com la missa diària, l'oració contínua, pregàries com el Rosari o el Via Crucis i el comentari de l'Evangeli del diumenge, juntament amb la incorporació dels exercicis espirituals per als alumnes el 1914. El 1915, iniciaven la celebració de la festa de l'arbre a l'ermita de Santa Anna.²⁰

Hi havia situacions i moments en les vides dels homes i les dones que no canviaven ni canviarien i que es manifestaven en el ritual de la mort. Les darreres voluntats pretenien reflectir en l'altra vida les ideologies, els pensaments i les vivències del que succeïa en el món terrenal. Els que visqueren pietosament esperaven continuar així després de desaparèixer i deixaven establertes obres caritatives a fi d'aconseguir la salvació. Salvador Mañó, de 23 anys i delicat de salut, volia ser soterrat amb el seu propi vestit, però establia que, de les nombroses misses resades per la seua ànima, dues se celebraren a l'altar del Sant Sepulcre de l'exconvent

---

20. Agraïsc la informació al P. Enric Ferrer, Sch. P.

de Sant Roc. Rafael Oller Cardona, que volia un soterrar sense luxes i que ningú no permetares damunt del fèretre corones de flors ni cap altre objecte profà, dividia el seu capital econòmic entre accions benèfiques, misses resades i en l'ampliació de l'església de l'hospital. També deixava una certa quantitat a repartir entre les diverses associacions religioses de Gandia Concepció Cortell i Sáenz de Juano, que volia ser soterrada amb l'hàbit de Nostra Senyora dels Dolors, costum i devoció aquesta que continuava prou estesa. Per la seua part, Miquel Martí i la seua dona Teresa Arnau deixaven 50 pessetes per als combregars que se celebraven pels carrers del Raval.²¹

També hi hagué commemoracions importants. El 1907, Gandia va recordar la fundació de l'Escola Pia. Entre tots els actes, va cridar l'atenció l'escenificació per part dels alumnes de l'acte de possessió que cent anys abans s'hi havia produït: la representació va resultar pràcticament calcada als fets originals i es va disposar una trona en la plaça, on els xiquets realitzaren els parlaments protocol·laris de l'acte. La processó tingué una alta participació i els festejos finalitzaren com ho mana la tradició pirotècnica d'aquestes terres (BEGUES, 1907 (b)).

El 1910 s'hi celebrava el quart centenari del naixement de sant Francesc de Borja amb unes festes senzillament espectaculars. Foren molt concorregudes gràcies també a la participació dels pobles dels voltants. Duraren una setmana i, de tots els actes religiosos, hi destacà la processó dels xiquets de comunió i la presència de l'arquebisbe Guisasaola. La missa pontifical va ser cantada pels xiquets i l'escolapi Calasanz Rabaza va predicar sobre la vida del sant el primer dia de les festes. L'adoració del Santíssim tingué l'assistència dels 800 adoradors de les trenta poblacions que acudiren a Gandia i que desfilaren en la processó de cloenda duent les seues banderes identificatives. De les festivitats civils, va destacar la cavalcada històrica que reproduïa les diverses escenes de la vida de sant Francesc i un castell de focs d'artifici. El resultat de tots aquests

---

21. AHCG sig. DA-970, protocol del 18-I-1901; sig. DA-974, protocol del 4-IX-1905; sig. DA-976, protocols del 6-II i del 22-I-1907.

esdeveniments propicià un revifament de la devoció al Sant Borja (RG, 5-XI-1910).²²

Els anys de confrontació.

La ideologització de les consciències i els comportaments s'accentuaren durant el primer terç del segle xx. L'entesa, el diàleg, van deixar pas a l'agressió verbal i física.

Qualsevol fet es convertia en polèmica i enfrontament. Un mateix esdeveniment, com la representació de l'obra *Electra*, era aprofitat com a termòmetre mesurador de la influència política de les dues ideologies. Des del periòdic *Gandía Moderna* s'afirmava que «acudió bastante público y hubo mucha Marsellesa y muchos aplausos» (GM, 16-III-1902). Per la seua banda, la publicació catòlica *Revista de Gandía* narrava l'escassa aflluència de públic i intuïa que els que havien acudit a veure «aquel esperpento» ho feien perquè se'ls havia pagat (RG, 15-III-1902). Hi havia un ambient social enrarit. El periòdic *Gandía Moderna* atacava amb assiduïtat els catòlics, tant laics com religiosos, però fonamentalment els jesuïtes. Instal·lats a la ciutat de nou des del final del segle XIX, s'havien adaptat a la societat gandiana i hi exercien una certa influència. Afirmaven els sectors més radicals que les 13 associacions religioses i la «infinitud de cofradías, pasos y otras menudencias que son ya antiguas en Gandía» vinculades amb ells estaven pensades «para poner en pràctica sus principios e instintos de dominación».²³ Criticaven alguns aspectes de la Setmana Santa com la salpassa, a la qual qualificaven de «mojiganga huevera con aditamentos», i utilitzaven també un cert sarcasme:

---

22. *La Vanguardia* (LV), 31-X-1910: *Dicen de Gandía que las fiestas del natalicio de San Francisco de Borja revisten gran brillantez, asistiendo a los actos el arzobispo de Valencia, doctor Guisasola, el obispo de Segorbe, doctor Masanet y el de Seo de Urgel, doctor Llorente.*

23. GM, 13-VII-1902. Les formades per homes eren la Congregació del Cor de Jesús, Sant Vicent de Paül, lluïsos, Vetla Nocturna, del Rosari de l'Aurora, Viàtic i la recentment creada Unión carca-jesuítica. Les integrades per dones eren el Roper, Dominicals, Conferència de Sant Vicent Paül, Filles de Maria i Teresianes.

Ha empezado ya en las Escuelas Pías la colecta de cirios para el monumento (y no de Alfonso XII). Nuestros curas se preparan por el hábil medio de la sarpasa a no dejar un huevo en cesta con aditamento de algún realeta de calderilla. [...] Se preparan mesas petitorias para los días jueves y viernes santos. [...] Ante tal perspectiva, para la entrante semana, conviene abrocharse y preguntar lo de aquel soldado. ¿Caballeros, se puede vivir? (*GM*, 29-III-1902).

Aquesta publicació afirmava que Gandia era «genuinamente liberal y demócrata» i oferia alguns exemples il·lustratius afirmant que «cuando el clericalismo dominaba en Gandia estuvo en boga visitar las iglesias y dejar unas cuantas pesetas en las bandejas» (*GM*, 30-III-1902). Els fenòmens naturals també eren considerats per les dues ideologies com a càstig. Arran d'un terratrèmol a Múrcia, on es destruí una creu de pedra de la façana principal, des de la publicació s'afirmava que «Dios se ha hecho "correligionario" mío. Yo, si tuviera a mano como él, todos esos elementos destructores, a estas horas no quedaba una baldosa bendecida [...] para contarlo» (*GM*, 11-V-1902). Uns anys més tard, els catòlics s'impressionaven pel sisme de Gandia i els efectes de les forces de la natura perquè «hacen pensar en que puede Dios valerse de ellos como instrumento de su justicia» (*RG*, 3-IV-1909).

La relativa tranquil·litat política posterior finalitzà amb les eleccions del 12 d'abril del 1931 i la victòria a Gandia dels antimonàrquics. Els conflictes socials anaven multiplicant-se i, tot i la bona organització dels obrers, els sindicalisme catòlic de la comarca ja no es recuperaria. La proclamació de la II República va significar temps durs i difícils per a l'Església. Els jesuïtes foren expulsats el 1932 i els escolapis malvisqueren amb l'amenaça de l'apropiació demanada per l'Ajuntament. Des de les eleccions del 1936, la política de la nova corporació municipal anava encaminada al control de la Caixa d'Estalvis, la municipalització dels béns eclesiàstics i la substitució de l'ensenyament religiós per un de laic. Les setmanes següents eren freqüents els incendis de temples i convents juntament amb les agressions a les persones i les confiscacions d'edificis com el convent dels franciscans d'Oliva o el de les clarisses de Gandia. Entre abril i juny es va clausurar l'església del Grau de Gandia i es confiscà l'abadia i, des de les sis de la matinada de l'1 de maig, la Col·legiata va quedar tancada al culte.

Amb les primeres notícies de la revolta de juliol començaren els atacs dels més exaltats contra els edificis religiosos. La manca d'autoritat i l'atmosfera de violència creixia, però així i tot la vida diària va continuar amb una certa normalitat fins a la caiguda de les primeres bombes el 1937. El 2 d'agost del 1936, l'esplendor artística de la Col·legial acumulada durant segles desapareixia per a sempre. Amb l'ajuda d'una explosió prèviament preparada, la tasca de la picola va resultar més fàcil per a enderrocar l'absis.²⁴ La persecució religiosa va augmentar fins al 1937, en què va decreïxer, moment aprofitat pel govern republicà per a aconseguir controlar els revolucionaris. A Gandia van ser assassinats 14 sacerdots, 5 a Oliva i 8 a Xàtiva. El mateix Andrés Martí Sanz (1890-1936), i altres religiosos com Juan de Dios Martínez i Vicente Pascual, estava reunit el 14 de juliol amb l'Adoració Nocturna amb alguns seglars, va ser apressat per ordre governativa i va ser afusellat el 18 d'agost.²⁵

La Setmana Santa fins al 1936

La commemoració de la Passió i Mort de Jesús a Gandia entrava en el segle xx. Els darrers anys havia experimentat un creixement important amb les noves confraries. Els temples rememoraven el dolor d'aquells dies a Jerusalem amb tota la solemnitat possible i els fidels omplien els carrers per a manifestar públicament la seua fe. El dualisme arribava a aquests actes de la mateixa manera amb la qual s'havia instal·lat a les altres esferes de la vida dels gandians. Els catòlics i els anticlericals, les festivitats religioses i les civils, tot reflectia aquest clima polític, social i econòmic. Els encontres entre ambdós anirien evolucionant des de les ofenses verbals i demostracions de poder de convocatòria fins arribar als atacs violents i el desgavell sanguinari i destructiu.

---

24. ALONSO LÓPEZ, J. (1998: 235). Segons algunes versions, en algun moment van desaparèixer, que no destruir-se, el retaule de Pau de Sant Leocadi, el cor, la sala capitular, l'arxiu i diverses capelles.

25. CÀRCEL ORTÍ, V. (1986: 803); *LV*, 14-VII-1936.

Llums i obscuritats a les celebracions fins al 1929

Evidentment, i com s'ha apreciat en moments puntuals, una celebració religiosa com la Setmana Santa no podia ser aliena als fets polítics i socials. La dualitat festiva laica en contraposició amb la dualitat religiosa. Els Carnestoltes mostraven la dualitat festiva de la mateixa manera que en el segle XIX, perquè continuava manifestant-se des d'un doble vessant: el social, que enfrontava les classes altes i baixes de la societat, i la religiosa, que oposava els catòlics amb els laics. La social, de caràcter més desimbolt, era defensada per les classes baixes i era criticada per les classes altes. Aquestes també proposaven les reunions als casinos per a celebrar balls de màscares, fet pel qual rebia la crítica de la societat més catòlica. La roda de les crítiques no deixava de girar.

La dualitat del principi del segle la resumia el corresponsal de *Revista de Gandia* que signava Q. B. S. M:

Las fiestas de Carnaval, en lo que atañe a la parte profana, apenas queda ya nada de las antiguas mascaradas y notas típicas de las carnestolendas: seguramente van de capa caída: la tierra le sea ligera. Respecto a la parte religiosa y que los católicos llamamos de desagravio, cada pueblo ha procurado, según sus medios, celebrarlas con la mayor solemnidad y esplendor (RG, 10-III-1906).

El 1913, el Centre Republicà de Gandia havia preparat el primer diumenge de Quaresma balls de màscares per a dones i, per tal d'aconseguir més assistència, s'anunciava la rifa d'un mantó de Manila. Els catòlics consideraven que les joves que acudiren anirien a «bailar la ceniza para olvidarse de lo que es», i es preguntaven al mateix temps «cómo es posible que emplearan en bailar y hacer el mamarracho el tiempo que Dios nos ha concedido para nuestra salvación» (RG, 8-II-1913). El 1917 i el 1921, els catòlics representats per *Revista de Gandia* s'alegraven que «los trágicos y coloridos días del Carnaval» resultaren un fracàs per als organitzadors dels balls de màscares, perquè «la mayoría de vecinos de esta ciudad son personas honradas», i per aquest motiu la Col·legiata presentava un aspecte «a todas horas concurridísimo de fieles» (RG, 24-II-1917). S'alegraven de la decadència dels Carnestoltes

ja que eren impropis d'una societat «medianamente culta y civilizada y altamente indignos de una ciudad católica como la nuestra» (RG, 12-II-1921). No obstant això, els catòlics també es divertien en Carnestoltes abans del dejuni i l'abstinència amb «una de esas modestas paellas el domingo de Carnaval». La mateixa publicació que criticava la festa profana aplaudia «la piedad y prudencia de los asociados que así saben y procuran conciliar los deberes religiosos con los legítimos placeres de una honesta expansión». Això sí, la celebració era prop de Gandia per a poder així complir amb l'assistència als actes de vetla i desgreuge (RG, 10-II-1912).

I així era. A les esglésies de Gandia s'exposava el Santíssim les Quaranta Hores com a desgreuge per les ofenses que es feien als Carnestoltes. Hi participaven les diverses associacions pietoses de la ciutat, que es tornaven en la vetla al Santíssim. Dimarts hi havia processó claustral i el Dimecres de Cendra començava la Quaresma pel matí i amb la presència del predicador quaresmal (RG, 17-II-1917). Les diverses congregacions de la ciutat, com el Centre d'Acció Catòlica, encetaven des d'aquest moment una sèrie de conferències, meditacions i exercicis espirituals que s'allargaven per tota la Quaresma (RG, 27-II-1915). Començava el temps més fort de l'any per als catòlics i calia preparar-se en cos i ànima. De vegades hi havia més d'un predicador quaresmal. Un predicava a la Col·legial, el temple principal, mentre que l'altre el substituïa en les seues absències o realitzava la tasca evangèlica a l'església del Grau o a la de Sant Josep del Raval.

Predicadors de Quaresma. 1901-1928	Any
Andreu Monfil, escolapi	1901
Miquel Belda, arxiprest Col·legial Francesc Soriano, vicari del Grau	1902
Eduard Gregori Muñoz	1903
Antoni Begues, escolapi Enric Martí, escolapi Francesc Soriano, vicari del Grau	1904

Antoni Rosell, jesuïta	1905
Antoni Begues, escolapi	1906
Antoni Begues, escolapi Francesc Soriano, vicari del Grau	1907
Joan M ^a Solà, jesuïta Carles Ferrís, jesuïta Francesc Soriano, vicari del Grau	1908
Francesc Soriano, vicari del Grau	1909
Rafael Tomás, escolapi Antoni Begues, escolapi	1910
Rafael Tomás, escolapi Juan Peiró Mengual	1911
Ramon Soler Enric Espí	1912
Pere Tomàs Montañana, Magistral de la Col·legial	1913
Guardià del convent franciscà de Pego	1914
Enric Villar, franciscà de Cocentaina Bernat Gil Garcia, vicari de la Col·legial Carles Ferrís, jesuïta	1915
Ferran Garrigós, escolapi Salvador Boix Bennàcer, vicari del Grau	1916
Antoni Guinart, escolapi Salvador Boix Bennàcer, vicari del Grau	1917
L'abat nomena el predicador de la Col·legial Salvador Boix Bennàcer, vicari del Grau	1918
Francesc Campillo	1919
Severino González, franciscà	1920
Pere Tomás Montañana, Magistral de la Col·legial	1921
Carles Ferrís, jesuïta	1922
Juan Tomás, escolapi	1923
Andreu Martí Sanz Salvador Boix Bennàcer, vicari del Grau	1924
Ladislao Ventimilla, franciscà	1925
Àngel Puchades, franciscà	1926

Francesc Llorens, O. M.	1927
Conrado Ángel, franciscà	1928
FONT: Llista elaborada seguint les actes municipals, RG i LP del 1901 al 1928. Els anys on hi havia més d'un predicador es repartien entre la Col·legial, el Raval i el Grau.	

L'Ajuntament d'aquest inici de segle nomenava comissions per a les diverses parcel·les que eren de la seua competència. En el nostre cas, la comissió de festes s'encarregava de la banda de música, d'organitzar les festes civils i les civicoreligioses i d'elaborar programes i cartells «y cuanto sea necesario al mejor éxito y a fin de atraer a los turistas y forasteros a visitar lo mucho de notable que posee esta ciudad».²⁶ La corporació abonava les despeses assenyalades als pressupostos municipals corresponents al predicador, les palmes i combregar d'impeditos augmentant el crèdit si així ho considerava inclús el 1902 i els seus moments tan controvertits.²⁷ Com a curiositat, el 1903 Emili Doménech va rebre 28 pessetes per la xocolata, els dolços, refrescos i puros per als regidors que acudiren als combregars.²⁸ Alguns anys deixava en mans de l'abat el nomenament del predicador quaresmal, que s'encarregava de disposar de tot allò que creguera més adient per la a Quaresma. El 1921, per exemple, predicaria els diumenges a la Col·legiata el canonge magistral, mentre que els sermons que s'havien de celebrar els dimecres i divendres s'ajuntarien en forma d'exercicis espirituals entre la quarta i la quinta setmana, i s'esperava per a aquell moment la presència del jesuïta Hupfeld (RG, 12-II-1921). El 1925 designava al franciscà Ladislao Ventimilla per a la Quaresma i al canonge de la catedral de València Rogelio Chillida per a lloar amb un sermó la Mare de Déu dels Desemparats.²⁹

26. AHCG sig. FA19 AB-108, acta del 3-I-1916.

27. AHCG sig. FA-32 AB-94, actes del 13 i 20-III-1902; sig. FA-19 AB-104, acta del 18-III-1912.

28. AHCG sig. AB 710. Llibre diari de caixa, any 1903.

29. AHCG sig. AB-413, carta del 15-III-1925.

Al cap i a la fi, l'activitat en els temples i les confraries es complementava amb el carrer com a darrer escenari on manifestar els actes públics de fe. La dualitat festiva civil i religiosa, el folklore religiós acumulat des de segles, eixia als carrers novament. Uns manifestaven així una pietat ancestral, uns altres l'atacaven. Dimecres de Cendra, els fidels expressaven la pietat i la fe conjugant la religió amb la commemoració festiva. Si als temples el cos i l'ànima rebien l'aliment espiritual necessari per al temps que s'aproximava, als carrers els catòlics afirmaven públicament la seua religiositat amb els tradicionals calvaris. Encara que la informació detallada és d'aquests anys, és de suposar que se degueren celebrar des del principi, potser de manera semblant a la descrita, encara que la documentació fragmentada i dispersa no ens n'aporte dades més aclaridores.

Així, al principi del segle xx, i tal vegada anteriorment, hi havia calvaris dos dies a la setmana pels carrers de Gandia, del Raval i inclús per l'ermita de Santa Anna. De vegades hi havia una certa competitivitat entre els del «arrabal» i la «vila» per motius de quantitat d'assistents, actituds que la premsa desaprovava afirmant que l'acció de Déu arribava a tots, ja que «en el seno de la Iglesia no caben barridas ni fronteras» (RG, 18-III-1911). Altres vegades s'atribuïa l'alta participació dels fidels a les disposicions eclesiàstiques que afavorien la pietat i la devoció, considerant «la comunión frecuente y diaria que se va generalizando entre nosotros conforme a los deseos del papa», motiu pel qual el calvari del Raval del 1908 presentava una gran aflluència (RG, 21-III-1908).

Les celebracions al carrer de la Passió de Crist no eren alienes als enfrontaments polítics i socials, i per això mateix la Setmana Santa del 1902 va resultar especialment conflictiva. *Revista de Gandia* recordava en la primera plana del 22 de febrer les disposicions legals sobre les processons i tots aquells fets considerats menyspreu a la religió, sempre segons el Butlletí Eclesiàstic de la Diòcesi, que al seu temps es feia ressò de la llei vigent del 15 de juny del 1880 sobre reunions públiques, del Codi Penal i del Tribunal Suprem. Així, no descobrir-se el cap en una processó, impedir-la, obstruir-la o els actes ofensius al sentiment religiós estaven penats. També es recomanava per part d'un

anònim autor que, en cas de variar l'itinerari processional, tot i ser competència de l'autoritat eclesiàstica, era recomanable demanar-ne *informe* a la civil, i evitar així els possibles conflictes d'ordre públic que pogueren ocórrer (RG, 22-II-1902). Així, tota aquella autoritat civil que no acomplira aquestes disposicions podia ser denunciada als tribunals i en aquesta situació estava l'alcalde Boix. Havia impedit per primera vegada «continuar la costumbre inmemorial» de no designar els regidors que representaven el consistori en l'acte de l'Adoració de la Creu des de mitjan Quaresma fins al Dimecres Sant i, a més, els dos que acudiren hagueren de comprar dos ciris per a poder participar, ja que l'Ajuntament no els havia adquirit (RG, 15-III-1902). Tot i això, els fets que propiciaren la denúncia començaren en la primera nit de Quaresma, el 12 de febrer, amb la prohibició de celebrar el calvari (RG, 22-II-1902). Aquell dia «en la forma destemplada de todos conocida, hace retirar la procesión del calvario». A l'endemà, una carta dirigida a l'arxiprest confirmava «con palabras lo hecho en la noche anterior y manifestando propósitos de hacerlo siempre que de estas manifestaciones se tratase». Al voltant de 1.200 gandians, entre els quals figurava el marquès de González, presentaren una protesta formal al governador civil de la província. Aquest va enviar al marquès «una comunicación notificando haber dado al Alcalde de Gandía órdenes para que apoye el derecho de los católicos en la celebración de los calvarios, comunicación que no llegó a su destino, Dios sabe por qué». Per tal de certificar la veracitat d'aquestes paraules el governador afirmava haver llegit l'original a «personas respetables». Amb aquestes paraules, l'arxiprest anuncià la intenció de continuar amb els calvaris, però la resposta de Boix era clara: no recolzava aquestes manifestacions religioses i, a més, «declinaba en él [l'arxiprest] la responsabilidad de cuanto pudiese ocurrir». Aquell any el calvari no es va celebrar. La publicació es preguntava si les ordres del governador eren vertaderes i quina penalització rebria l'alcalde per la seua actitud (RG, 22-III-1902).

Els calvaris quaresmals d'aquell any finalitzaren amb l'alegria conseqüent dels republicans, confiats en una progressiva decadència:

Pasó la Cuaresma y con ella cesó todo intento de salida del Calvario; esa especie de hidra de cien luminarias que no ha podido sacar a la calle este año ni una sola de sus cabezas. Replegada ahora en su escondrijo, espera tiempos mejores que no volverán, y mientras espera y se muerde la cola de rabia impotente, la paz Octaviana reina en Gandia por más que el Arcipreste predique la guerra a esa paz (*GM*, 30-III-1902).

En l'artícle «Vox clamantis in deserto» publicat en *Gandia Moderna*, es vanagloriaven d'alguns moments en què aconseguiren els seus propòsits ideològics i oferien la seua visió dels fets:

Nos empeñamos en que no había de haber Calvario esta cuaresma, y no le hubo, bastando unos cuantos modestos pero impíos garrotazos para hacerles comprender a esos valientes que debían echar mano de la socorrida mansedumbre. Protestaron ante el Gobernador contra la supresión de esa mojiganga carcojesuítica, y el Gobernador les tomó deliciosamente el pelo (*GM*, 20-IV-1902).

El sermó del Diumenge de Rams tampoc passà inadvertit a ningú. Alguns catòlics se sorprengueren que l'arxiprest Miquel Belda utilitzara «el tono destemplado con que predicó el sermón [...] y los conceptos atrevidos que emitió en el mismo», encara que els republicans no mostraren tanta sorpresa. Però no va ser l'únic esdeveniment d'aquell dia. L'actitud de quatre regidors havia deixat en evidència la resta d'integrants de l'Ajuntament quan no acompanyaren la corporació en concloure l'acte i es quedaren dins del temple. Se'ls acusava també d'estar en connivència amb els religiosos per a aconseguir unes palmes especials i distingides diferents de les que tenien preparades els membres de la corporació. Segons alguns regidors, la imatge del capítol municipal havia quedat afectada pel caràcter dels fets, la transcendència política i el lloc on s'havien produït. Quan es tractà l'assumpte en la sessió corresponent, els quatre regidors manifestaven que les acusacions eren inexactes i volien que la sessió romanguera en secret, però per a alguns els desgreuges públics havien de ser solucionats públicament i decidir-se per votació. Els acusats manifestaven la inexactitud de les denúncies i, davant l'amenaça de l'alcalde Boix de retirar-los la paraula si no s'expres-

saven d'una manera correcta, els quatre regidors abandonaren la sala. Aquest fet propicià que la resta acordara evitar noves situacions com la viscuda i, juntament amb la protesta a les autoritats corresponents, establira que aquells que no acudiren acompanyant l'Ajuntament a tots els actes no hi haurien d'assistir com a membres regidors.³⁰

L'alcalde també intentà impedir i boicotejar el Calvari del Divendres Sant. El dia d'abans s'havia preocupat en anunciar al veïnat «al son de trompeta» la celebració i la conveniència que els veïns netejaren els carrers per on passaria el Via Crucis. A l'endemà, uns cinquanta anticlericals anaren a l'església de Sant Roc per a practicar-lo per si mateixos, no cal imaginar-se amb quina intenció. Com que cap església els deixava ni imatges ni creus es retiraren a les seues cases «sin conseguir su objeto sufriendo las risitas maliciosas de algunos curiosos y echando pestes contra los clericales porque los habían dejado solos». A l'altra part de la ciutat, «los católicos en número superior a dos mil practicaban con santa paz el Viacrucis fuera de la población en el camino que lleva a la Ermita Santa Ana» (RG, 5-IV-1902). Inclús amb aquest ambient, l'Ajuntament va abonar 546 pessetes per a les despeses de Setmana Santa, Diumenge de Rams i combregars.³¹

Uns anys més tard, els anticlericals tornaren a intentar-ho amb una esquellotada avortada per les forces de seguretat municipals. Els Via Crucis quaresmals havien patit una minva en l'assistència de catòlics motivada per comentaris maliciosos. Des de la premsa se'ls animava a «desemascararse, [...] que no claudique nuestra fe por nada ni por nadie y no asustarnos de las risas y burlas de los sectarios», encoratjant-los així a prendre part i «a desterrar su pasividad y sin temor al qué dirán» (RG, 18 i 25-III-1911). Des del 1912, els Via Crucis iniciats a la Col·legial eren més participatius, fet al qual ajudava l'alcaldia de Josep Rausell, i es permetia així que el Natzaré i la Dolorosa participaren amb normalitat en l'encontre d'ambdós (RG, 19-III-1921).

Les celebracions als temples gaudien de la brillantor pròpia del que es commemorava. Els preparatius de la Col·legiata anunciaven la solemnitat

---

30. AHCG sig. FA-32 AB-94, acta del 24-III-1902; GM, 30-III-1902.

31. AHCG sig. AB-709. Llibre diari de caixa, any 1902.

dels costums ancestrals a fi de crear l'ambient adient. Dijous Sant aquesta mostrava tota la seua pompa i el seu esplendor amb els sons de la capella de música i la presència dels membres de l'Ajuntament i nombrosos fidels. Una vegada finalitzada la missa, s'organitzava un seguici per a portar el Santíssim sota pal·li fins arribar al Monument amb la presidència de l'alcalde i l'assistència de nombrosos convidats, mentre s'entonava el *Pange Lingua*. Després del sermó del Mandat de les dues de la vesprada, es procedia al llavatori dels peus de 12 ancians de la Beneficència. A les huit tenia lloc el sermó de la Passió (RG, 30-III-1912 i 22-III-1913). La quantitat de fidels que participaven en les cerimònies i els actes religiosos de referència als catòlics per tal de reafirmar la seua fe i demostrar la seua força. Fins a 1.500 persones arribaren a ajuntar-se a la Col·legial el Dijous Sant del 1909, el Monument de la qual, segons la premsa, presentava un aspecte majestuós amb profusió de llums i el «tétrico sonido del cantar fúnebre» que formava un «bello y piadoso conjunto, que subyugaba dulcemente a los fieles de la Cruz» (RG, 10-IV-1909).

El 1925, la premsa s'alegrava de la tornada de l'antic costum de visitar els Monuments. A les quatre de la vesprada, eixia la corporació amb l'alcalde Ballester al front per a dirigir-se fins a Santa Clara, el Palau Ducal, el Raval, l'església del Beat i la Col·legiata. L'alcalde deixava donatius en les taules petitòries i rebia la lloança pel gest, mentre que s'aplaudia la resta de membres del plenari per «cumplir sus deberes cívicos y religiosos» (RG, 11-IV-1925).

Les notícies en la premsa referents al Divendres Sant dins dels temples són escasses en descripcions i detalls, i es referien tan sols a l'hora dels oficis, la lectura del *Passio* i la missa amb l'adoració de la Creu i la processó del Santíssim. Dissabte Sant presenta les mateixes característiques descrites per al divendres, però amb la diferència de celebrar la litúrgia del dia corresponent. La Setmana Santa, als temples gandians, es podria dir que finalitzava d'alguna manera amb un darrer sermó d'acomiadament del predicador quaresmal el dilluns de Pasqua.

La processó de la vesprada mostrava alguns símptomes de discontinuïtat en les celebracions al llarg dels anys. Les notícies que hi havia no aporten tanta informació com els actes realitzats en els temples, i se

cenyien tan sols a comentar la pompa, la solemnitat, l'assistència i els efectes negatius de la climatologia. Potser el motiu es trobe en els darrers esdeveniments polítics del 1902, que tal vegada s'allargaren amb el temps, i perjudicaren l'expressió pública de la fe dels catòlics; potser les raons s'endinsen en el temps i que aquest fet seguísca la tònica històrica de les celebracions gandianes, més preocupades pels oficis i monuments que per les processons; o simplement aquesta actitud no resultara notícia a uns gandians que seguien el costum de ser actors i espectadors al mateix temps. Tanmateix, alguna referència concreta ens recorda la seua activitat.

Així, i després del que s'ha comentat sobre els esdeveniments del 1902, la presència de regidors a la processó del divendres del 1906 era motiu d'alegria per a la premsa catòlica (*RG*, 21-IV-1906). El 1910, la nombrosa participació als temples contrastava amb la minva enregistrada a la processó que també mostrava menys seriositat i recolliment. De fet, la publicació es lamentava que les dimensions reduïdes de la capella del Palau provocaven que molts fidels no hi pogueren entrar (*RG*, 25-III-1910). Millor va resultar la processó del 1921 ja que «fue muy concurrida y presidida a más del Ayuntamiento por el pundonoroso Teniente de la Guardia Civil» (*RG*, 2-IV-1921). A fi d'aconseguir el recolliment necessari el Dijous i el Divendres Sant l'Ajuntament prohibia el trànsit de carruatges per la ciutat, encara que algun any, com el 1918, aquest costum tradicional es trencava.³²

Les confraries no augmentaren massa en quantitat, però sí en qualitat. No obstant això, hi hagué discontinuïtat en la vida d'algunes. Les predicacions que la Creu i el Sepulcre oferien als seus confreres i a la resta de fidels de Gandia s'havien consolidat dins dels actes passioners de la ciutat. La primera presentava tots els anys oradors de renom, com s'aprecia en la taula següent:³³

---

32. AHCG sig. FA-19 AB-104, acta del 18-III-1912; *RG*, 30-III-1918.

33. El 1910 apareix citat com a predicador l'escolapi Rafael Tomàs a SANTA CRUZ (1966: 25).

Any	Predicadors de la Creu
1900	Àlvar Bonfill, escolapi
1901	Miquel Julià, prevere i director d' <i>El Siglo Católico</i> d'Alcoi
1902	Joan Orts
1903	Antoni Navarro, religiós menor i professor de Literatura d'Ontinyent
1904	José Julià Sanfeliu, canonge de la Col·legial
1905	Fèlix Tomàs Vivó, coadjutor de la parròquia dels Sants Joans de València
1908	Vicent Doménech, escolapi
1909	Manuel Bellmunt Marzal, beneficiat de Santa Maria de Castelló
1910	Alexandre Calvo, franciscà
1911	Eduard Faus, franciscà
1913	Pere Tomàs Montañana, canonge de la Col·legial
1915	Enric Icardo, camil
1916	Manel Fernández, rector de Benifaraig
1918	P. Arce, redemptorista
1919	Salvador Boix Bennàcer, coadjutor del Grau
1920	P. Ramos, superior dels redemptoristes de València
1921	Artur Grau, escolapi
1922	Alexandre Calvo, franciscà
1923	Lluís Urbano, O. P.
1924	P. del Corazón de María
1926	Antoni Hidalgo, canonge del Santo Monte de Granada
1927	P. Francesc, vicari d'Oriola
FONT: Llista elaborada a partir de les informacions de RG, LP i SANTA CRUZ (1966: 24-25).	

Entre el 1901 i el 1909, el Sepulcre tenia la presència dels escolapis Àlvar Monfil, Antoni Begues i Rafael Tomàs, i entre el 1921 i el 1925, la del canonge de la Col·legiata Francesc Campillo, el franciscà Ladislao Ventimilla i el també escolapi Joan Tomàs.³⁴ Altres confraries milloraven les imatges i els efectes complementaris per a processonar amb el lluïment necessari. La mateixa Creu estrenava una tovallola brodada per Consuelo Burguera Clarós de Madrid (*RG*, 3-IV-1926). L'antiga imatge del Natzaré, que els darrers anys havia quedat vinculada a les famílies Codoñer i Centella, es va embellir i millorar gràcies a una col·lecta que propicià l'adquisició d'una nova túnica. No obstant els esforços, aquell any la pluja va aparèixer des del matí del divendres i va perjudicar les celebracions, però afavorint els camps de cultiu (*RG*, 3 i 10-IV-1909). Els membres de l'associació de la Mare de Déu dels Dolors celebraven tots els anys un septenari amb oracions i prediques, com les de l'arxiprest de la Col·legiata Antoni Femenía Cabrera, el jesuïta Lluís Mur o Ladislao Ventimilla.³⁵ Fruit de la pietat que hi havia entre els seus integrants el 1919, inauguraren un mantell per a la imatge i un dossier per a l'altar, profusament engalanat per als actes pietosos (*RG*, 27-III-1920), i el 1922, un frontal daurat i platejat amb els atributs de la passió (*RG*, 15-IV-1922).

El 1902 es va crear un Centre Carlista al carrer Major, en la cruïlla entre els carrers de Pérez de Culla i Gutiérrez Mas. Hi havia dubtes sobre la seua vinculació política, perquè pareix que procedia d'una escissió interna dels carlins, encara que des de *Gandía Moderna* s'afirmava que estava prop del conservador Vallier o del liberal-catòlic Trènor (*GM*, 13-VII-1902). Els seus membres integraven la germandat del Crist a la Columna que, pels problemes econòmics que travessava relacionats probablement amb els que tenia el mateix partit, es veia amb la necessitat de sufragar les despeses de la processó del divendres amb

---

34. Llista de predicadors elaborada a partir de les informacions de *RG* i *LP* entre el 1901 i el 1925.

35. Segons *RG* i *LP*, aquests predicaren el 1901, el 1903 i el 1925, respectivament. També participaren els jesuïtes Oliver el 1922 i Ambrosi Martí el 1928.

les donacions d'alguns devots gandians, incapaços aquests de deixar la imatge de Crist en el seu altar de la Col·legial sense desfilars en un dia tan important. Acudien a la processó vestits de particular, però el 1917 acordaren que per a l'any següent realitzarien «vestas de la misma hechura de las que se visten en Sevilla en el mismo paso de Cristo en la Columna» (*RG*, 16-III-1918), és a dir, amb túnica de ras morada seguint l'exemple de la coneguda confraria de Las Cigarreras. S'esperava que aquest fet suposara un al·licient per als altres passos. No era aquesta la primera influència sevillana a Gandia ni tampoc en seria l'última. Però els esdeveniments polítics tornaren a influir i l'escissió carlina del 1918 va propiciar la dissolució del Centre un any després i aturar, en conseqüència, les activitats i cohesió interna dels seus membres. Anys més tard, el 1932, els antics confreres procedents del carlisme crearen l'Ateneu Tradicionalista i intentaren reforçar d'alguna manera la confraria sense poder aconseguir-ho per la delicada situació política i els inconvenients per a fer processons.³⁶

El 1920 es distingien per damunt dels altres passos el del Crist a la Columna i el de la Dolorosa per la participació i els elegants vestits, ja que el primer estrenava les vestes morades (*RG*, 10-IV-1920). Dos anys després, era el pas de l'Hort el que s'emportava els elogis per la participació i lluentor aconseguides pel Sindicato Católico de Trabajadores del Campo (*RG*, 22-IV-1922), mentre que a l'any següent ningú va poder lluir-se pel fang acumulat als carrers per la pluja (*RG*, 7-IV-1923).

La processó del Sant Soterrament dels anys vint mostrava símptomes d'escassa continuïtat. Tots els anys hi havia processó, però li mancava allò que la feia atractiva i la destacava com a nucli important de les celebracions passioneres. El 1924 hi havia molta participació i devoció, però, si era com la del 1926, no ajudava en excés la tradició gandiana de repartir dolços per part dels confreres. El debat de la conveniència o no estava al carrer i aquell any, tot i que era una processó llúida, s'advertia

---

36. CORTELL, C. i HERRERO, A. (1997: 66); HERMANDAD DE LA FLAGELACIÓN (1975: 31 i 32).

«que el reparto de chochos y caramelos por bastantes jovenzuelos debe suprimirse por irreverente, impropio de la procesión del Entierro» (RG, 3-IV-1926). Un any més tard, la processó era «larga y hermosa», però deslluïa el fet que, «como en otras partes, no salgan todos con vestas». Amb tot, s'advertia de la possibilitat que els confreres de la Creu sí que ho feren l'any següent (RG, 16-IV-1927).

Els actes al carrer de la Setmana Santa gandiana finalitzaven amb el combregar d'impedits. Des de la Col·legial s'iniciava a les set del matí un seguici amb presència de membres d'algunes associacions religioses, la corporació municipal i l'abat que duien el Santíssim sota pal·li. Figurava com a carrossa d'honor la del municipi, amb la Guàrdia Civil com a acompanyament dels assistents i tancava la comitiva la banda de música. Recorrien les cases dels malalts, que estaven profusament engalanades, l'hospital i la presó, llocs on es produïen moments emocionants que la premsa s'encarregava d'enaltir, i després d'eixir en processó pels carrers del Raval regressava a la Col·legial (RG, 12-IV-1913 i 14-IV-1923), i finalitzava així la commemoració de la Passió, Mort i Resurrecció de Jesús.

El Renaixement. 1929-1930

A mesura que els feliços i pròspers anys vint arribaven a la fi, la Setmana Santa de Gandia entrava en progressiva decadència. Els actes litúrgics i pietosos als temples continuaven realitzant-se amb devoció i esplendor, però els carrers cada vegada presenciaven una minva d'activitat per part de les confraries. Tot i el que s'acaba de comentar, aquestes no responien amb la lluentor i brillantor que la societat havia admirat en altres èpoques. Però des del 1929 tot va canviar. El renaixement dels actes al carrer es va produir per un breu espai de temps, dos anys d'una activitat intensa i descrita amb detall que tal vegada reflectisca altres temps dels quals tenim una manca d'informació. El ressorgiment de la festivitat es va truncar de sobte amb els esdeveniments del 1931, darrer any d'esplendor de la Setmana Santa de Gandia. Des d'aquell any ja res seria el mateix.

Seguint el calendari, com en el darrers segles, s'encetava de nou el cicle commemoratiu de la Passió, Mort i Resurrecció de Jesús. Els gandians es disposaven una altra vegada a alimentar espiritualment l'ànima, però abans calia gaudir i preparar-se per al temps de meditacions i oracions. Els Carnestoltes arribaven anunciant el començament d'un període de recolliment, i nous focus de conflicte entre ideologies enfrontades. Els temps modernitzadors en què vivia la societat no es corresponien amb l'acceptació de la festa profana per excel·lència. Els catòlics consideraven que Gandia era una ciutat:

[...] de arraigadas creencias y de intensa vida cristiana, nunca se había llegado a la pública profanación del santo tiempo de Cuaresma [...]. Los bailes de Carnaval, por una mal entendida tolerancia, se prolongaron hasta el domingo llamado de Piñata; [...] ya no basta ese día para dar rienda suelta al desenfreno; también se han permitido bailes el segundo domingo de Cuaresma [...].

Les associacions polítiques, recreatives i culturals, i també les autoritats locals rebien dels catòlics una «enérgica protesta» per organitzar i permetre els balls. Eren acusades d'intentar convertir la Quaresma en temps d'escàndols públics i això comportava «sublevar nuestra conciencia de creyentes, porque precisamente tan solo son estos días de Cuaresma en los que se insiste en organizar bailes, cuando en el resto del año nada se hace» (RG, 2-III-1929 i 15-III-1930). I és que la festa profana, semblant a la desenvolupada a València i altres poblacions, estava estesa entre les associacions i societats de la nostra ciutat i se celebrava als locals decorats «con más o menos gusto pueblerino o aristocrático» amb serpentines, confeti, pasdobles i *jazz* fins ben entrada la nit, i balls de disfresses per als xiquets a Foment.³⁷

---

37. LP, 16 i 17-II-1929, 4-III-1930. Les entitats gandianes que realitzaven els balls eren el Círculo Liberal Monárquico, Fraternidad Republicana, Casino de Cazadores i Fomento de Agricultura, Industria y Comercio.

Predicadors de Quaresma.	Any
Juan Pons, franciscà	1929
José Solà, abat de la Col·legial	1930
FONT: Llista elaborada seguint RG	

El 1929, l'any del renaixement de les celebracions gandianes, la Col·legiata continuava concentrant els cultes més significatius de la ciutat. Si la descripció mostrada per *Revista de Gandia* és semblant a altres anys, les celebracions gandianes de la Passió, Mort i Resurrecció de Jesús haurien estat espectaculars litúrgicament parlant. Es tractaria de la confirmació que a la nostra ciutat eren més importants aquests actes litúrgics que les celebracions al carrer. La mateixa publicació així ens ho confirma, ja que Gandia:

[...] no podía menos de ofrecer motivos de emociones religiosas y artísticas en las fiestas litúrgicas [...] y no los ofrece en su aspecto histórico, si no que los ofrece actualmente en grado máximo para toda persona de sano juicio y gusto depurado, que prefieren a las fiestas deslumbradoras de otras ciudades más estrepitosas y más anunciadas, esta Semana Santa casi idílica y patriarcal en que subordinándose lo secundario a lo principal, el espectáculo callejero no interrumpe la vida de piedad (RG, 29-III-1929).

Els paral·lelismes amb la descripció de les celebracions del 1882 són evidents, com també ho és la preeminència dels actes litúrgics enfront dels folklòrics. Tan sols cal recordar la crida que es feia per tal d'augmentar l'afluència de públic amb el benefici econòmic que això comportaria. Quasi trenta anys més tard, la situació i les preferències romanien semblants.

Aquell Dijous Sant del 1929 acudí la corporació municipal als actes litúrgics presidits per l'abat Solà, acompanyat per la resta del capítol eclesiàstic vestit amb capa magna, els beneficiats i representants de les parròquies, congregacions i confraries. La descripció de l'església major ens ofereix l'aspecte dedicat a les grans ocasions, com de fet ho era, on

«las variadas vestiduras, los riquísimos ornamentos, el severo adorno del Templo y la grandiosidad del mismo producían en el ánimo de los fieles hondas emociones». Però més importància s'havia concedit al Monument:

[...] era de mucho valor. Severo y suntuoso verdaderamente ajustada su construcción y adornos a las prescripciones canónicas. De fondo servía un riquísimo dosel rodeándole magníficos tapices de damascos y en él se destacaba admirablemente una artística arca de finísimas maderas con ricas incrustaciones, y las sencillas gradas lucían centenares de velas de cera (RG, 29-III-1929).

I ja amb tot enllestit dins dels temples dels gandians s'iniciava la tradicional visita als Monuments. La descripció que la premsa de València realitzava de Gandia així ens ho confirma:

Ha transcurrido en esta ciudad entre la piedad y el recogimiento propios de estas festividades religiosas. Los oficios en la Colegial han revestido catedralicia solemnidad. [...] La visita a los Monumentos la han realizado, aparte carabineros y Guardia Civil, en grupos, miles de fieles, notándose entre ellos señoras y señoritas, que tocaban su cabeza con la clásica mantilla sobre alta y elegante peineta (LP, 31-III-1929).

Entre el 1929 i el 1931 les confraries de Gandia potser visqueren l'època de més esplendor. Milloraren el seu patrimoni i es referen i s'organitzaren aquelles que havien entrat en decadència, i s'aconseguí una estructura modernitzada i més propera a les actuals confraries. Aquest fet va resultar possible gràcies en part a les noves influències que arribaren amb els veïns que augmentaven la població de la ciutat, que afegides a les tradicions més antigues establiren les bases d'unes celebracions de la Passió, Mort i Resurrecció de Jesús que d'alguna manera encara perviuen hui en dia. Fins a aquests anys, les confraries havien entrat en una progressiva decadència, revifarien amb força i desapareixerien de sobte dels carrers, i restarien recloses als temples i agonitzant algunes però ja sense manifestar públicament la seua fe.

Predicadors		
Anys	Sepulcre	La Creu
1929	Josep Solà, abat de la Col·legial	Raimundo Carrió, vicari de Canals
1930	Enric Espí, canonge	José María Soto, provincial dels escolapis
FONT: Llista elaborada seguint RG i LP.		

La premsa es feia ressò de les diverses novetats que les confraries preparaven per al lluïment del Divendres. Els acords de l'Associació de la Santíssima Creu afegits a les innovacions del Sepulcre formarien una processó extraordinària sempre que la pluja així ho permetera. Va començar una sana rivalitat entre les confraries del Sepulcre i la Creu i se'n va beneficiar la totalitat de la Setmana Santa de Gandia. Buscaven millorar les andes, les imatges, les vestes i aconseguir la millor prèdica pronunciada pel millor orador. Tot pel lluïment. La premsa de València ho comentava així:

Al parecer, ha despertado en Gandia la emulación, esa santa envidia, ese querer superarse digno de los hombres deseosos de ir más allá de la rutina, porque ven que otros caminan por el sendero de lo nuevo (*LP*, 27-II-1929).

La rivalitat es manifestava en els malnoms que les dues germandats empraven per a denominar-se i que estaven relacionats amb la vestimenta: els del Sepulcre eren les «albarchines» i els de la Creu, «els mistos apagats» (*LP*, 29-III-1929).

L'expectació creixia a mesura que s'apropaven les celebracions als carrers i les novetats convidaven a pensar en nous temps:

Probablemente se abre una época de relativo esplendor [...] con la encomiable rivalidad despertada entre la Hermandad del Santo Sepulcro y la Asociación de la Santísima Cruz, que vivían hasta este año vida lánguida y de rutina (*LP*, 17-III-1929).

Però cal analitzar-ne per parts l'activitat de cadascuna. Una de les confraries més actives d'aquest període va ser el Sepulcre gràcies fonamentalment a l'esforç d'Antonio Morente Escobosa, director del banc Hispano Americano de Gandia, que arrossegà les altres confraries en la revitalització de les processons aportant influències de la seua Màlaga natal. «Nueva joya de arte», titulava la premsa catòlica gandiana a l'hora de definir el nou pas realitzat el 1929 per Pío Mollar seguint l'estil neogòtic i amb imatges del Via Crucis als laterals. De la «verdadera filigrana» s'esperava que animara els fidels a formar part de la confraria, però fonamentalment es felicitava per la seua tasca «D. Antonio Morente Hermano Mayor, alma y sostén de la referida Hermandad, al infatigable capellán de la misma D. Andrés Martí y a los Sres. Viña y demás componentes de la Junta Directiva». Els gandians podien gaudir i admirar la nova imatge al comerç de mobles que Vicente Benlloch posseïa al passeig de les Germanies fins al Diumenge de Rams, dia elegit per a beneir-la en una solemne cerimònia.³⁸

El ressò va arribar a València, on la premsa la va qualificar d'«obra de arte» i destacava l'urna, «una labor de filigrana, de elegante, sencillo y severo trazado». A més, s'informava de les dimensions i pes del nou tron, ja que:

[...] han de ser utilizadas las fuerzas de treinta hombres, indumentados con túnicas, que se han de distribuir en los tres varales sobre los cuales han de ir montados. [...] Tenemos entendido que un grupo de cargadores del puerto se ha ofrecido gratuitamente a llevar en la procesión tan magnífico trono, nota en verdad simpática (*LP*, 26-II-1929).

Però no era aquesta l'única novetat que el Sepulcre aportava a la festivitat. Les noves andes i imatge estarien acompanyades després de molts anys per una guàrdia d'honor formada per soldats romans, els «caps de ferro», i el remor del probable cant de *saetes*. També s'anunciava la presència de quasi 300 confreres vestits de color morat, capirots i antifacs negres amb l'escut brodat de la germandat.³⁹

---

38. *RG*, 28-II, 23 i 29-III-1929, *LP*, 24-II i 26-III-1929.

39. *RG*, 9, 16-III-1929; *LP*, 17 i 29-III-1929.

Sepulcre realitzat per Pío Mollar el 1929. FONT: *Passio* 1963.

Per la seua part, el pas de la Creu es preparava també aquell 1929 màgic. Sota l'impuls del doctor José Melis va iniciar el ressorgiment i la repercussió va resultar gran i beneficiosa. Acordaren solemnitzar la processó del Divendres Sant amb la vesta pròpia del pas, és a dir, «llevando un traje blanco y oro, con una cruz de raso de color encarnado en el pecho y capuchón», i que els menors de quinze anys no desfilaren.⁴⁰

Els confreres de la Dolorosa engalanaven tots els anys l'altar de la Maredeú per al septenari i aportaven noves adquisicions com una catifa per al tron. També havien adquirit per a la imatge una corona de plata daurada amb set esmalts representatius dels dolors de la Maredeú per valor de 2.850 pessetes, de les quals 530 les havien proporcionades les dones de la confraria i la resta per subscripció popular.⁴¹

L'activitat festiva al carrer havia millorat considerablement els darrers anys. El 1929 i el 1930, la publicació *Bayrén* oferia sengles articles signats per l'arxiver municipal Rafael Arias del que era la Setmana Santa i del que no va arribar a ser, i el que és més important, del que havia es-

40. *RG*, 9, 16-III-1929; *LP*, 24 i 27-II-1929.

41. *RG*, 23-III-1929, 28-III i 19-IX-1931.

tat. És molt clarificador i important per a confirmar la importància dels monuments i de costums ancestrals en les celebracions gandianes, però ara alguna cosa estava canviant amb els nous temps i les noves modes. Amb tot, la descripció que ens proporciona dels diversos actes ens ajuda a aproximar-nos a l'època.

La plaça del Mercat era tradicionalment el lloc central de totes les festivitats de la ciutat i es configurava com un ampli escenari per a representar la Passió i Mort de Jesús pels mateixos veïns. Al costat de la façana de la Col·legial es construïen dos entarimats i pròxim a ells s'habilitava un espai per a l'Hort de les oliveres. Les arcades de les porxadades que envoltaven la plaça simulaven ser les cases de Caifàs, Anàs i Pilatos. Una vegada celebrat el juí, començava pels carrers de la ciutat el Via Crucis amb Jesús carregat amb la creu aturant-se en cada estació. Acompanyaven la comitiva una legió de «caps de ferro» o saions. El nostre cronista es lamentava de la supressió d'aquest tipus de representacions, ja que es consideraven un espectacle profà per les irreverències dirigides als personatges que hi participaven. Potser aquest acte se celebrara fins a Trento i que les prohibicions obligaren en certa manera a readaptar-lo a les noves lleis eclesiàstiques, i que es continuara realitzant d'alguna manera en les celebracions gandianes però formant part tant sols dels calvaris quaresmals, eliminant-ne la part teatral. Malauradament, Arias no en tenia la resposta. La ja passada decadència de les celebracions més públiques havia coincidit amb la prohibició cap al 1915 del costum de la salpassa. Dijous Sant, un dels tres dies que brillen més que el sol, «se impone sacar lo mejorcillo del fondo de los baúles, toda vez que, con motivo de las visitas a los monumentos, es de ordenanza ir trajeado de etiqueta». L'assistència a les celebracions litúrgiques requeria fidels ben abillats i aquest fet no el passava per alt el nostre cronista, que ho considerava un progrés, ja que abans «se veía cada basquiña!». Així, quan «el triquitraque de la carraca nos invita desde la torre al Oficio de Tineblas merece darse una vuelta por la ciudad», en la passejada es visitaven els monuments de les diverses esglésies de la ciutat entre els quals destacaven els de l'Escola Pia, Santa Clara i les carmelites «por la bella perspectiva de los lienzos de fondo, [...] obras pictóricas de alguna antigüedad». A l'alba del Divendres Sant, «esas melodías y

quejumbrosas salmodias, a voces y bajón, que se entonan en los Pasos», cridaven la dejunadora població cap al carrer Major per a participar en el Calvari. Allí apareixien els vells estendards «que llevan chillonamente pintados el lienzo de la Verónica y los atributos del Calvario». Arias recordava els antics penitents i disciplinants amb rostre cobert, descalços i carregats amb grans pesos i els barbers acompanyant-los i curant-los de les ferides produïdes. En els anys trenta ja no hi participaven, tradició també perduda amb la vestimenta «de etiqueta» dels llauradors per a aquell dia. La vesprada era el moment culminant. En la processó participaven la Santa Cena, l'Hort, Crist a la Columna, l'Ecce Homo, Sant Pere, el Natzaré, Jesús Crucificat, Devallament, Dolorosa, Sepulcre, la Creu i la Soledat amb «capirote y sayal de cola, vesta o caparrulla, repartiendo chochos a granel». El cronista s'acomiadava reflexionant sobre aquells costums que encara romanien, però adaptats als nous temps.⁴²

Hi havia moltes esperances en la processó del 1929. S'esperava com a novetat destacada el cant de *saetes* al llarg de la processó. Tal vegada, la següent relació de *saetes* dedicades als diversos passos ens proporcione més informació que el text més o menys poètic i intimista. Juntament amb l'ordre processional, potser estem davant de les germandats que es referen, es reorganitzaren o que simplement aconseguiren arribar fins al 1929. Crida l'atenció que ni en l'article d'Arias ni en les *saetes* figure el Crist de la Palma. Potser aquesta imatge i el Jesús Crucificat en siguen la mateixa i participaren

A la Virgen de los Dolores

Hermosa y artística imagen de la Virgen de los Dolores, que posee la Congregación de Señoras de esta ciudad, y que se venera en la Colegiata

Imatge de la Dolorosa en la portada de Revista de Gandia. FONT: *RG*, 16-III-1929.

42. *Bayrén*, 28-III-1929 i 17-IV-1930.

com a un pas de convidats, i que per aquest motiu no arrelara la creació d'una confraria sota la seua advocació, com s'ha analitzat darrerament.

<p>Saetes publicadas per Antonio Morente Escobosa en Revista de Gandía el 23-III-1929</p>			
<p>A San Pedro</p> <p>En el baile de Caifás cantó el gallo y dijo Pedro: -Yo no conozco a ese Hombre, si jamás fue mi maestro.</p>	<p>A la Oración del Huerto</p> <p>Mientras Jesús en el huerto orando, sangre sudaba, al discípulo traidor, por venderles le pagaban.</p>	<p>A Azotes y Columna</p> <p>Queriendo evitar Pilatos a Jesús mayor tortura, ordenó le den azotes amarrado a una columna.</p>	<p>Al Ecce Homo</p> <p>Mirad cómo lo tenéis a ese balcón asomado, con una caña por cetro y de espinas coronado.</p>
<p>A Jesús Nazareno</p> <p>Blanco de burlas y golpes cayó agotado Jesús, sin fuerzas para seguir caminando con la Cruz.</p>	<p>Al Sagrado Descendimiento</p> <p>Unos hombres compasivos desclavan el Cuerpo Santo y lo colocan piadosos en el maternal regazo.</p>	<p>A la Santa Cruz</p> <p>Aquella Cruz infame convirtió el Santo Suplicio en signo de redención y emblema del cristianismo.</p>	
<p>Al Santo Sepulcro</p> <p>Luceros de dos en dos estrellas de cuatro en cuatro alumbraban el Sepulcro la noche del Viernes Santo. Adiós, Señor, que vas muerto, yo te pido en mi plegaria que recobre tu Hermandad su grandeza legendaria.</p>	<p>A la Virgen de los Dolores</p> <p>Ya viene la Dolorosa con el corazón partido de ver a su hijo amado en el Sepulcro metido.</p>	<p>A la Virgen de la Soledad</p> <p>Transida de pena, va la estrella más reluciente, sus ojos parecen fuentes llorando su soledad.</p>	

Saetes publicades per Enrique Domingo en Bayrén el 28-III-1929			
<p>A la Oración del Huerto</p> <p>Al darle Judas un beso Los judíos le amarraron Y como al más ruin preso Ante Anás lo presentaron. A la Santa Cruz.</p>	<p>A los Azotes y Columna</p> <p>Jesucristo ante Pilatos Padeció amargamente Por las burlas y maltratos Que le daba aquella gente. Jesucristo está clavado Es una Cruz de madera; Sangrando por el costado La muerte tranquilo espera.</p>	<p>A la Dolorosa</p> <p>Mirad a la Dolorosa Frente a su hijo Jesús Cómo apenada solloza Al contemplarle en la Cruz.</p>	<p>Al Santo Sepulcro</p> <p>Mirad, mirad a Jesús En el Sepulcro dormido. Pedidle un rayo de luz Para el mundo obscurecido. En un Sepulcro guardado Descansa el cuerpo /inmortal De aquel que murió /clavado Por redimir nuestro mal.</p>

Per la seua banda, l'Ajuntament pretenia prohibir qualsevol exteriorització d'entusiasme, incloses les anunciades saetes cantades per les joves per ser considerades irrespectuoses. Part de la premsa també tenia un cert temor per si els cants ocasionaven irreverències i una minva en la solemnitat, motiu pel qual elogiava la decisió de prohibir el repartiment de dolços, especialment per part dels membres del Sepulcre. Els canvis arribaren fins i tot a l'itinerari de la processó. L'Ajuntament va acordar retardar una hora l'inici a fi d'aconseguir el mateix esplendor que a altres llocs i una carrera diferent amb el vistiplau de l'abat, però oferia dubtes pels possibles problemes que pogueren ocasionar alguns passos en circular per determinats carrers, com havia succeït amb el Davallament i la Creu.⁴³

43. AHCG sig. FA-20 AB-120 acta del 25-III-1929; *RG*, 9 i 23-III-1929; *Bayrén*, 28-III-1929; *LP*, 29-III-1929.

I va arribar el moment. La processó del 1929, amb tant d'interés i tants preparatius no podia defraudar ningú i com l'expectació havia estat gran entre els fidels i la societat gandiana, evidentment la premsa, tant *Revista de Gandia* com *Las Provincias*, no podia malbaratar l'oportunitat d'oferir una descripció detallada de les celebracions i, per extensió, de la supremacia de la força catòlica. A l'hora del començament:

[...] los habitantes del distrito y los de Gandía [...] invadían las calles de la carrera, no se podía materialmente dar un paso; las aceras ocupadas por piñas de gente; los balcones abarrotados. No nos atrevemos a calcular el número de miles de individuos que estaban de espectadores al paso de la procesión, que es un verdadero acontecimiento.

Perquè efectivament es tractava d'un vertader esdeveniment. Tots els passos s'havien reorganitzat *en poco o mucho*: els llauradors amb el pas de l'Hort, Jesús a la Columna i la seua enyorada brillantor, el grup admirable d'imatges de la desapareguda confraria del Devallament, de la qual s'esperava el ressorgiment. Però destacaven els dos que havien propiciat aquest esclat festiu: el Sepulcre i la Creu. Des de l'església de Sant Roc començà una processó marcada pels canvis anunciats. Les temudes *saetes* propiciaren l'efecte contrari i van ser seguides amb correcció, fins i tot les cantades pels homes. Sobre el Sepulcre, una tropa de «caps de ferro» obria el pas «lujosamente ataviados, luciendo sus brillantes cascos y corazas y embrazando lanzas y escudos», seguit pels confreres en un ordre processional admirable i amb la presència dels *campanillers* per a marcar el ritme de la desfilada. La imatge i les andes estaven il·luminades per llum elèctrica i aquesta visió alçava una remor suau entre els assistents a mitjan camí entre l'admiració i l'elogi, i tancava la comitiva una banda de tambors i cornetes. La presidència de la processó estava a càrrec de l'Ajuntament i les autoritats, i tancava tota la desfilada la imatge de la Soledat i la banda de música. El conjunt general de la renovada processó del 1929 i les quatre hores que tardà a realitzar tota la nova carrera era descrit així:

Un efecto fantástico ofrecía la procesión en la calle de Canalejas. Dos culebras de luz avanzaban lentamente por la ancha calle, que alumbraban, notándose las siluetas de los penitentes, que caminaban a paso lento.

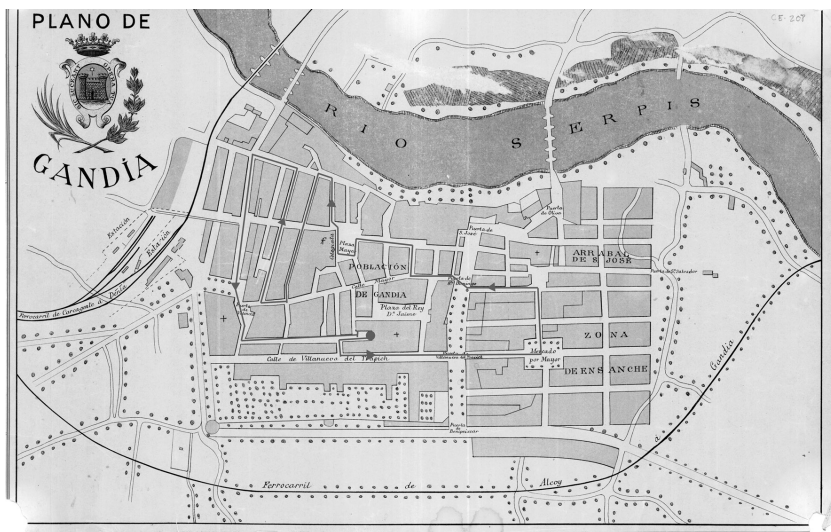
Perquè tant els confreres del Sepulcre com els de la Creu duien atxes en perfecte ordre, les vestes dels quals «con sus caperuzas vistas a las inciertas luces del atardecer prestaban a esta procesión un interés que impresionaba fuertemente el espíritu de quienes por primera vez las veían». Com s'observa, el resultat final va ser molt positiu, ja que havia estat «una fiesta admirable, y a superarse tocan. Acabe ya tanta apatía y tanta cosa medio hecha». I s'esperava que açò fóra el principi:

Comienza para las fiestas de Semana Santa en Gandía una época de esplendor. Bien pudiera el Ayuntamiento preocuparse de esta fiesta y apoyarla con medios pecuniarios. [...] Que resurja la Semana Santa.⁴⁴

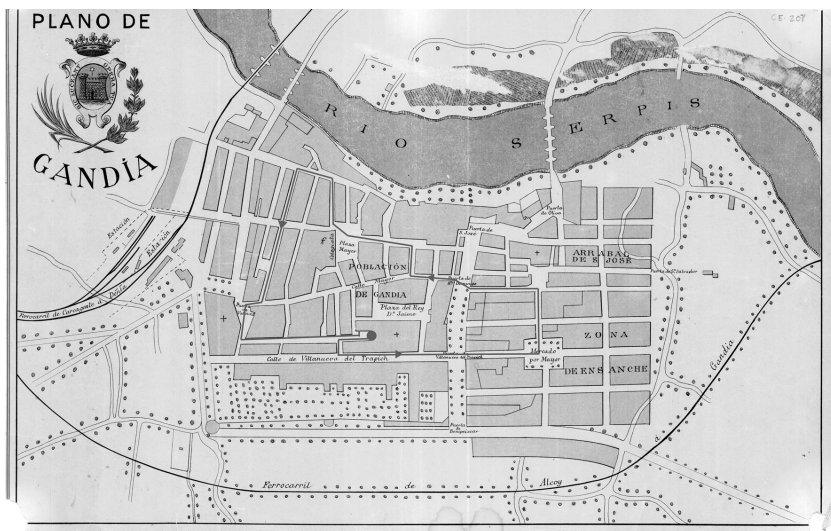
La nova concepció de la festa havia agradat i les confraries continuaren amb les reunions preparatòries l'any següent. De fet, hi hagué un nou itinerari que no era ni el tradicional ni el del darrer any, però que resultava fàcil de suportar. S'esperava que amb aquests canvis, la millor organització de la processó i el suport de l'Ajuntament les festivitats passioneres arribaren a l'altura que una ciutat com Gandia es mereixia, i que s'aconseguiria així més aflluència de visitants (*Bayrén*, 10-IV-1930). Encara que amb retard, pareix que els suggeriments de la premsa del 1882 es feien realitat. No obstant això, l'oratge a punt va estar d'impe-dir els actes perquè una pluja lleugera va fer acte de presència, però a la fi es desenvolupà tota la desfilada amb molta animació i amb l'assistència dels tan desitjats forasters (LP, 20-IV-1930), i del benefici econòmic que suposava la seua presència per a la població.

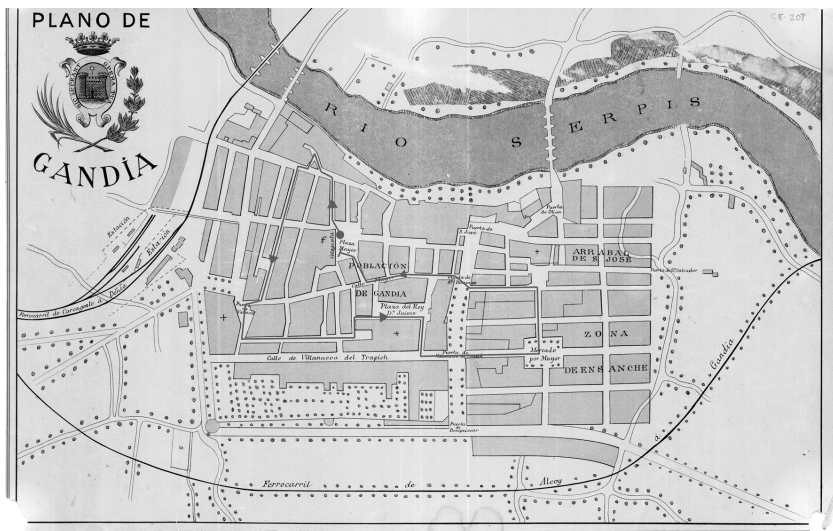
44. *RG*, 29-III-1929; *LP*, 31-III-1929.

Sobre un plànol de Gandia del 1920, itinerari de la processó del Divendres Sant de l'any 1929. FONT: AHCG sig. 005.-CE-208; *Bayren*, 28-III-1929 i *RG*, 12-III-1930

Sobre el mateix plànol, itinerari modificat per a l'any 1930. FONT: AHCG sig. 005.-CE-208; *Bayren*, 28-III-1929 i *RG*, 12-III-1930

Itinerari del combregar d'impedits del 1929. FONT: AHCG sig. 005.-CE-208 i RG, 8-IV-1929

El combregar d'impedits continuava amb la solemnitat habitual. Les associacions eucarístiques, les autoritats civils i les religioses es reunien de bon matí i en les dues hores de desfilada per uns carrers ben engalanats visitaven l'hospital de Sant Marc i la presó, on els jutges i els diversos treballadors esperaven el pas de la comitiva (*Bayrén*, 8-IV-1929).

La darrera Setmana Santa: 1931

Fins aquest any, la manifestació pública de la Passió i Mort de Jesús a Gandia havia viscut moments d'esplendor i altres que mostren una escassa activitat i que reflecteixen la situació política i social. Els actes litúrgics als temples havien estat amb més lluentor i participació seguint la tònica històrica d'oficis i monuments, però els canvis que s'havien gestat al si de les consciències es manifestarien amb una violència mai coneguda i que provocarien que l'emergent Setmana Santa del final dels anys vint quedara ferida de mort i posteriorment truncada. Però, tot i els conflictes polítics i socials, aquell 1931 ningú no

imaginava que aquella seria la darrera vegada que eixirien en processó pels carrers de la ciutat les històriques confraries. Així va ser aquella darrera Setmana Santa.

La ja considerada normal agitació social entre les ideologies de dretes i d'esquerres continuava manifestant-se amb una certa assiduïtat. Hi havia plans per a tots els gustos: els catòlics podien acudir als exercicis espirituals a Fontilles on hi havia un «local adecuado para practicarlo personal sano» i fugir així dels Carnestoltes, estaven els balls organitzats per les diverses associacions que continuaren celebrant-se amb la mateixa normalitat que els darrers anys i van finalitzar el darrer dimarts amb la tradicional «cassoleta» i també els republicans podien acudir a una manifestació antimonàrquica organitzada per al Diumenge de Rams.⁴⁵

Les confraries iniciaven el temps litúrgic amb la mateixa intensitat dels darrers anys i la premsa ho informava amb detall. Els sermons quaresmals de l'abat a la Col·legiata es completaven amb el sermó del Sepulcre, amb el títol *La verdadera civilización brotó del Sepulcro de Jesús*, que va estar a càrrec del rector d'Otos Antoni Martí i va resultar un èxit. S'anunciava la reunió anual per a preparar els actes religiosos amb l'ordre del dia: el llegat testamentari de Pasqual Sanz i Forés, organitzar la processó, modificar les quotes i altres afers. El septenari de la Mare de Déu dels Dolors tenia la presència del canonge Ramon Soler Espí, mentre que l'escolapi Ernesto Vallvé edificava les ànimes dels membres de la Creu.⁴⁶

La premsa catòlica ens descriu la darrera celebració de la Setmana Santa abans de l'esclat anticlerical i la guerra així:

Las solemnidades de la Semana Santa se han desarrollado en Gandía con la severa pompa y magnificencia de años anteriores.

En la Colegiata, tanto la bendición de las palmas, como el Jueves y Viernes Santo, celebráronse los divinos oficios, actuando de Pontifical nuestro Ilmo. señor Abad, y predicando sermones el muy ilustre señor don Enrique Espí, canónigo. [...]

---

45. RG, 7-III-1931; LP, 17, 18 i 19-II-1931.

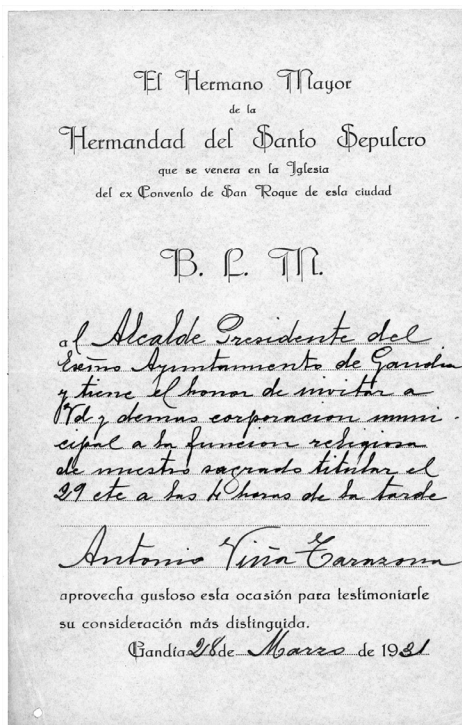
46. AHCG sig. DK-2 *Bayrén*, 2-IV-1931.

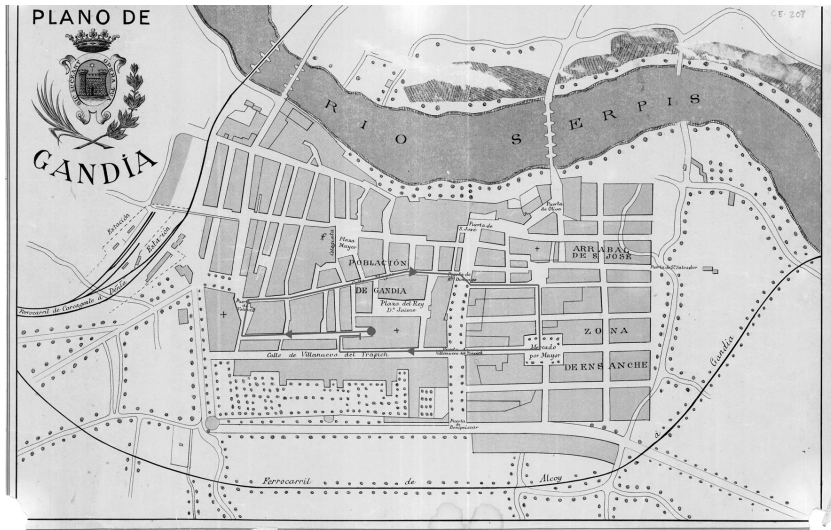
La procesión del Santo Entierro celebrada anoche, revistió la gravedad y seriedad requeridas; las Hermandades del Sepulcro y la Santa Cruz, dieron el tono por las numerosísimas vestas y el orden reinante en el desfile.

La procesión siguió una nueva carrera, distinta de la de años anteriores. Sobre este particular convendría que las autoridades eclesiástica y civil se pusieran de acuerdo con las Hermandades o Cofradías, y de una vez para siempre quedara fijada la carrera del cortejo. Ayer mismo a la hora de la salida, nadie sabía el curso de la procesión. Si dada la gravedad y pausa de los nuevos pasos se pide una carrera más corta, señálese para en adelante y que no existan cambios todos los años [...].

El solemne Comulgar de Impedidos que se celebra en esta ciudad el domingo octavo de Pascua tendrá lugar en el presente año el día de San Vicente, día también festivo en la región valenciana (RG, 4-IV-1931).

Invitació del president de la confraria del Sepulcre a la corporació municipal per a assistir a la predicació del 1931. FONT: AHCG sig. AB-418 ofici del 28-III-1931.

Itinerari de la processó del Divendres Sant del 1931. FONT: AHCG sig. 005.-CE-208 i LP, 4-IV-1931.

Com s'observa, no hi havia un criteri en les classes dirigents per a establir la carrera de la processó i continuava perjudicant-se la resta de la població, tot i l'esperança de millora per al futur, amb les intencions de continuïtat d'una celebració que estava renaixent. Ningú, però, no podia imaginar que els anys venidors tot seria totalment diferent.

Una pèrdua irreparable. 1931-1936

Els anys transcorreguts des de l'arribada de la II República fins a l'esclat de la Guerra Civil cal analitzar-los en conjunt perquè la religiositat popular i els esdeveniments polítics de Gandia estan íntimament units. La mateixa nit del 14 d'abril la ciutat festejava l'arribada del nou sistema polític sense incidències ni violència. Els atacs antireligiosos iniciats a Madrid encara quedaven lluny, de manera que les festes i la processó del beat Hibernón se celebraren amb tranquil·litat. No obstant això, l'actitud de l'Ajuntament, que no participà en les festes dedicades a la Mare de Déu dels Desemparats, recordava la situació del 1902.

Però l'ambient polític i social s'escalfa. Les notícies dels successos de maig a la capital de l'Estat arribaren a Gandia, que prompte començà a viure en estat d'alarma. Hi havia notícies de la vinguda d'un complot monàrquic executat «por comunistas de alquiler y por ciertos elementos de playa rabiosamente mezclados con una especie de coro general en traje de aldeano». Les notícies s'agregaren amb les informacions arribades sobre els morts a Madrid i la crema de convents, fet que «originà [...] el rumor de que iban a quemar en nuestra ciudad los edificios de las órdenes religiosas». Les Esclaves evacuaren el seu edifici malgrat les garanties de seguretat que els republicans gandians oferien. Per la nit, arribà a Gandia gent de Cullera, Dénia i Oliva «porque les habían dicho que aquella noche se pegaba fuego a todo», però no hi ocorregué res. Al dia següent, l'ambient resultava més perillós perquè hi havia intents de manifestar-se per part d'alguns republicans, fet que motivà que, a fi d'evitar mals majors, es visitaren els jesuïtes per a exposar-los «la conveniencia, según criterio de estos señores, de que abandonasen el edificio» (*El Momento (EM)*, 18-V-1931). La comissió municipal no responia del que poguera ocórrer amb ells. Segons la *Revista de Gandia* no es tractava d'un abandonament, sinó d'una imposició, i defensava així la posició dels religiosos que eren atacats per la premsa.⁴⁷ Per la nit, onejava la bandera republicana en un dels balcons, després d'una intervenció de l'alcalde des de la balconada en el qual indicà la importància de respectar un edifici tan valuós. El públic assistent va respondre amb ordre i normalitat, en un moviment viari que, segons la premsa, s'assemblava al del Dijous Sant. Per la seua part, les clarisses abandonaven el seu convent i les carmelites, tot i la visita tranquil·litzadora de les autoritats, romangueren dins de l'edifici. L'Ajuntament confiscà aquest immoble i el dels jesuïtes i col·locà en cada façana un cartell en què recomanava als ciutadans que els respectaren. La premsa valorava l'actitud i l'acció d'alguns ciutadans i dels mateixos líders republicans locals, que intervingueren per a evitar així incidents més greus, com Francisco

---

47. *RG*, 25-V i 6-VI-1931. Un mes després de la marxa dels jesuïtes, aquesta publicació demanava a l'alcalde que, en no haver-hi cap llei que ho manara, permetera el retorn de l'orde religiós, cosa que es produí uns dies després.

Lorente, José Ferragut, Antonio Part, Guillermo Domingo, José Rubio i Miguel Oltra.⁴⁸

Amb l'autorització de la tornada dels jesuïtes, pareixia que la situació es normalitzava, però la realitat era diferent. L'aparent calma després de l'esclat de maig va anar desapareixent, es va mantindre durant el sexenni republicà amb l'alternança de moments tranquils i altres de violents, per a anar augmentant fins al moment del començament de la guerra. La tendència general del període indicava una escalada progressiva de violència amb manifestacions aïllades contra tot el que fóra religiós. Exemples no en falten:

[...] la noche del sábado al domingo en el cementerio viejo de Gandía, después de asaltarlo, abrieron la capilla, rasgaron el lienzo del altar, rompieron la imagen del Cristo crucificado, escribieron versos satánicos y obscenos, rompieron cruces de sepulturas y cristales de nichos.⁴⁹

Les noves lleis republicanes contra l'educació catòlica i les congregacions religioses van ocasionar protestes (*RG*, 12-IX-1931). Del seu costat, els escolapis, davant dels fets ocorreguts amb els edificis i la profanació d'imatges, demanaven protecció a les autoritats (*LV*, 24-IX-1931). A la fi, el 1932 la residència dels jesuïtes va ser confiscada i els escolapis mantingueren la seua dotació municipal fins a 1933, en què el col·legi passà a denominar-se *Colegio Gomar*.

Però els atacs no abastaven tan sols el patrimoni religiós. Més importants resultaren els actes violents contra les persones, independentment de la ideologia de cadascú, i en aquest sentit també n'hi ha exemples, com el del vicari del Raval, Jaime Carbonell. Un artefacte explosiu va ser col·locat en la finestra de sa casa i va ocasionar destrosses a la porta, els vidres i alguns mobles, i la metralla va arribar fins a les cases dels voltants (*LV*, 11-X-1934). Tampoc no es lliuraven els mestres dels xiquets

---

48. CALZADO ALDARIA, A. i SEVILLA PARRA, L. (2000: 147); *RG*, 25-V-1931; *LP*, 15 i 27-V-1931.

49. *RG*, 30-V-1931; *LP*, 27-V-1931. Alguns republicans, que protestaren per aquests fets al mateix periòdic, esperaven descobrir-ne els autors.

d'una escola de la ciutat que reberen insults de tres anarquistes quan assistien a la missa quaresmal a la Col·legiata.⁵⁰

A la fi, el març del 1936, els edificis religiosos de Gandia van ser confiscats. Segons la premsa, membres del proletariat entraren al pati d'Armes del Palau Ducal i hi cantaren *La Internacional* amb la bandera de la República hissada en el balcó central; les clarisses abandonaren el convent en presència de l'alcalde i l'abat i no tingueren cap incidència per a allotjar-se en cases particulars, camí que seguiren també les carmelites i els escolapis (LV, 26-III-1936). El mapa religiós de Gandia, aquell que s'havia configurat des de l'època medieval, s'havia trencat en poc més d'un segle.

Religiositat popular en temps difícils

Quan el poder polític està ocupat per una ideologia anticlerical, les manifestacions públiques de fe resulten certament complicades. L'exemple més proper en el temps era el 1902 i amb una influència localitzada als ajuntaments, però des del 1931 es tractava d'una situació a nivell estatal. La conseqüència més immediata era l'enfrontament de les tradicions catòliques amb la laïcitat republicana. El nou sistema polític prohibia la participació de les autoritats en els actes religiosos com a mostra de la separació entre Estat i Església, i reduïa el culte a la intimitat. L'Ajuntament no va prohibir les processons, però resultava difícil harmonitzar les festivitats laiques i alternatives amb les religioses. Un exemple molt significatiu el trobem el 1933. Les festivitats polítiques, tan comunes al llarg del segle XIX, trobaren amb el nou sistema polític la continuïtat amb la celebració de l'aniversari de la República, però aquell any la coincidència amb el Divendres Sant va ocasionar el rebuig de dos regidors.⁵¹

Evidentment, les celebracions religioses estaven marcades per la tensió social que no convidava a celebrar públicament les tradicionals mostres populars de fe. Amb els esdeveniments del maig del 1931 encara ben frescos en la memòria, el Corpus va ser la primera de les festivitats a emmotlar-se en la nova situació i va perdre la solemnitat de sempre per-

---

50. AHCG sig. DE-5 *Mondúber*, 1-II-1932.

51. CALZADO ALDARIA, A. i SEVILLA PARRA, L. (2000: 163).

què «el alcalde manifestó que no creía conveniente la salida de la procesión». Aquest no garantitzava l'ordre públic perquè, segons remors, «la juventud republicana de izquierda no estaba dispuesta a tolerar manifestación pública de la Religión oficial del Estado». De manera que, per tal d'evitar problemes «se celebró una procesión de mañana por dentro de la Colegiata y por la tarde hubo hora santa» (RG, 6-VI-1931). Aquesta decisió no era compartida per alguns catòlics que ho consideraven un símptoma de debilitat i de temors sense fonament en una ciutat «toda católica, salvo algunos casos tocados del microbio sectario», motiu pel qual, en cas de celebrar-se amb normalitat, a la fi s'hauria imposat la tolerància i s'hauria pogut celebrar normalment (LP, 7-VI-1931). La festa del patró de la ciutat va reflectir aquest clima tens. El vessant laic de la festivitat desplaçava el vessant religiós amb la fira dedicada a «Don Francisco de Borja», denominació que ocasionà les desaprovacions dels sectors més catòlics de *Revista de Gandía*. Les crítiques s'afegiren a la negativa de la corporació municipal a aportar la quantitat que des de sempre hi concedia, fet que motivà que els donatius dels fidels supliren la manca ocasionada per l'Ajuntament i aconseguiren fins i tot il·luminar el campanar, un novenari amb l'altar major de la Col·legial profusament engalanat i la processó amb la presència de l'arquebisbe Prudencio Melo (RG, 3, 10 i 17-X-1931). Els anys següents, el vessant religiós va continuar sent sufragat pels fidels en col·lecta anunciada en la premsa, i amb manifestacions públiques de fe a la processó.

Fins al començament de la guerra i en termes generals, la dualitat festiva laica i catòlica continuava present. Deixant de banda la cada vegada major activitat fallera,⁵² els Carnestoltes del 1933, per exemple, seguien marcant distàncies amb els comerços tancats per la vesprada del dimarts, partit de futbol, concurrència a Santa Anna, animació als carrers i als cinemes i, per descomptat, als balls de saló a les diverses

---

52. LP, 3-II i 10-III-1935. El Gran Cine Royalty era l'escenari elegit pel Comitè Central Fallero per a aconseguir fons destinats a la festa fallera. En el festival, hi havia música a càrrec de la banda local Diagan Jazz i eren presentades les falleres a la resta de la societat. En les reunions posteriors, el comitè preparava un programa de festes de cinc dies amb música, pólvora i balls.

societats (*LP*, 2-III-1933): el Círculo Fraternidad Republicana, Casino de Cazadores, Centro Instructivo Musical Gandiense o el Círculo Cultural Gandiense.⁵³ Durant tot el sexenni republicà, el contrapunt seguia trobant-se als temples, que continuaven desenvolupant les prèdiques quaresmals a càrrec principalment de l'abat i a les quals s'unien les conferències quaresmals de grups catòlics com l'Ateneo Catòlico Tradicionalista, però amb la prohibició de tractar assumptes polítics o socials.⁵⁴ També el Sepulcre i la Creu oferien els seus tradicionals sermons.

Predicadors		
Sepulcre	La Creu	Any
Benavent, canonge de València	Ramon Soler Espí, canonge Col·legial	1932
Gaspar Achent, canonge de la catedral de València	Arturo Grau, escolapi	1933
Vidal Soler, canonge de la catedral de Toledo	José Sola, abat	1934
Javier Lauzurica, bisbe auxiliar de València	Gaspar Achent, canonge de la catedral de València	1935
FONT: Llista elaborada a partir de les informacions de RG, LP i SANTA CRUZ (1966: 25).		

Com és obvi, la Setmana Santa al carrer també en va sofrir les conseqüències i el 1932 les contradiccions que hi havia entre la llei laica i la seua aplicació pràctica es manifestaven. A València, les processons no se celebraren i això motivà la protesta de la mateixa premsa i el record sobre el canvi d'actituds dels republicans. Les celebracions a la catedral i els altres temples continuaven amb la mateixa solemnitat.⁵⁵ A Gandia les conferències quaresmals i els calvaris tingueren una nombrosa participació i les confraries, malgrat que ja no desfilarien pels carrers, continuaven amb una certa acti-

53. AHCG sig AB-419, cartes del 21, 22 i 24-II-1933.

54. AHCG sig AB-419, cartes del 7-IV-1933 i del 24-III-1934.

55. *LP*, 22-III-1932: *Aun se recordará con qué elogios recibía toda la prensa valenciana, incluso la republicana, esa misma que hoy con tanto entusiasmo se ha adherido al movimiento anticatólico.*

vitat. El Sepulcre nomenava Amparo Forrat Soldevila nova cambraera i predicava mossén Benavent, canonge de València, mentre que la Creu tenia en el púlpit Ramon Soler Espí. Dijous Sant la ciutat tornava a eixir als carrers per a realitzar la pertinent visita als monuments i a l'endemà el Via Crucis presentava una «inusitada concurrencia [...] sin el menor incidente».⁵⁶

També deixà de celebrar-se un altre acte molt arrelat com el combrigar d'impedits. La premsa es lamentava de la privació d'un esdeveniment «hermoso, tierno y conmovedor» que omplia els carrers de «piedad y devoción, a la vez que fraternidad y amor hacia los enfermos», al mateix temps que mostrava la seua desil·lusió per la nova manera de fer política (RG, 9-IV-1932).

Poc va variar la situació a Gandia la resta del sexenni. El 1933 no va eixir la processó del Divendres Sant i es va organitzar un Via Crucis per dins de la Col·legiata, situació que es va repetir a l'any següent (RG, 7-IV-1933, 24-III-1934). El tradicional protagonisme que els oficis i monuments tenien en les celebracions gadianes de la Passió i Mort de Jesús va augmentar més encara, però ara forçat per les circumstàncies polítiques, amb unes esglésies plenes de fidels:

No se ha perdido el carácter grave y severo de esta Semana Mayor en Gandía, si exceptuamos la procesión del santo entierro que, por las circunstancias de todos sabidas, no se ha celebrado. (RG, 24-III-1934)

Però la nostra ciutat era una excepció, perquè localitats com Borriana, Bunyol, Sogorb o Villena tingueren entre el 1932 i el 1934 unes processons brillants.⁵⁷ Aquesta excepcionalitat s'accentuà el 1935. L'ambient religiós i la pietat d'aquests dies es manifestava en les programacions de les emissores de ràdio nacionals excepte en Radio Gandía. A més, ciutats com Sevilla, Múrcia o les més pròximes d'Alberic o Puçol contemplaven el ressorgiment de les seues processons mentre que Gandia «sigue también siendo la excepción en este punto», i això que el

---

56. LP, 14-II i 27-III-1932, RG, 5-III-1932

57. LP, 23 i 27-III-1932, 4-IV-1934.

comerç havia tancat i «todo el pueblo ha respetado la santidad de estos días» malgrat el que disposaven les lleis «laicas de las izquierdas».⁵⁸

I va arribar el tràgic 1936. Evidentment, l'agreujament de la situació política convidava menys encara a fer processons i a manifestar la fe públicament. El culte s'havia suspès i els membres del clergat eren perseguits, fonamentalment a les zones sota domini republicà. El 25 de març, els escolapis van ser expulsats i l'església es tancava al culte. L'edifici canviaria la seua destinació docent i pietosa per a ser convertit en presó i txeca. La riquesa artística que posseïa, les imatges de Sant Pere i de la Creu, la documentació de les dues confraries, la dels religiosos i la dels alumnes va desaparèixer. La Col·legiata va ser incendiada el 2 d'agost amb el seu patrimoni: la Dolorosa, Jesús a la Columna, les pintures de Pau de Sant Leocadi... L'església de Sant Roc tampoc no aconseguí lliurar-se de la destrucció i el Sepulcre i el Natzaré desaparegueren. De tota la destrucció del patrimoni de la Setmana Santa de Gandia anterior al 1936 tan sols es va poder salvar la imatge del Crist del l'Hort, amagada a casa de la família Ferrer Boigues, i alguns objectes menuts o fàcils d'amagar com la túnica i el cingle del Natzaré.

Després de la desfeta

Una vegada finalitzada la guerra calia recomptar el que s'havia salvat i el que s'havia perdut per sempre. La llista de vides humanes és llarga i dolorosa, i cadascuna de les històries particulars mereixeria una anàlisi més profunda.

Es va crear la Causa General que recollia informació sobre les persones desaparegudes en la guerra, els difunts recollits i que no es podien identificar i els saquejos, les destruccions i profanacions sobre el patrimoni religiós. La documentació sobre Gandia és significativa tant per la quantitat com per la qualitat de les pèrdues materials, amb tristos exemples com la Col·legiata: les pintures de Pau de Sant Leocadi, una creu processional de plata daurada amb esmalts del segle xv, la custòdia

---

58. RG, 20-IV-1935; LP, 20-IV-1935.

processional del convent de Sant Jeroni, relíquies de Sant Francesc de Borja, Sant Ignasi de Loiola i el beat Hibernón, el Lignum Crucis, el bàcul de plata regalat per la ciutat al cardenal Sanz i Forés i les imatges «algunas de gran mérito por su arte y antigüedad [...] de 1'50 de talla en adelante, tales como dos Santos Cristos, [...] Virgen de los Dolores, [...] Santos de la Piedra [...]». També havia desaparegut:

Un relicario de plata dorada en forma de estensorio sobre peana cuadrada con delfines y angelillos, partes de filigrana y todo lleno de piezas de esmaltes translúcidos, matizado en oro, sobre plata cincelada, figurando primorosamente a la Virgen María con el Niño rodeados de ángeles, el monograma de Jesús circundado de rayos angélicos, virtudes, bustos, cacerías, escenas mitológicas alusivas a Hércules, y estos lemas: Virtus laudata crescit. Sudorem fert virtus. Alto 0'63. Obra maestra de arte lombardo de fines del siglo xv, seguramente enviada por el Papa Alejandro VI. En él se veneraba una espina de la corona de Nuestro Señor.⁵⁹

De l'església del Raval «no ha quedado ni la obra material», mentre que els temples dels jesuïtes, dels escolapis, les clarisses i les ermites «quedaron en pie aunque destruido todo objeto y simbolismo religioso».⁶⁰ Com afirmava en una conferència a Barcelona el marquès de Lozoya, director general de Belles Arts, el 1939: «el tesoro de los Borjas ha desaparecido totalmente en aquella ciudad [Gandia]» (*LV*, 23-XI-1939).

Les antigues tradicions continuaren impregnant els actes religiosos. Un exemple el proporciona Elvira Sancho García, muller de Vicente Sáenz de Juano Rignon, quan el 1942 contava als seus fills en una carta el següent:

[...] El Domingo de Pascua fuimos a misa y marchamos a Marchuquera, el día de San Vicente, volvimos a Gandía a misa y regresamos enseguida a Marchuquera y el día antes hicimos lo mismo, pasando en el campo esos días de fiestas. [...] Este año no ha habido procesión del Santo Entierro, pues todavía no han hecho el Sepulcro, en las Escuelas Pías el sermón de la Cruz lo predicó un escolapio que está en Játiva, el mismo según creo que lo hace en la novena

---

59. AHN FC-CAUSA GENERAL, 1376, EXP.15.

60. AHN FC-CAUSA GENERAL, 1376, EXP.15.

del Beato Andrés que empezó el sábado. Hoy han hecho el comulgar de los enfermos e impedidos con mucha solemnidad.⁶¹

Un altre exemple més significatiu el trobem en el programa d'actes de la Setmana Santa del 1953 publicat en *Passio*, on el Via Crucis de les set del matí, que tenia una imatge de l'Ecce Homo, tal vegada recordara aquells calvaris del segle XIX.

La Setmana Santa de Gandia tardaria uns anys a recobrar la seua esplendor. Amb el títol «Los pasos de este año», el 1952 *Passio* informava sobre els moviments d'aquests. L'Hort, la Flagel·lació, la Creu i el Sepulcre s'acabaven de reorganitzar, la Dolorosa tenia la imatge, però no estava reorganitzada i la Soledat tenia la seu al Palau Ducal «en donde antes de la guerra se guardaba la preciosa imagen». Els intents de tornar de nou a la riquesa material i espiritual dels anys immediats al conflicte bèl·lic propiciaren crides a fi de recuperar el patrimoni. Una d'aquestes, al voltant del desaparegut «pas dels estudiants», la llançava el P. Blay en *Passio* el 1957:

[...] Hay que reorganizar la Hermandad y reconstruir el Paso de San Pedro.
[...] Se ruega, si alguien la tuviera, que nos proporcione una fotografía del Paso de San Pedro, anterior a la guerra.

Les dificultats per a indagar en la història d'aquesta festa a la nostra ciutat impedeixen un millor coneixement de les celebracions del nostre avantpassats. Resten moltes qüestions encara per descobrir, aprofundir i analitzar. De segur que els arxius, tant els públics com els religiosos i els personals, ens aportarien més llum per al coneixement de les celebracions de la Passió de Crist a la nostra ciutat. No obstant això, la realitat era que s'havia produït una nova crisi, com tantes al llarg de la història, i els gandians iniciaren la recuperació. La tasca va ser dura i llarga, però amb el temps les celebracions esquivaren les dificultats i continuaren adaptant-se a les noves situacions polítiques, socials, econòmiques i religioses. Però tot açò ja és una altra història.

---

61. AHCG DE-15.

Fotografia del reliquiari en plata i or amb esmalts, regalat a la Col·legial per Alexandre VI, i que havia estat espill de Lucrècia Borja. FONT: Ministeri de Cultura, Arxiu General de l'Administració, Fons Patronat Nacional de Turisme, fotografia núm. F-00313-12-033

Abreviatures emprades

DG: Diario de Gandia

EL: El Litoral

EM: El Momento

GM: Gandia Moderna

LE: La Esperanza

LP: Las Provincias

LV: La Vanguardia

RG: Revista de Gandia

Arxius consultats

ADV: Arxiu de la Diòcesi de València

AGA: Ministeri de Cultura, Arxiu General de l'Administració

AHCG: Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia

AHHSP: Arxiu Històric de la Germandat de Sant Pere

AHN: Arxiu Històric Nacional

ARV: Arxiu del Regne de València

ASCHPG: Arxiu de l'Escola Pia de Gandia

BVPH: Biblioteca Virtual de Premsa Històrica

JMHSS: Junta Major de Germandat de Setmana Santa de Gandia

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO BARQUER, M. (1989): «La reforma militar del siglo XIX», dins *Militaria. Revista de Cultura Militar*, núm. 1.
- ALONSO, J. i PONS, A. (1990): «Amortización y desamortización del clero secular: La Colegiata de Gandía (1661-1867)», dins *Revista d'Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*.
- ALONSO LÓPEZ, J. (1998): *Història de la Safor*, Simat, La Xara.
- (2009): «Guerra i ciutat. La invasió napoleònica i el final del poder senyorial», dins *Revista de la Safor. Anuari del CEIC Alfons el Vell*, núm. 1.
- AMADES, J. (1982): *Costumari català*, vol. II (facsimil), Barcelona, Salvat.
- ARCINIEGA, L. (2001): *La memòria del ducat de Gandia i els seus títols annexos. Redactada per Basilio Sebastián Castellanos per al duc d'Osuna (1851-1852)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- ARIÑO VILLARROYA, A. (1993): *El calendari festiu a la València contemporània (1750-1936)*, Alfons el Magnànim IVEI, València.
- BASURKO, X. (2006): *Historia de la liturgia*, Barcelona, Centro de Pastoral Litúrgica.
- BEGUES, A. (1907): *Continuación de la Crónica del Real Colegio de las Escuelas Pías de Gandía*.
- (1907): *Reseña histórica de los festejos celebrados por los RR.PP. Escolapios en los días 3, 4, 5, 6 y 7 de abril de 1907 con motivo del*

- Primer Centenario de la fundación de las Escuelas Pías de Gandía*, Gandía, Imprenta de Luis Catalá y Serra.
- BELLVER BLASCO, J. (2000): *Cofradía de la Sangre de Cristo y Ntra. Sra. de la Soledad. Apuntes históricos siglos XVI-XIX*, Xàtiva, ed. Julio Bellver Blasco.
- BROSEL GAVILÀ, J. J. (2001): «Aproximación histórica a la religiosidad popular valentina en torno a la muerte y resurrección de Cristo. Capítulo VI», dins *Muerte y resurrección de Cristo en la religiosidad popular valentina. Anàlisis y aproximación catequética*, Roma, Universidad Pontificia Salesiana, tesi doctoral inèdita.
- (2003): *Semana Santa en la Diócesis de Valencia*, València, Diputació de València.
- CALZADO ALDARIA, A. i SEVILLA PARRA, L. (2000): *La II República a Gandía 1931-1936*, Gandía, CEIC Alfons el Vell.
- CAMARENA, J. (1959): «Semana Santa entre dos siglos. Notas para su historia», dins *Passio*, Gandía, Junta Mayor de Hermandades de Semana Santa.
- CÁRCEL ORTÍ, V. (1986): *Historia de la Iglesia en Valencia*, vol. 1, València, València, Generalitat Valenciana.
- CÁRCEL ORTÍ, M. (1989): *Relaciones sobre el estado de las diócesis valencianas*, vol. 2, València, Generalitat Valenciana.
- CASTELLANOS DE LOSADA, B. S. (1847): «Costumbres españolas. De la Semana Santa en varios pueblos de Valencia, inclusa esta ciudad», dins *Museo de las Familias*, núm. 5.
- COLL FORNÉS, J. J. (2001): *Les falles fundacionals de Gandía*, Gandía, CEIC Alfons el Vell.
- CORTELL, C., HERRERO, A. (1997): *Guía artística de la Semana Santa gandiense*, Gandía, Junta Mayor de Hermandades de Semana Santa.
- DE LA VORÁGINE, S. (2004): *La leyenda dorada*, Madrid, Alianza.
- DE LAS HERAS, J. L. (1983): «Indultos concedidos por la Cámara de Castilla en tiempos de los Austrias», dins *Studia Historica*, Salamanca, Universidad de Salamanca, vol. 1, núm 3.

- FERRER SOLIVARES, E. (1987): «Notícia d'un manuscrit inèdit de Víctor Iranzo i Simon», dins *L'Espill*, núm. 23/24 (gener), València.
- FRESQUET, J. L. i altres (2006): *L'enfit: una malaltia de la medicina popular*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- FUSTER PELLICER, F. (2002): *El beat Andrés Hibernón (1534-1602): una vida entre la Contrareforma i el Barroc*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- FUSTER PELLICER, F. i BAIXAULI JUAN, A. (1999): «Cultura i societat. El paper sociocultural de la Companyia de Jesús a Gandia durant l'època moderna», dins *Gandia 450 anys de tradició universitària 1549-1999*.
- (2002): «Estudiants, germans i docents: El primer segle del col·legi i Universitat de Gandia», dins *Revista de Historia Moderna*, núm. 20.
- GARCÍA FRASQUET, G. (1994): *L'educació a la Safor. Des de la desaparició de la universitat de Gandia fins a la Segona República*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- GARCÍA FRASQUET, G. i GONGA, J. E. (2007): *El Teatre Serrano de Gandia*, col·lecció Patrimoni i Ciutat, núm. 1, Gandia, Ajuntament de Gandia.
- GARCIA RUIZ, A. (1970): *Bosquejo histórico de la universidad de Gandia*, València, tesi doctoral inèdita.
- GARCIA TROBAT, P. (1989): *El naixement d'una universitat: Gandia*, col·lecció L'Arxiu, núm. 2, Gandia, Ajuntament de Gandia.
- GARCÍA VILLOSLADA, R. (1979): *Historia de la Iglesia en España*, vol. 5, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos.
- GARRIDO HERRERO, S. (1987): *El sindicalisme catòlic a La Safor, 1900-1936*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- GONGA I COLOMINA, J. E. (2000): *La ciutat i els costums. Una aproximació a la vida quotidiana de la Gandia del XIX*, Simat de la Valldigna, La Xara.
- HERMANDAD DE LA FLAGELACIÓN, (1975): «Cofradías y pasos gandienses de Semana Santa. Capítulo XIII. La Hermandad de la Flagelación», dins *Passio*, núm. 23.

- HERMANDAD DE LA ORACIÓN DE JESÚS EN EL HUERTO (1953): «Hermandad de la Sagrada Oración de Jesús en el Huerto», dins *Passio*. (2000): *Historia de la Oración de Jesús en el Huerto. Gandia. 150 años de historia*, Gandia, Oración de Jesús en el Huerto.
- HERMANDAD DE NTRO. P. JESÚS NAZARENO (2004): *Memoria histórica 1954-2004*, Gandia, Hermandad de Ntro. P. Jesús Nazareno.
- HERMANDAD DE LA SANTA CRUZ (1966): «Cofradías y pasos gandienses. La Asociación de la Santa Cruz», dins *Passio*. (2007): «Apunte histórico de la Asociación de la Santísima Cruz», dins *Passio*, núm. 55.
- HERMANDAD DE SAN PEDRO (1957): «Añoranzas. El paso de San Pedro», dins *Passio*. (1996): «Paso Hermandad de San Pedro Apóstol, integrado por los alumnos del bachillerato de las Escuelas Pías de Gandia. Antecedentes históricos», dins *Paso Hermandad de San Pedro Apóstol. 125 aniversario 1872-1996*, Gandia, Hermandad de San Pedro Apóstol.
- HERRERO ALONSO, A. (1999): «La Colegiata de Gandía. Punto de conexión cofradiera: de las viejas cofradías a las actuales hermandades», dins *Passio*, núm. 47. (2002): *La Seu-Colegiata de Santa María de Gandía*, Llibres 1 i 2, Gandia, Amics de la Seu. (2008): «El controvertido itinerario procesional de 1799», dins *Passio*, núm. 56.
- LA PARRA, S.; VIVES, J. M. i QUIRANTE, L. (1998): *Visitatio Sepulchri de Sant Francesc de Borja*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- MAERTENS, T. (1964): *Guía pastoral para la Semana Santa*, Madrid, Marova.
- MORÓDER, R. (1981): «La passió i els valencians», dins *Passio*, núm. 29.
- PELLICER I ROCHER, V. (2003): «Històries, curiositats i anècdotes de les celebracions a Gandia de la Mort i Passió de Jesucrist», dins *50 anys Germandat «Santísimo Cristo de las Angustias» 1954-2004*, Gandia, ed. Germandat «Santísimo Cristo de las Angustias».

- (2007): *Història de l'art a la Safor. Segles XIII-XVIII*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- (2007): *Pietat i Art. II centenari de l'Escola Pia de Gandia*, Gandia, Fundació Pare Leandro Calvo.
- (2009): *Història de la Setmana Santa de Gandia i d'altres manifestacions de religiositat popular*, Gandia, Junta Mayor de Hermandades de Semana Santa de Gandia.
- PONS FUSTER, F. (2005): *Vespres de mort a Gandia (1500-1550)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- SÁNCHEZ HERRERO, J. (2004): «Desde el cristianismo sabio a la religiosidad popular en la Edad Media», dins *Clio & Crimen*, núm. 1.
- SANZ ESTEVE, J. (1990): «Mis vivencias como doloroso. 1924», dins *Passio*, núm. 38.
- SANZ Y FORÉS, P. (1983): *Apuntes históricos del convento de San Roque, juzgado, cárceles y asilo de beneficencia de Gandia. 1890.*
- (1984): *Fiestas religiosas y seglares en el II Centenario de San Francisco de Borja*, Gandia, Associació Cultural La Safor.
- SCHUSTER, A. (1942): *Liber Sacramentorum. Estudio histórico-litúrgico sobre el misal romano*, Barcelona, Herder, versió traduïda.
- SERRA DESFILIS, A. (1999): «Casa, església i patis: la construcció de la seu de la Universitat de Gandia (1549-1767)», dins *Gandia, 450 anys de tradició universitària*, Gandia, Ajuntament de Gandia.
- SOLÀ, F. i CERVÓS, J. (2004): *El palacio ducal de Gandia. Monografía Histórico descriptiva*, Gandia, Palau Ducal de Gandia, edició facsímil.
- SOLER QUILES, J. (1953): «La Semana Santa de antaño», dins *Passio*.
- TARRAZÓ I MARTÍ, J. F. (2002): «Grans trets de la fundació i refundació de la Germandat del Santíssim Ecce Homo», dins *Passio*, núm. 50.
- TORRES MARTÍNEZ, J. (2006): «Modest Pastor i Julià, escultor», dins *Alba. Revista d'Estudis de la Vall d'Albaida*, núm. 20-21, Ontinyent.
- TUSELL, J. (1994): *Siglo xx. Historia de España*, Madrid, Historia 16.

Edita: CEIC Alfons el Vell / Junta Mayor de Hermandades de Semana Santa de Gandia
www.alfonsellvell.com

© Del text: José Torres Martínez, 2011

© D'aquesta edició: Junta Mayor de Hermandades de Semana Santa de Gandia /
CEIC Alfons el Vell, 2011

Composició: Buena letra

Coberta: Pau Lagunas

Impressió:

ISBN: 978-84-96839-41-0

DL:

